

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ І МИСТЕЦТВ

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему: «Психологічна допомога сім'ям у вихованні прийомних дітей»

Студентки М ВПП групи

Галузь знань 0301 «Соціально-політичні науки»

Напрямку підготовки 8.03010301

Практична психологія

Герасимчук Тетяни Сергіївни

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент

Штифурак Володимир Сергійович

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис)

(прізвище та ініціали)

Члени комісії _____
(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

м. Вінниця – 2016 рік

ВСТУП

Актуальність дослідження: В останнє десятиріччя в нашій країні спостерігається зростання кількості сиріт і безпритульних дітей. Разом з тим збільшується і кількість усиновлень, з'являються нові варіанти влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. У Вінницькій області станом на 2014 рік функціонує 32 дитячих будинки сімейного типу та 134 прийомні сім'ї, в яких перебувають загалом діти-сироти, діти, позбавлених батьківського піклування, та особи із їх числа - 475. Виховуючи усиновлену дитину, прийомні сім'ї нерідко стикаються з цілим рядом проблем і потребують кваліфікованої допомоги спеціалістів (психолога, соціального педагога та ін.) для діагностики і корекції не лише індивідуальних особливостей дітей, але і внутрісімейних стосунків, функціонування прийомної сім'ї в цілому.

Питання вичення основних психологічних особливостей виховання прийомних дітей хвилює багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Сучасними науковцями досліджувались соціально-психологічні аспекти функціонування прийомної сім'ї (Г. М. Бевз, В.Н. Ослон та А.Б. Холмогорова та ін), особливості подружньої взаємодії замісного батьківства (Г. М. Бевз, О. Романчук), специфіка батьківсько-дитячих стосунків прийомних сімей (А. І. Безлюдний, І.В. Калачева І. В.) та інші.

Проте на сьогодні відсутні теоретично обґрунтовані і практично підтвержені дані щодо соціально-психологічних детермінант усвідомленого прийомного батьківства та рекомендацій щодо гармонійного виховання прийомних дітей. Усе це зумовило теоретичну актуальність і значущість цього дослідження.

Ми вважаємо, що одним із важливих завдань, які повинні реалізувати прийомні батьки, постає питання виховання біологічно нерідної дитини. У кожній прийомній сім'ї складається своя, індивідуальна виховна система, яка формується емпіричним шляхом, постійно випробовується досвідом, містить багато педагогічних «знахідок», засобів і методів впливу на дитину, проте не

позбавлена прорахунків та серйозних помилок. Цілі, принципи, зміст виховання у сім'ї часто носять не сформульований характер, який видозмінюється під впливом цілої низки причин (ціннісних орієнтацій, рівня освіти, загальної та педагогічної культури батьків, їх етнічної належності, міри відповідальності за майбутнє дітей тощо).

Приймна сім'я здатна забезпечити оптимальні можливості для формування психологічно здорової особистості дитини, поступово вводячи його в соціальні відносини, створюються передумови для вступу дитини в майбутнє самостійне життя. Проте внутрішньосімейні взаємини потребують в психологічному і педагогічному супроводі на всіх етапах розвитку дитини та прийомної сім'ї. Адже невміння прийомних батьків спілкуватися зі своєю дитиною, розуміти дитину і сприймати її такою, яка вона є, приводить до повернення дитини в державну установу, що накладає ще більший відбиток на психологічний стан дитини на все життя.

Оскільки проблеми прийомної сім'ї потребують особливої уваги психологів, ми вважаємо соціально значущим надати психологічну допомогу проблемним сім'ям. Надання психологічної допомоги прийомним сім'ям дозволяє оптимізувати внутрішньосімейну атмосферу, гармонізує подружні, батьківсько-дитячі відносини. На наш погляд найбільш доцільним для корекції сімейних стосунків буде використання арт-терапевтичних методів. Адже вони максимально підходять для групової роботи та сприяють розкриттю потенціалу кожного учасника.

Мета: Виявити на теоретичному рівні та емпірично дослідити особливості психологічної допомоги сім'ям у вихованні прийомних дітей.

Об'єкт: Психологічна допомога проблемним сім'ям.

Предмет: Психологічне сприяння успішному вихованню прийомних дітей.

Завдання дослідження:

1) Здійснити теоретичний аналіз літератури з питань особливостей надання психологічної допомоги проблемним сім'ям з метою покращення виховання прийомних дітей;

2) Узагальнити психологічні особливості виховання прийомних дітей у сучасних сім'ях;

3) Визначити критерії та показники стосунків батьків та прийомних дітей;

4) Здійснити аналіз результатів дослідження психологічних особливостей взаємодії батьків з прийомними дітьми;

5) Виявити можливості використання арт-терапії у корекції взаємодії батьків та прийомних дітей;

6) Обґрунтувати психологічні рекомендації батькам щодо виховання прийомних дітей.

Методи дослідження: Для досягнення мети і розв'язання поставлених задач було використано комплекс теоретичних, емпіричних та статистичних методів:

- **теоретичні:** аналіз, синтез та узагальнення представлених у науковій літературі матеріалів щодо досліджуваної проблеми;

- **емпіричні:** спостереження, бесіда. Зокрема, на різних етапах дослідження використовувались такі психодіагностичні методики: методика «Діагностика батьківського відношення» (ОРО) А. Я. Варги, В. О. Століна), тест-опитувальник "Задоволеність шлюбом" (В. Століна, Т. Романова, Г. Бутенко); опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) (за Б. Ейдемільера, В. Юстицького), тест «Сімейна соціограма» Е. Г. Ейдемільера та проєктивну методику «Три дерева».

- **статистичні:** t-критерій Стюдента.

Експериментальна база: дослідження проводилось на базі Вінницького міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Відповідно до мети та поставлених нами на початку дослідження завдань, обрана вибірка становить 16 сімей. Серед яких 30 батьків та 17 прийомних дітей. Всі сім'ї проживають в межах міста Вінниці.

Структура роботи: магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, які включають теоретичну та практичну частину, що містить

констатуючий та формуючий експеримент; висновків, списку літератури, що нараховує 63 джерел. Робота містить 3 таблиці, 9 рисунків та 17 додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРОБЛЕМНИМ СІМ'ЯМ

1.1. Теоретичні засади реалізації основних напрямків психологічної допомоги

Психологічна допомога — область практичного застосування психології, орієнтована на підвищення соціально-психологічної компетентності людей та надання психологічної допомоги, як окремій людині, так і групі, організації. Це безпосередня робота з людьми, спрямована на вирішення різного роду психологічних проблем, пов'язаних з труднощами в міжособистісних відносинах, а також глибинних особистісних проблем [12, с. 98].

Поняття «психологічна допомога» відображає певну реальність, деяку психосоціальну практику, полем діяльності якої є сукупність питань, ускладнень та проблем, що стосуються психічного життя людини. І тут, як вважає відомий український вчений Бондаренко О.Ф., небезпідставним критерієм може слугувати широко розповсюджене за останнє десятиліття як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології уявлення про людину як про трирівневу єдність: фізичну, психоемоційну і духовну. Навіть таке схематичне членування розуміння людини досить чітко вказує на сферу докладання зусиль, що відображаються словосполученням «психологічна допомога» [62, с.23].

Очевидно, що полем діяльності відповідного спеціаліста є широке коло проблем, які стосуються саме середньої ланки вказаного тричлена: проблеми, у яких відображаються особливості психічного життя людини як соціальної істоти, рівно як і особливості суспільства, у яких відбивається психологічна специфіка її існування, тому логічно виходити з такого розуміння психологічної допомоги, яке очевидно впливає з найтверезішого, нехай навіть неодноразово таврованого, але від цього зовсім не позбавленого привабливості, розуміння, яке диктується здоровим глуздом психологічна допомога є галуззю та способом діяльності, що призначені для сприяння людині й суспільству у вирішенні широкого кола проблем, породжених душевним життям людини у соціумі. Таким чином, бачення проблематики психологічної допомоги

пов'язується з розумінням психіки як такого простору (рівня, способу) людського буття, багатоманітність та багатогранність якого визначає сукупність проблем у діяльності відповідного фахівця, а саме: міжособистісні стосунки, емоційні внутрішньоособистісні (як глибинні, так і ситуативні) конфлікти та переживання; проблеми соціалізації (вибір професії, утворення сім'ї, різні форми громадських відправлень), проблеми персоналізації (вікові та екзистенційні), тобто весь спектр емоційно-сміслового життя людини як суспільної істоти, наділеної психікою [62, с.78].

Психологічна допомога надається клієнтам, з різноманітними життєвими проблемами і при кризових ситуаціях, а також пацієнтам із соматичними і психічними захворюваннями, які мають невротичні, психосоматичні розлади, характерологічні відхилення й особистісні аномалії.

Психологічна допомога сім'ї найчастіше подається через типологічне консультування або психотерапію, що спрямоване на вирішення психологічних проблем сім'ї за допомогою структурованого діалогу між консультантом і клієнтом [4, с.56].

Умовно психологічну допомогу можна поділити на такі три рівні [психологічна допомога та її види [62]:

- психологічне консультування;
- психологічна корекція;
- психологічна терапія.

Як ми уже зазначали, такий поділ психологічної допомоги на окремі види є відносним і доцільним лише з точки зору викладу матеріалу.

Психологічне консультування. Під психологічним консультуванням розуміють спеціально організований процес спілкування психолога і клієнта, який допомагає клієнту актуалізувати ресурсні можливості, які забезпечують йому успішний пошук вирішення проблемної ситуації. Основною метою психологічного консультування є формування особистої позиції, перегляд світогляду, поглядів на принципові і непринципові сторони людського існування, побудова ієрархії цінностей.

Професійне консультування можуть проводити психологи, соціальні працівники, педагоги або лікарі, які пройшли спеціальну підготовку. В якості пацієнтів можуть виступати здорові або хворі люди, які проявляють проблеми екзистенціальної кризи, міжособистісних конфліктів, сімейних труднощів або професійного вибору. Консультування спрямоване на вироблення активної позиції людини по відношенню до психологічних проблем, фрустрацій і стресів з метою навчання способам відновлення або збереження емоційного комфорту в критичних життєвих ситуаціях [7, с.19].

На сьогодні виділяють три основні підходи в психологічному консультуванні [39, с.485]:

- проблемно орієнтоване консультування, спрямоване на аналіз суті і зовнішніх причин проблеми, пошук шляхів її вирішення;
- особистісно орієнтоване консультування, центроване на аналізі індивідуальних причин проблеми, генезі деструктивних особистісних стереотипів, попередженні подібних проблем у майбутньому;
- консультування, центроване на виявленні ресурсів особистості і використанні їх для вирішення проблеми (solution talk).

Незалежно від концептуальних орієнтацій виділяються такі основні цілі і задачі психологічного консультування [39, с.490]:

- емоційна підтримка й уважність до переживань пацієнта;
- розширення свідомості і підвищення психологічної компетенції;
- зміна відношення до проблеми (від «безвиході» до «вибору рішення»);
- підвищення стресової і кризової толерантності;
- розвиток реалістичності і плюралістичності світогляду;
- підвищення відповідальності пацієнта до вироблення готовності щодо творчого засвоєння світу.

Психологічне консультування - це унікальний, своєрідний вид психологічної допомоги, оскільки [44]:

- ця робота пов'язана більше з профілактикою появи проблем, ніж з їх розв'язанням;

- психологи спеціалізуються на наданні допомоги здоровим людям, що переживають перехідні періоди і відчують труднощі з адаптацією, а не роботі з людьми, які мають тривалі порушення життєдіяльності;

- в оцінці і лікуванні використовується модель розвитку, а втручання (вплив) носить нетривалий характер;

- взаємодія «клієнт – консультант» побудована таким чином, що створюється безпечна атмосфера довіри, що сприяє змінам.

Сімейне консультування ставить собі за мету спільне з консультантом вивчення запиту (проблеми) клієнта для зміни ролі в його родині і забезпечення можливостей особистісного зростання. У зв'язку з тим що сімейні відносини закономірно розвиваються, а для певних етапів цього розвитку властиві специфічні труднощі, з якими стикаються багато людей, як окремих напрямків сімейного консультування можна виділити: дошлюбне консультування, шлюбне посередництво, консультування молодих, зрілих сімей та сімей людей похилого віку. Якщо ж аналізувати найбільш часті сімейні проблеми, з якими клієнти звертаються на консультацію, то тут можна назвати наступні: труднощі в спілкуванні (особливо з особами протилежної статі), подружні проблеми, складності батьків у взаєминах з дітьми різного віку, переживання розставання з партнером [59, с.156].

Основна увага в процесі консультування надається аналізу ситуації, що склалася, особливостям ролевої взаємодії; пошуку особистісних ресурсів суб'єктів консультування; обговоренню способів вирішення проблем. Інтегруючи практичні прийоми проведення сімейного консультування як одного з різновидів сімейної психотерапії, Е. Г. Ейдемільер з співробітниками формулюють його технологію наступним чином [61, с.263].

Контакт. Консультант і клієнт встановлюють довірливі стосунки.

1. Сповідь. Клієнт повинен мати можливість висловити всі свої проблеми.

Консультант повинен уважно слухати клієнта, не переривати його сповідь

запитаннями або порадами. В процесі монологу клієнт починає «бачити інакше проблему і можливість її вирішення». На цьому етапі консультування може бути припинено, так як клієнт вирішив свою проблему і задоволений результатом консультування.

2. Тлумачення. Монолог клієнта змінюється його діалогом з консультантом, який задає ті чи інші запитання з метою в'яснення суті проблем і вибору оптимального вирішення їх, надає клієнту емоційну підтримку, інформує його про реєстр можливого вирішення проблеми.
3. Трансформація. Відбувається корекція дезадаптованих установок, закріплення мотивації спрямованої на реалізацію вибраного рішення і формування нової ієрархії цінностей. Це досягається шляхом поступового залучення клієнта до прийняття самостійного рішення. Клієнт повинен прийняти рішення сам, а не під тиском консультанта і нести за самостійно прийняте рішення особисту відповідальність.
4. Завершальний стан консультування. На цьому етапі, як правило, психологічні проблеми клієнта вирішені або близькі до вирішення [52, с.96].

Психологічна корекція. Феномен психологічної корекції почали досліджувати останнім часом.

Його відкриття, зокрема, в Україні, пов'язане з розвитком практичної психології. Психокорекція - це внесення змін у явище, якому притаманна статичність та певна деструктивність суперечливих тенденцій. Це метод комплексного психологічного впливу на мету, мотиви та структуру поведінки суб'єкта, а також на розвиток певних психічних функцій: пам'яті, уваги, мислення. Термін «корекція» дослівно означає «виправлення» [30, с.87].

Метою застосування психологічної корекції є - оптимізація, виправлення і приведення в норму психічних функцій людини, відхилень від оптимального рівня його індивідуально-психологічних особливостей і здібностей. Академік Т.С. Яценко відмічає: «Психокорекційна практика спрямована на зміну сформованої психіки чи окремих її компонентів, які можуть виявлятися в деструктивно-суперечливих характеристиках» [63, с.152].

Термін «психологічна корекція» почав широко розповсюджуватись на початку 70-х років. Психокорекція - це система заходів, направлених на виправлення недоліків психології чи поведінки людини за допомогою спеціальних засобів психологічного впливу. Виходячи з цього, А.А. Осипова класифікує психокорекцію таким чином [36, с.8]:

1. За напрямком виділяють:

- симптоматичну корекцію;
- каузальну.

Симптоматична корекція, як правило, пропонує короткочасну дію з метою зняття гострих симптомів відхилень розвитку.

Каузальна корекція направлена на джерела та причини відхилень.

2. За змістом виділяють корекцію:

- пізнавальної сфери;
- особистості;
- афективно-вольової сфери;
- поведінкових аспектів;
- міжособистісних стосунків;
- внутрішньогрупових взаємостосунків (сімейних, колективних тощо);
- дитячо-родинних стосунків.

3. За формою роботи з клієнтом розрізняють корекцію:

- індивідуальну;
- групову.

4. За наявністю програм:

- запрограмовану;
- імпровізовану.

5. За характером управління коригуючи ми засобами:

- директивну;
- недирективну.

6. За тривалістю:

- дуже коротку (1хв - 1год);

- коротку (швидко) (декілька годин чи днів);
- довгу (місяці); дуже довгу (роки).

7. За масштабом вирішуваних завдань:

- загальну;
- власну;
- спеціальну.

Під загальною корекцією розуміють завдання загальнокорекційного порядку, які нормалізують мікросередовище клієнта.

Під власною психокорекцією розуміють набір психолого- педагогічних засобів, які представляють собою прийоми, що використовуються при адаптаційному періоді.

Спеціальна психокорекція - це комплекс прийомів, методик і організаційних форм роботи з клієнтом чи групою клієнтів одного віку, які спрямовані на розвиток особистості взагалі, окремих її якостей чи психічних функцій [30, с.56].

Отже, саме за такою класифікацією здійснюється психокорекційна робота.

Визначальними рисами психокорекції є дискретність і орієнтація на норми психічного розвитку. Розглянемо ці важливі для визначення змісту психокорекційної діяльності ознаки.

Психологічна корекція - це спрямований і обґрунтований вплив психолога на дискретні характеристики внутрішнього світу людини [2]. Це треба розуміти так, що психолог має справу з конкретними проявами психологічної реальності людини - її бажаннями, цінностями, емоційними станами, пізнавальною діяльністю, особливостями характеру і поведінки.

Однак, беручи до уваги дискретність як диференційну рису психокорекційного впливу, необхідно зробити ряд важливих уточнень.

По-перше, не можна забувати, що людина - єдина психологічна реальність. Тому, впливаючи на дискретні характеристики внутрішнього світу людини, розв'язуючи її конкретні проблеми (емоційні, поведінкові, характерологічні та ін.), ми впливаємо на її особистість у цілому. Таким чином, психологічна

допомога в руслі психокорекції здійснюється шляхом усунення, компенсації труднощів розвитку особистості в процесі її становлення.

По-друге, ми переконані, що без внесення коректив у диспозиційні утворення (переконання, уявлення, цінності, настанови), без зміни ставлення людини до своєї проблеми неможливо досягти тривалого успіху. Тому одним із завдань практичного психолога є сприяння людині в зміні її ставлення до соціального оточення і власної особистості, «відкриття нових шляхів для розв'язання проблемних ситуацій», «досягнення нового погляду, нового усвідомлення».

По-третє, багато теоретичних і експериментальних досліджень переконливо свідчать, що ефективність і результативність корекційного процесу визначаються ступенем суб'єктної активності самої особистості. Тому надзвичайно важливо не тільки корегувати окремі психологічні структури, а й формувати навички саморозвитку особистості загалом. Важливими завданнями практичного психолога є розвиток навичок особистістю рефлексії і саморегуляції, формування в учасників корекції відповідальності за свій стан і поведінку і, зрештою, переведення корекції в самокорекцію [27, с.11].

Незважаючи на деякі відмінності у теоріях, цілях, процедурах і формах корекційної роботи, психологічний вплив зводиться до того, що одна людина намагається допомогти іншій. Саме тому слід звернути увагу на психокорекційну ситуацію, яка включає в себе п'ять основних елементів [36, с.11]:

1. Людина, яка страждає, шукає шлях вирішення своєї проблеми. Людина, яка має цілий ряд проблем різного змісту і потребує психологічної допомоги, корекції - це клієнт.
2. Людина, яка допомагає, і завдяки навчанню чи досвіду сприймається як той, хто надає допомогу - це психолог.
3. Теорія, яка використовується для пояснення проблеми клієнта.
4. набір процедур (методик, технік), які використовуються для вирішення проблеми клієнта. Ці процедури безпосередньо пов'язані із теорією.

5. Спеціальні соціальні стосунки між клієнтом та психологом, які полегшують проблеми клієнта.

Психолог повинен прагнути до створення такої атмосфери, яка б дозволила клієнту з оптимізмом дивитися на вирішення своєї проблеми. Такі спеціальні відносини є фактором, який характерний для всіх форм впливу [35, с.306].

Завдання психологічної корекції можуть бути дуже різноманітними, що відбиває багатогранність психічного життя людини і впливає зі змісту конкретної психологічної проблеми особистості.

Момент визначення (постановки) мети й завдань психологічної допомоги є досить суттєвим у корекційному процесі. Психологи-практики переконані в тому, що для ефективного розв'язання особистішої проблеми дуже важливо її коректно сформулювати - назвати «своїм ім'ям» (це клієнт робить самостійно або, частіше, з допомогою психолога), а також точно з'ясувати відповідні для її розв'язання завдання корекційної роботи.

М. Папуш [38] запропонував схему постановки психокорекційної проблеми, яка має чотири блоки.

Перший блок. Опис первинного незадовільного стану або патерну поведінки й чітке розуміння того, що саме в цьому стані або патерні не задовольняє клієнта. У цьому блоці дуже важливі такі зміни в психологічній реальності клієнта: 1) перехід від «побутової» (життєвої) ситуації до психологічної; 2) перехід від бажання, щоб змінювалися інші, до готовності обговорювати необхідність своєї власної зміни.

Другий блок. Опис бажаного стану чи патерну поведінки. Опис має бути змістовним і позитивним («що треба змінити в собі, щоб вирішити названу життєву проблему»).

Третій блок. Аналіз проблеми внутрішній - субособистісний (ставлення «частин» особистості до проблеми) і зовнішній - міжособистісний (ставлення оточення до проблеми та її розв'язання).

Четвертий блок. З'ясування з клієнтом його намірів щодо розв'язання наявної проблеми, а також його взаємин із психологом (чи є в клієнта можливість і готовність працювати в межах поставленої проблеми).

З'ясування перелічених питань допоможе ефективно організувати психокорекційний процес, спрямований на вирішення особистісної проблеми.

Психокорекційна робота не може здійснюватися без дотримання наступних принципів [36, с.88]:

1. відповідності діагностики та корекції;
2. нормативності розвитку;
3. корекції «згори донизу»;
4. корекції «знизу догори»;
5. системності розвитку психічної діяльності;
6. корекційної діяльності.

Принцип відповідності діагностики та корекції відображає цілісність процесу надання психологічної допомоги як особливого виду практичної діяльності психолога. Даний принцип покладений в основу всієї корекційної роботи, оскільки її ефективність на 90% залежить від укомплектованості, ретельності і глибини попередньої діагностичної роботи.

Принцип нормативності розвитку, тобто врахування закономірної послідовності вікових стадій онтогенезу.

Принцип корекції «згори донизу» запропонований Л.С. Виготським. В центрі уваги психолога завтрашній день, звідси основним змістом корекційної діяльності є створення «зони найближчого розвитку» для клієнта.

Принцип корекції «знизу догори». Головним завданням цього принципу є виклик різними способами адекватної моделі поведінки і її швидке підкріплення.

Принцип системності розвитку психічної діяльності побудований на використанні профілактичних та розвивальних завдань. Системність цих завдань полягає в зв'язку різних сторін особистості і гетерохронності їх розвитку.

Принцип корекційної діяльності. Цей принцип визначає вибір засобів та способів досягнення цілі, тактику проведення корекційної роботи, шляхи та способи реалізації поставлених завдань [36, с.92].

Отже, при здійсненні корекційної роботи психолог повинен керуватися даними принципами. Однак, слід враховувати те, що відповідальність за психологічні зміни лягає виключно на психолога- коректора. Тому потрібно розглянути основні компоненти професійної готовності до корекційної роботи, а саме [36, с.18]:

- теоретичний компонент: знання теоретичних основ корекційної роботи, способів корекції тощо;
- практичний компонент: володіння конкретними методами та методиками корекції;
- особистісна готовність: психологічна особиста робота психолога над тими проблемами, які він має корегувати у клієнта.

Психолог, самостійно здійснюючи корекційну роботу, повинен мати обов'язково базову фундаментальну підготовку в галузі психолог і спеціальну підготовку в галузі конкретних методів колективного впливу.

Отже, при психокорекції людина виступає в ролі матеріалу, з якого формується оптимальний для неї або ідеальний для суспільства образ.

Психотерапія. Історія психотерапії сягає в сиву давнину. Ще Гіппократ виділив типологію темпераментів і вважав поняття „психотерапія" лікувальним. Однак психотерапія як наукова дисципліна почала розповсюджуватись лише в наші дні. В сучасних умовах динамічного, бурхливого розвитку соціуму психотерапія як комплекс вербального та невербального впливів на емоції, судження, самосвідомість особистості тощо, починає входити в усі галузі людської діяльності. Питання про те, який метод психотерапії є науковим чи ненауковим, залишається відкритим до цього часу, оскільки, незважаючи на отримані наукові дані, ще багато завдань в одному із найбільш складних підходів до особистості залишаються невирішеними. Відомо, що багато психотерапевтичних методів, які використовуються на сучасному етапі,

виникли не під впливом теорії загальної психології, є похідними від особистісної інтуїції та досвіду [58, с.48].

Під психотерапією, зазвичай, розуміють ряд методів, які включають психологічні засоби для лікування психічних розладів, або практичну роботу тих, хто використовує дані методи. Така диференціація відповідає відмінностям між методологічними нормами та психотерапевтичною практикою. Отже, з розвитком психотерапії зростає потреба в систематичності психотерапевтичних методів. Кожний із них представляє собою лікувальний вплив на психіку і через неї на весь людський організм.

У сімейній психотерапії існує кілька підходів, найвідомішими з яких є такі [61, с.136]:

- психодинамічний, що ґрунтується на аналізі неусвідомлюваних бажань і психологічних проблем, пережитих на ранніх етапах онтогенезу; досягненні інсайту — усвідомлення того, як не вирішені в минулому проблеми впливають на сімейні стосунки, виникнення неврозів і неконструктивної поведінки членів сім'ї;

- еkleктичний, що інтегрує методи і прийоми особистісно-орієнтованої і поведінкової терапії, методи, які ґрунтуються на лікувальному ефекті навіювання (аутогенне тренування, медитація, гіпноз);

- системний, який ґрунтується на припущенні, що причини психологічних проблем і їх вирішення нерозривно пов'язані з характеристиками функціонування сім'ї як цілісної структури.

Саме цей підхід, як зазначає Е. Ейдемільер [31], вважають нині одним з найперспективніших, економічно доцільних, терапевтично ефективних напрямків у сімейній психотерапії. Системна сімейна терапія доцільна для родин, члени яких не відчужені один від одного, а об'єднані емоційними й особистісними «симбіотичними зв'язками», що призводять до гострих і хронічних конфліктних стосунків, неврозів, психосоматичних захворювань.

Недоцільно здійснювати системну психотерапію за наявності в сім'ї дітей дошкільного віку; ригідності життєвих установок членів сім'ї, особливо

пов'язаних з їх переломним віком; стійких відхилень характеру у когось із членів сім'ї у вигляді істероїдної, епілептоїдної і паранойяльної психопатії; тимчасових психотичних станів [60, с.107].

Сімейний психотерапевт, працюючи із сім'єю на основі системного підходу, керується такими принципами [42, с.10]:

- терапевтичний вплив спрямовується на сім'ю як єдиний організм;
- будь-які внутрішньосімейні порушення вважаються результатом сімейних стосунків, а не персональною провиною;
- особливо вирізняється позитивне значення сімейних проблем як сигналів про необхідність подання допомоги (мабуть, тому В. Сатір називає сімейні проблеми «болем сім'ї»);
- забороняється встановлювати сепаратні стосунки окремих членів сім'ї з терапевтом; члени сім'ї не повинні мати секрети один від одного.

У системній сімейній терапії вирізняють три стадії [41]. Перша стадія — збирання інформації, коли психотерапевт з'ясовує, що власне члени сім'ї хочуть кожний для себе і для сім'ї загалом, як, на їхню думку, має функціонувати сімейна система, визначає поточний сімейний стан з метою виявлення ресурсів, які має сім'я в цей момент; що поки унеможливує досягнення бажаного стану. На цій стадії члени сім'ї набувають такого досвіду, що може стати моделлю їхньої майбутньої поведінки. Це досягається формуванням у членів сім'ї відчуття впевненості в собі й у терапевті як надійному посередникові; усвідомленням членами сім'ї процесу, у результаті якого вони опинилися у складній сімейній ситуації; встановленням відповідності між відчуттями кожного члена сім'ї і їхнім вербальним вираженням; визначенням точок дотику почуттів, бажань членів сім'ї, способів координації відчуттів і станів, яких вони хочуть досягти.

На другій стадії — перетворення сімейної системи — психотерапевт допомагає сім'ї набутти досвіду, що стане моделлю оптимального сімейного функціонування. Це досягається руйнуванням неконструктивних шаблонів спілкування, встановленням ефективного зворотного зв'язку, показу можливих

перспектив розвитку сімейних стосунків, конструюванням нових моделей стосунків членів сім'ї при використанні насамперед техніки психодрами, створенням «сімейних скульптур» та ін.

Третя, заключна, стадія психотерапії зводиться до закріплення позитивних змін, які члени сім'ї виробили на попередніх стадіях. В. Сатір [41] зазначає, що найбільш бажаним результатом сімейної терапії є не просто набуття досвіду спілкування, який сім'я може використовувати для подальшого розвитку, а й розуміння цього досвіду і конкретних прийомів, які використовував терапевт і члени сім'ї для гармонізації сімейних стосунків. З цією метою терапевт робить послідовний і детальний огляд психотерапевтичного процесу, виокремлюючи важливі стадії сімейних змін, засоби і можливості, необхідні членам сім'ї для подальшого розвитку. На цій стадії формуються також практичні навички побудови конструктивних сімейних стосунків.

Так, В. Сатір [58] наголошує на важливості відпрацьовування так званих сигналів, які може використовувати будь-який член сім'ї, коли помітить якийсь з раніше застосовуваних шаблонів заданого спілкування, над зміною якого вони працювали разом з терапевтом.

У результаті відпрацьовування таких сигналів члени сім'ї здатні ефективніше використовувати їх у разі стресів та інших ситуацій, обираючи відкриту творчу поведінку.

Якщо ідентифікованим пацієнтом (членом сім'ї, з яким пов'язують основні проблеми сім'ї його рідні) є дитина, спільна сімейна терапія може розгортатись у такій послідовності [43, с.123]:

- попередня фаза, або фаза орієнтації, коли з'ясовується проблематика сім'ї; у відсутності дітей батьків ознайомлюють з певними аспектами майбутньої роботи, зокрема з необхідністю дати дитині висловитися і, можливо, піти на окремі, хоча б незначні, поступки щодо неї;

- фаза центрації на дитині, коли встановлюється максимальний контакт із дитиною, щоб вона почувалася захищеною і могла висловити власну думку з приводу того, що відбувається в сім'ї; при цьому важливо з'ясувати, у чому

батьки готові поступитися за вимогою дитини, для того, щоб вона відчула, що можливі зміни на краще;

- фаза батьківсько-дитячих стосунків, коли діти можуть відкрито висловлювати свої почуття до батьків; тут важливо надати можливість і батькам, і дітям висловити власні негативні переживання, роблячи акцент на їх позитивному аспекті;

- фаза батьківської взаємодії, коли обговорюються проблеми у взаєминах подружжя; при цьому терапевт інтерпретує висловлювання батьків іноді з позиції дитини або заохочуючи дитину передати власне сприйняття подій, що відбуваються; якщо при цьому в сім'ї є кілька дітей, у відносинах між якими існує ворожість, то настає:

- фаза дитячої взаємодії, коли члени сім'ї разом обговорюють причини проблем у стосунках між дітьми;

- завершальна фаза, коли симптоми сімейного благополуччя зникають або втрачають травмуюче значення; реальний досвід стосунків у сім'ї дедалі більшою мірою відповідає ідеальній моделі сімейних взаємин.

1.2. Психологічні особливості взаємодії в прийомній сім'ї

«Сім'я - осередок (мала соціальна група) суспільства, найважливіша форма організації особистого побуту, заснована на подружньому союзі і родинних зв'язках, тобто відносинах між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, братами і сестрами та іншими родичами, що живуть разом» [60, с.9].

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» «приймна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1-го до 4-х дітей на виховання та спільне проживання». Функціонування прийомних сімей регулюється Положенням про прийомну сім'ю, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України [9, с.8].

Метою створення прийомних сімей є забезпечення належних умов для виховання в сімейному оточенні дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Прийомні діти влаштовуються в сім'ю до досягнення вісімнадцятирічного віку або до закінчення навчання професійно – технічних

чи вищих навчальних закладів, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку[6, с.25].

Порядок прийому дітей в сім'ю встановлено Положенням про прийомну сім'ю, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року № 565. Ті, хто взяли дітей у прийомну сім'ю, є прийомними батьками, а влаштовані в сім'ю діти – прийомними дітьми. Прийомні батьки – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Усиновлена дитина приймається в сім'ю на правах біологічної дитини з усіма правовими наслідками, в прийомну сім'ю – до досягнення ними повноліття (18 років), а у разі продовження навчання – до 23 років або до закінчення ними відповідного навчального закладу. Тобто, сімейних правовідносин між прийомними батьками і прийомними дітьми не виникає [6, с.16].

Роль сімейного середовища у формуванні особистості дитини, його детермінантність, цінність та незамінність для просоціального виховання, адаптації та соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування розглядали у своїх працях А. Капська, А. Макаренко, А. Мудрик, Г. Овчарова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, М. Фіцула та інші.

Вивчення даної проблеми з позиції психології дозволяє стверджувати, що причиною викривлення особистісного досвіду дитини можна вважати вплив фактора депривації, тобто відсутність, обмеження або недостатність матеріальної й духовної турботи про дитину, необхідних для її виживання і повноцінного розвитку. Вивчення досвіду життєдіяльності таких дітей у різних соціумах підтверджують значення ранньої депривації для появи індивідуально-особистісних відхилень у вигляді стимульних бар'єрів, які породжують викривлення соціальних відносин і соціального досвіду дитини [34, с.201].

Депривація впливає, насамперед, на дію основних механізмів розвитку дитини. Обстеження дітей, які виховувалися поза сім'єю, свідчать не про відхилення у розвитку, а про формування принципово інших механізмів його

функціонування. Ці механізми дозволяють дитині пристосуватися до життя у закритому просторі інтернатних установ, але створюють перешкоди для входження у відкрите суспільство [35, с.96].

Набуті під впливом інтернатної системи особливі риси у процесі дорослішання дитини не зникають, а здобувають більш чітко виражені прояви. Так, численні втрати близьких людей призводять до формування захисту від щирого болю - байдужості і черствості. Дефіцит позитивного спілкування з дітьми і дорослими визначає розвиток неадекватного спілкування з навколишніми. Коли у конфліктних ситуаціях домінують захисні форми поведінки: нездатність до конструктивного вирішення проблемних ситуацій спалахи агресії, прагнення перекласти відповідальність на інших. Відсутність безумовного сприйняття дорослими дитини, необхідність постійно пристосуватися формують, пасивне ставлення до життя, при якому не формуються власні цінності і орієнтири, а створюються умови для розвитку пристосовництва [35, с.99].

Умовою психологічного здоров'я сім'ї, як зазначає О. Кляпець, є гармонійність сімейних взаємин. Здорові сім'ї вільні від дезорганізуючої внутрішньо-сімейної психологічної напруженості і конфліктів, не відчують дискомфорту подружніх взаємин, мають перспективи і не розпадаються під впливом незначних труднощів. Це комплексний узагальнений показник соціальної активності її членів у внутрішньо-сімейних стосунках, у соціальному середовищі і в професійній сфері діяльності членів сім'ї. Він відображає душевне благополуччя членів сім'ї, що забезпечує адекватну їх життєвим умовам регуляцію поведінки у спілкуванні та діяльності [23, с.78].

Для забезпечення психологічного комфорту в сім'ї та успішного її функціонування суттєве значення має те, як складаються взаємини і взаємодія принаймні у трьох складових: між самим подружжям, між батьками й дітьми, між братами й сестрами, якщо в родині зростають двоє і більше дітей [54, с.64].

У нормальних, здорових сім'ях кордони між підсистемами ясно окреслені і проникні. В обстежених нами дисфункціональних сім'ях, для яких характерні

порушення у виконанні подружньої, батьківської, матеріально - побутової та інших функцій, спостерігалися або жорсткі, або розмиті внутрішні кордони [61, с. 234].

Недостатньо чіткі межі між підсистемами не тільки гальмують розвиток сім'ї і дорослішання її членів, але також сприяють утворенню коаліцій - об'єднань між родичами. Коаліції, як правило, передбачають наявність триангуляції - використання третьої особи для вирішення конфлікту між двома іншими членами сім'ї [39, с.54].

У працях із психології сім'ї виділено чотири типи ставлення подружжя один до одного та їхні батьківські установки щодо дітей: прийняття - неприйняття; взаємодія - уникнення контактів; визнання свободи активності - надмірна опіка; повага до прав кожного в сім'ї - надмірна вимогливість.

Позитивні типи ставлення - прийняття, взаємодія, свобода активності, повага до прав кожного - забезпечують партнерські стосунки та егалітарний устрій життя сім'ї. Виникнення порушень у сімейних взаєминах, як правило, пояснюється наявністю значної дистанції між членами родини, пов'язаної з прагненням усунути контакт, неприйняттям особистості партнера або надмірною емоційною зосередженістю на ньому, що виявляється в опіці, захисті, надмірній вимогливості та спробі будь-що підігнати його під уявлюваний образ чоловіка, дружини або дитини [49, с.74].

Ступінь узгодженості дій залежить від рівня згуртованості родини, спільних інтересів у її членів, соціальної ситуації, діяльності глави сім'ї (лідера) [11, с.15].

Згуртованість та гнучкість є інтегративними параметрами сімейної системи. Гармонійними ми вважаємо такі стосунки, характерною рисою яких є збалансованість ступеня гнучкості і згуртованості. Сімейна гнучкість показує, наскільки гнучко або, навпаки, ригідна сімейна система здатна пристосовуватися, змінюватися за умови впливу стресорів на неї [9, с.45].

Можна виділити чотири рівні згуртованості і, відповідні чотири типи сімейних систем:

- заплутана система характеризується занадто високим рівнем згуртованості, певними крайнощами у вимогах щодо емоційної близькості та лояльності;
- роз'єднана система характеризується низьким рівнем згуртованості й лояльності сім'ї, члени такої сім'ї майже не вміють надавати підтримку один одному, не можуть спільно вирішувати проблеми;
- роздільна система характеризується помірною згуртованістю, члени такої сім'ї не можуть збиратися разом, надавати один одному підтримку, разом приймати рішення, проте зазвичай мають різних друзів і несхожі інтереси;
- зв'язана система характеризується відносно високим ступенем емоційної близькості, лояльністю у взаєминах і певною заможністю членів сім'ї один від одного; спільний час цінується членами такої сім'ї більше, ніж час, проведений окремо. Роз'єднані й заплутані системи вважаються незбалансованими, а роздільні і зв'язані - збалансованими [55, с.27].

Найбільш гармонійним вважають такий тип сімейних стосунків, як співробітництво, або демократичний тип. Саме демократичний стиль сімейних стосунків передбачає рівномірний розподіл відповідальності, обов'язків та прав між членами сім'ї, взаємну повагу, що в цілому сприяє більшій активності членів сім'ї в прийнятті рішень (за належного рівня особистісної зрілості), більшій зацікавленості та «залученості» до сімейного життя, більш позитивному емоційному фону стосунків у сім'ї. На рівні подружніх стосунків ознаками гармонійних стосунків є низька конфліктність, стосунки партнерства, взаєморозуміння партнерів, задоволеність партнерів шлюбом [45, с.7].

Члени сім'ї виконують різні ролі: чоловіка (дружини), матері, батька, сина, дочки, бабусі, дідусі, онука, свекра, тещі, невістки, старшого брата і ін. При цьому в сім'ї, що складається з трьох поколінь, які проживають разом і ведуть спільне господарство, один і той же чоловік повинен вміти гнучко функціонувати відразу в декількох ролях (наприклад, в якості чоловіка своєї дружини, батька старшої дитини - сина і молодшу дитину - дочку, зятя тещі і тещі). В іншому випадку можливе виникнення різноманітних ролевих сімейних конфліктів і сімейного дисфункції [62, с.18].

У нормально функціонуючих сім'ях структура сімейних ролей є цілісною, динамічна і носить альтернативний характер. Однак нерідко сімейні ролі є патологізуючі, і тоді в силу своєї структури і змісту надають психотравмуючі вплив на членів сім'ї. У нормально функціонуючих сім'ях структура сімейних ролей є цілісною, динамічна і носить альтернативний характер. Однак нерідко сімейні ролі є патологізуючими, і тоді в силу своєї структури і змісту надають психотравмуючий вплив на членів сім'ї [62, с.21].

Сімейні підсистеми - це локальні, диференційовані сукупності сімейних ролей, які дозволяють родині вибірково виконувати певні функції і забезпечувати її життєдіяльність. Один з членів сім'ї може бути учасником відразу кількох підсистем - батьківської, подружньої, дитячого, жіночого та ін .

Зовнішні та внутрішні кордони - це правила, які визначають, хто і яким чином виконує сімейні приписи в певному аспекті сімейного життя - подружньому, батьківському, дитячої групи і ін.

Будь-яка система має свої межі, які визначають її структуру і динаміку функціонування. Зовнішні кордони в нормі сприяють формуванню ідентичності сім'ї, внутрішні кордони - структурування її психологічного простору, що в кінцевому підсумку дає сильні імпульси до розвитку. Межі бувають жорсткі, розмиті і проникні.

Якщо зовнішні кордони жорсткі (сім'я живе дуже замкнуто, гості приходять рідко , з конкретних приводів і тільки на запрошення), то у родичів нерідко виникає страх перед навколишнім світом, не формуються навички спілкування з іншими людьми. В результаті внутрішні кордони між підсистемами стають розмитими. Наприклад , в таких сім'ях батьки багато часу можуть присвячувати дітям і нерідко відповідальність за їх справи беруть на себе. Виникає поведінковий оформлення розмитих кордонів: мама робить з дитиною уроки , і тому він за них не відповідає . І якщо дитина отримає двійку , то це не його двійка - це двійка мами [59, с.43].

Недостатньо чіткі межі між підсистемами не тільки гальмують розвиток сім'ї і дорослішання її членів, але також сприяють утворенню коаліцій -

об'єднань між родичами. Коаліції, як правило, передбачають наявність триангуляції - використання третьої особи для вирішення конфлікту між двома іншими членами сім'ї. Наприклад, батько, якому ніяк не вдається налагодити теплі стосунки з «діловою» дружиною, надмірно наближає до себе дочку, неусвідомлено сприймаючи її не тільки як дитину, але також як подругу і об'єкт еротичної прихильності .

Перебування дитини у прийомній сім'ї передбачає адаптацію не тільки до сімейного життя, а ще й до соціального оточення сім'ї. Дуже важливо створити при цьому умови для адаптації дитини у школі або дитячому колективі, де вона перебуватиме (дитячий садок, колектив позашкільного закладу), а також і до сусідів [51, с.38].

У гуманістичній психології умовами успішної адаптації індивіда до мінливого соціального середовища є: «гарна інтеграція особистості» (Г.Олпорт), гармонічна концепція (при мінімумі внутрішніх суперечностей і єдиному погляді на життя), а також відносна автономія (у розумінні сировинності до незалежної, самостійної поведінки). Автономія пов'язується з формуванням комунікативних здібностей і впевненості в собі (позитивна самооцінка) на їх основі (Р.Берне, Г.Олпорт, К.Роджерс, М.Херберт, Е.Фромм, Е.Еріксон та ін.). У свою чергу, невпевненість у собі й низька самооцінка розглядаються як джерела порушення адаптації та аномалії розвитку.

Багато вітчизняних і зарубіжних досліджень показують, що негативна Я-концепція приводить до виникнення захисних форм поведінки, знижує соціальну активність особистості, прагнення до саморозвитку, самоактуалізації, сприяє виникненню дезадаптації людини, тобто веде до появи різного роду проблем, труд ноїщів розвитку емоційного, характерологічного, поведінкового плану [27, с.4].

При вихованні прийомних дітей батьки часто стикаються з цілим рядом проблем і потребують кваліфікованої допомоги спеціалістів (соціального педагога, психолога та ін.) для діагностики і корекції не лише індивідуальних

особливостей дітей, але і внутрісімейних стосунків, функціонування прийомної сім'ї в цілому.

Перша проблема у вихованні прийомної дитини – це питання комунікації. Із появою нового члена сім'ї відбуваються зміни вже існуючих родинних стосунків. При цьому багато що у взаєминах залежить від того, наскільки легко сім'я пристосовується до нових вимог середовища; наскільки готові батьки приділяти свою увагу, віддавати свої сили і час дітям (як прийомним, так і рідним).

Другою проблемою виступають ревності між дітьми (біологічними і прийомними) стосовно дорослих. Перед батьками постає нелегке завдання, як вірно налагодити сімейний побут, щоб діти зрозуміли, що всі вони одне ціле, що їх однаково люблять і ставлять рівні вимоги до навчання, поведінки, відповідальності і т.п. Толерантні стосунки – важливий момент профілактики ревностей [59, с.155].

Також варто виділити групи мотивів виховання. Мотиви, виникнення яких більшою мірою пов'язане з життєвим досвідом батьків, із спогадами власного дитячого досвіду, з їх особистісними особливостями. І мотиви виховання, виникають здебільшого як результат подружніх відносин.

До першої категорії відносяться наступні мотиви:

- виховання як реалізація потреби досягнення;
- виховання як реалізація надцінних ідеалів або певних якостей;
- виховання як реалізація потреби в сенсі життя.

До другої категорії відносяться мотиви:

- виховання як реалізація потреби в емоційному контакті;
- виховання як реалізація визначеної системи.

Даний поділ мотивів виховання найбільше притаманний прийомній сім'ї. У реальному житті сім'ї всі ці мотиваційні тенденції, які виходять від одного або обох батьків і від їх подружніх відносин, переплетені в щоденній взаємодії з дитиною, у бутті кожної сім'ї. Однак наведене розмежування корисно, так як дозволяє при побудові корекції мотиваційних структур зробити центром

психологічного впливу в одній родині особу батьків, а в іншій направляти вплив більшою мірою на подружні стосунки [56, с.47].

На думку К. Роджерса, для позитивної взаємодії з дітьми батькам необхідні три основних уміння: чути, що дитина хоче сказати батькам; висловлювати власні думки і почуття, доступні для розуміння дитиною; благополучно розв'язувати спірні питання так, щоб результатами були задоволені обидві конфліктуючі сторони [57, с.86].

Важливо також розглянути стилі сімейного виховання. Як правило, стиль визначає в сім'ї систему виховання, що поєднує об'єктивно існуючу й не завжди усвідомлену конфігурацію цілей і завдань виховної роботи з дітьми, більш-менш цілеспрямоване застосування методів і прийомів виховання, врахування того, що можна й чого не можна припустити по відношенню до дітей. Своєрідність поєднання батьками у ставленні до дитини соціальних сподівань (очікувань) вимог і контролюючих санкцій у психології прийнято визначати як стиль сімейного виховання. Слід зазначити, що батьки переносять особистісні проблеми і проблеми у стосунках з іншими членами сім'ї на дітей переважно підсвідомо, найчастіше з глибоким переконанням, що саме так дитині роблять добро. У цьому випадку необхідно говорити про певний стиль сімейного виховання. За цією ознакою виділяються п'ять стилів або тактик виховання і сім'ї [58]:

Авторитарний виховний стиль має в основі тактику диктату, яка проявляється в систематичному пригнічванні одними членами сім'ї (переважно дорослими) ініціативи й почуття власної гідності в інших її членів. Безоглядна авторитарність батьків, яка супроводжується і систематичним ігноруванням інтересів і ставлення дитини, позбавленням її права голосу при вирішуванні питань, які мають до неї безпосереднє підношення, жорсткий наказ, примус і сваволя батьків - усе це гарантія і серйозних невдач у формуванні особистості дитини. Батьки, які надають перевагу таким видам впливу на дитину, як наказ і насильство, неодмінно стикаються з супротивом дитини, яка відповідає на тиск, примус і погрози контрзаходами: спалахами

агресивності, грубості, брехнею, лицемірством, і іноді й відвертою ненавистю. І навіть, якщо опір дитини зломлено, то разом із ним ламаються й такі цінні якості особистості, як самостійність, ініціативність, віра у власні сили й можливості, почуття власної гідності, на які за означених умов просто не може бути запиту, а значить і неможливим є їхній розвиток.

Демократичний стиль сімейних стосунків (тактика співробітництва) в основі має опосередкованість міжособистісних стосунків у сім'ї спільними цілями й завданнями спільної діяльності, її організацією й моральними цінностями. Розуміння співробітництва як тактики виховання не зводиться лише до орієнтації батьків на допомогу й підтримку дітей у їхніх окремих справах (навчання, ускладнення у взаємодії з оточенням, набуття трудових чи спортивних навичок) та участь дітей у домашній праці (посильні прибирання, походи за покупками, доглядання молодших дітей), хоч це і суттєвий бік спільної діяльності дітей та дорослих. Така тактика передбачає взаєморозуміння й взаємоповагу дорослих і дітей (встановлення між ними паритетних, партнерських взаємин, які базуються насамперед на співучасті, тобто емоційно-дієвому включенні у сирним іншої людини, на співчутті, співпереживанні й активній допомозі їй).

Ліберальний стиль (тактика невтручання) передбачає систему міжособистісних відносин у сім'ї, яка будується на визнанні можливості н навіть доцільності незалежного існування дорослих і дітей. Найчастіше такий тип взаємовідносин має за основу пасивність батьків як вихователів, що ухиляються від активного позитивного втручання у життя й долю дитини, надаючи перевагу комфортному співіснуванню з ними, яке не потребує душевних витрат.

Потуральний виховний стиль (тактика опіки й безоглядної любові) передбачає систему відносин, за яких батьки, забезпечуючи власною працею задоволення всіх потреб дитини, відгороджують її від будь-яких турбот, зусиль і життєвих труднощів, приймаючи їх на себе. За таких умов штучного дистанціювання від зусиль і відповідальності дитина виростає млявою й

байдужою до всього, що не стосується її особистісних інтересів. У неї відсутні самостійність та ініціатива, власний досвід долаття труднощів. Вона так і залишається некомпетентною й безпорадною у розв'язуванні питань, що стосуються безпосереднього задоволення її потреб, а тим більше загальних проблем сім'ї. Інтегральним підсумком такої тактики сімейного виховання є інфантилізм дітей, їхнє прагнення уникати відповідальних рішень і видів активності, які потребують від людини мобілізації фізичних і особистісних зусиль.

Нестійкий стиль виховання передбачає тактику непрогнозованого переходу батьків від одного стилю ставлення до дитини до іншого. Такий підхід у вихованні породжує у дитини подвійне ставлення до дорослих, проростає в її душі недовірою й відстороненістю від батьків, формує установки реагувати на форму, а не на зміст їхнього звертання, тенденцію орієнтуватися на свої потреби всупереч мінливим і нестійким вимогам батьків, використовувати ситуативно-сприятливий емоційний фон стосунків з батьком або матір'ю з метою задовольнити свої індивідуалістичні потреби [42, с.68].

На думку А. С. Співаковської, роль дитини можна чітко виділити в дисгармонійній сім'ї, де ставляться друг до друга шаблонно, стереотипно, роками зберігаючи ригідні взаємостосунки [15, с.56].

Так, В. Гарбузов вирізняє три типи неправильного виховання, що практикуються батьками дітей, хворих на неврози [6]:

- А (неприйняття, емоційне відторгнення) — неприйняття індивідуальних особливостей дитини у поєднанні з жорстким контролем, регламентацією життя дитини, нав'язуванням їй єдиного правильного (з погляду батьків) типу поведінки; поряд із жорстким контролем, цей тип може поєднуватися з недостатнім рівнем контролю, байдужістю, цілковитим потуранням;

- Б (гіперсоціалізація) — тривожно-недовірлива концентрація батьків на стані здоров'я дитини, її соціальному статусі, очікуванні успіхів часто з недооцінюванням індивідуальних психологічних особливостей дитини;

- В (“кумир сім’ї”) — центрація батьків на дитині, потурання її примхам, іноді на шкоду іншим дітям або членам сім’ї [16, с.132].

Дослідники А. Лічко і Е. Ейдемільер припускають крім виховання за типами “кумир сім’ї” (у їхній інтерпретації — “поблажлива гіперпротекція”) і “емоційне відторгнення” існування таких стилів виховання (особливо несприятливих для підлітків з акцентуаціями характеру і психопатіями):

- гіпопротекція (недостатність опіки і контролю за поведінкою дитини, брак чи відсутність уваги, тепла, турботи про фізичний і духовний розвиток дитини, невключеність у її життя);

- домінуюча гіперпротекція (поєднання загостреної уваги до дитини з великою кількістю обмежень і заборон, що призводить до формування нерішучості, несаможиттєвості дитини чи до яскраво вираженої реакції емансипації);

- підвищена моральна відповідальність (покладання відповідальності на дитину за життя і благополуччя близьких, що не відповідає віку й реальним можливостям дитини; очікування від дитини великих досягнень у житті на тлі ігнорування її потреб та інтересів) [18, с.45].

Дослідник О. Захаров, характеризуючи особистісні особливості батьків дітей, що страждають на невроз, зазначає, що матері вирізняються тривожністю і невпевненістю у собі в поєднанні з надмірною пунктуальністю, нетерпимістю, конфліктністю, недостатньою емоційною чуйністю, а батьки — пасивністю, м’якістю, певною мінорністю загального фону настрою [8, с.114].

Т. Л. Крюкова, М. В. Сапоровська та Є. В. Куфтяк виділяють такі найсуттєвіші характеристики гармонійності дитячо-батьківських стосунків:

- а) задоволеність у системі дитячо-батьківських стосунків базових потреб дитини - потреби в безпеці та афіліації; потреб, що виникають у процесі дитячо-батьківської взаємодії (прийняття, визнання індивідуальності дитини і збереження автономії «Я»);

- б) достатній рівень рефлексії батьків щодо індивідуальних особливостей дитини, а саме розуміння їхньої соціально-психологічної природи; в) свідома

організація батьками конструктивного стилю взаємодії з дитиною, адекватного її індивідуальним особливостям [22, с.115].

Специфічну роль в будь якій сім'ї у відіграє архетип Матері. Емоційна залежність від матері, безперечно прийняття її розпоряджень зберігається впродовж усього людського життя і навіть після її смерті. Цей невидимий зв'язок із матір'ю сильніше виявляється у синів [12, с.181].

Прив'язаність дитини до матері виконує функцію захисту й безпеки, і на ранніх етапах розвитку, має біологічне коріння і видову специфічність [3.7, с36]. У 1936 році психіатр і психоаналітик Боулбі почав цікавитися порушеннями дітей, які виховувались у дитячих будинках. Він виявив, що діти, котрі ростуть у дитячих будинках та сирітських притулках, часто страждають від різних емоційних проблем, включаючи нездатність установлювати близькі тривалі стосунки з оточуючими. Боулбі здалося, що такі діти не можуть любити тому, що на ранньому етапі життя не відчували прив'язаності до матері. Боулбі спостерігав подібні симптоми у дітей, які протягом деякого часу росли в нормальних сім'ях, але згодом були надовго розлучені з батьками. Здавалося, ці діти були такі приголомшені, що назавжди відмовилися від близьких людських зв'язків. Подібні спостереження переконали Боулбі, що неможливо зрозуміти психологічний розвиток, не приділивши пильної уваги зв'язку в діаді «мати — дитина» [32, с.45].

Боулбі стверджував, що ми можемо зрозуміти поведінку людини, тільки розглянувши середовище її адаптації — основне середовище, в якому вона формується. У період розвитку дітям необхідно знаходитися поряд із дорослими, щоб забезпечити собі захист. Якщо дитина втрачає з ними контакт, вона може загинути. Отже, у дітей повинні сформуватися «прив'язані» моделі поведінки - жести й сигнали, що забезпечують і підтримують близькість з опікунами. У ранньому віці це плач, посмішка, лепетання, чіпляння, смоктання і наслідування [33, с.71].

У випадку прийомних сімей в ролі значимих дорослих виступають замісні батьки та від їхньої здатності встановити тісний духовний зв'язок з дитиною,

значною мірою залежить процес відновлення її психологічного здоров'я [46, с.16].

У віці від шести місяців до двох років у дитини формується прихильність до тієї людини, який максимально заохочує його і найбільш чутливо реагує на всі потреби. Зазвичай такою людиною є мати, оскільки саме вона найчастіше годує, одягає і доглядає за дитиною. Однак не тільки задоволення фізичних потреб дитини, сприяє формуванню у нього тих чи інших уподобань. Дуже важливо емоційне ставлення до нього, яке виражається через посмішку, тілесний та візуальний контакт, розмови, тобто повноцінне спілкування з ним.

Якщо до двох років у дитини не сформована прихильність, знижується вірогідність успішного її формування у більш старшому віці (яскравим прикладом тому є діти, з народження перебувають у спеціальних закладах, де немає постійного індивідуального контакту та доглядають за ними дорослі) [54, с.130].

Якщо дитина ніколи не відчувала ніяких уподобань, вона, як правило, ніяк не реагує на розлуку з рідними батьками. І навпаки, якщо у неї не була сформована природна прихильність до членів своєї родини або людей, які їх замінюють, вона, швидше за все, буде бурхливо реагувати на те, що її забирають із сім'ї. Дитина деякий час може відчувати справжнє горе, причому кожен переживає його по-своєму. Дуже важливо, щоб прийомні батьки могли передбачати реакцію дитини на розставання з рідними і виявляли чуйність [54, с.132].

1.3. Характеристика методів арт-терапії як засобу корекції сімейних стосунків

Арт-терапія (від англ. - Art therapy) буквально означає «терапія мистецтвом» або, в більш вільній інтерпретації, терапія, заснована на лікувальному впливі спілкування з творчістю. Творче переживання має сприяти притоку емоційності і стати першою сходинкою психотерапії. В даний час частіше говорять про терапії мистецтвом і творчим самовираженням [53, с.206].

Ефективність застосування мистецтва в контексті лікування заснована на тому, що воно дає можливість експериментувати з емоціями і почуттями, досліджувати їх і висловлювати на символічному рівні [40, с.16].

Переважне використання при цьому «мови» візуальної та пластичної експресії дозволяє зробити зримими і доступними для розуміння навіть ті сторони внутрішнього світу людини, які не завжди можна описати словами. Як підкреслює Г. С. Абрамова [1], багато клієнтів не роблять нічого з того, що було намічено в процесі психологічного консультування та психотерапії. Однак не це визначає ефект взаємодії. Головний показник успішності роботи - це ті зміни стану клієнта, які він переживає в процесі надання йому психологічної допомоги. Уміння виділити ці зміни і зробити їх доступними для клієнта - основне правило фахівця. З цією метою ми нерідко використовуємо в сімейному консультуванні методи арттерапії, в першу чергу, малювання і твір розповідей за малюнками [35, с.262].

Оскільки арт-терапія забезпечується впливом засобами мистецтва, то її систематизація ґрунтуються, насамперед, на специфіці видів мистецтва (музика - музикотерапія; образотворче мистецтво - ізотерапія; театр, образ - імаготерапія; література, книга - бібліотерапія, танець, рух - кінезитерапія).

Одним з найбільш поширених видів арт-терапії є ізотерапія (малюнок, ліплення) - лікувальний вплив, корекція за допомогою образотворчої діяльності [29, с.102].

Малювання розвиває чуттєво-рухову координацію, так як вимагає узгодженої участі багатьох психічних функцій. На думку фахівців, малювання бере участь в узгодженні міжпівкульних зв'язків, оскільки в процесі малювання активізується образне мислення, пов'язане в основному з роботою правої півкулі, і абстрактно-логічне, за яке відповідає ліва півкуля.

Режим роботи лівої півкулі - аналітичний, вербальний, обчислювальний, послідовний, символічний, лінійний, об'єктивний. Ліва півкуля спеціалізується на вербальному, логічному, аналітичному мисленні, воно відмінно проявляє

себе в символічній абстракції, мові, читанні, його система лінійна – перші питання вирішуються першими, а другі другими.

Режим роботи правої півкулі - інтуїтивний, суб'єктивний, синтетичний, цілісний, не пов'язаний з часом. В режимі роботи правої півкулі можна сприймати речі і події за допомогою внутрішнього зору і уяви. Використовуючи праву півкулю, можна розуміти метафори, створювати нові комбінації ідей [22, с.117].

Мандали відносяться до трансперсональному напрямку арттерапії, і використовується в психології та психотерапії як дуже потужний метод глибинної діагностики та інтеграції. Це - експрес-діагностика і експрес - допомога.

Діагностика: доступ до глибинного несвідомого, що дає можливість по символам визначити глибинне стан клієнта (так звану екзистенціальну ситуацію клієнта).

Допомога полягає у швидкій інтеграції особистості (тому мандала використовується в будь-яких кризових станах), минаючи усвідомленням. Коло (т.е.сама мандала) - це захист, нерозчленованість, нероздільність, цілісність, порядок, межі.

Коли людина малює мандалу , він малює свій внутрішній світ зараз, стан, Самість, себе справжнього, поза соціумом, свою духовну сутність. Він відповідає на екзистенційні питання: Хто я? Де я? Звідки я? Куди я? Коли отримано відповідь на перші два питання, відбувається переоцінка ситуації. Це і дає найсильніший психотерапевтичний ефект .

З мандалою можна працювати на 3 - х рівнях:

- біографічному
- культурному
- архетіпічному

За допомогою мандали досягається гомеостаз, гармонізація особистості. Налагоджуються відносини між Его і самостою. Чим краще ці відносини, тим здоровіша особистість [24, с.70].

Танцювальна терапія - це психотерапевтичне використання танцю і руху як процесу, що сприяє інтеграції емоційного і фізичного стану особистості [25, с.62].

Мета танцювальної терапії - усвідомлення власного тіла, створення його позитивного образу, розвиток навичок спілкування, дослідження почуттів і придбання групового досвіду.

Основні принципи танцювальної терапії такі:

1. Тіло і психіка пов'язані нерозривно і надають постійний взаємний вплив один на одного. Для терапевта найважливішим постулатом є твердження, що тіло - це дзеркало душі, а рух є вираженням людського «Я». Роблячи більш гнучким тіло, ми робимо більш гнучкою і душу, і навпаки.

2. Танець - це комунікація, яка здійснюється на трьох рівнях: з самим собою, з іншими людьми і з світом.

3. Холістичний принцип, тобто принцип цілісності, де триада «думки - почуття - поведінка» розглядається як єдине ціле і зміни в одному аспекті тягнуть зміни у двох інших.

4. Тіло сприймається як процес, а не як предмет, об'єкт чи суб'єкт. Слово «процес» підкреслює, що ми маємо справу не з даністю, статикою, а з тим, що постійно змінюється. Ми навчилися контролювати тіло, надавати йому певні форми, вид, стримувати його, що воно залишиться без відповіді, не дасть ніякого зворотного зв'язку. Згодом виникають не завжди логічні симптоми, болі, з'являється відчуття напруги в тілі, скутість, спектр рухів стає більш обмеженим.

5. Звернення до творчих ресурсів людини як до невичерпного джерела життєвої сили і творчої енергії [22, с.256].

Музикотерапія - це вид арт-терапії, де музика використовується в лікувальних або корекційних цілях. В даний час музикотерапія є цілим психокорекційним напрямком в медицині та психології, що мають в своїй основі два аспекти впливу: психосоматичне (в процесі якого здійснюється лікувальний вплив на функції організму) і психотерапевтичне (в процесі якого

за допомогою музики здійснюється корекція відхилень в особистісному розвитку, психоемоційному стані). Саме очищувальний вплив музики дозволяє використовувати її в такій якості в корекційній роботі з дітьми, що мають проблеми в розвитку[6, с.173].

Ігрова терапія - це психокорекційне використання гри, яке надає сильний вплив на розвиток особистості, сприяє створенню близьких відносин між учасниками групи, допомагає зняти напруженість, підіймає самооцінку, дозволяє повірити в себе в різних ситуаціях спілкування, оскільки в процесі гри знімається небезпека соціально значущих наслідків [22, с.146].

Основна мета ігрової терапії - допомогти клієнту виразити свої переживання через гру, а також проявити фізичну активність у вирішенні складних життєвих ситуацій або змодельованих в ігровому процесі.

Завданнями ігрової терапії є:

- полегшення емоційного стану клієнта;
- усвідомлення і прийняття своєї «внутрішньої дитини», розвиток почуття самоцінності;
- розвиток здатності до емоційної саморегуляції;
- відновлення довіри до світу;
- корекція і профілактика поведінкових відхилень [38, с.245].

До видів арт-терапії, заснованим на лікувальному корекційному впливу на сердвіще читанням, відносяться лібропсихотерапія (лікувальне читання, метод запропонований В. М. Бехтеревим) і бібліотерапія (терапія через книгу, запропонована Ст. Н. М'ясищевим). Бібліотерапія почала вживатися як в Росії, так і в США у 20-х роках ХХ століття, де була створена Асоціація лікарняних бібліотек. В основі цього виду арт-терапії лежить використання спеціально підбраного для читання літературного матеріалу як терапевтичного засобу з метою вирішення особистісних проблем через ідентифікацію з образом художнього твору за допомогою спрямованого читання [27, с.109].

Казкотерапія - метод, що використовує казкову форму в інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, розширення свідомості, вдосконалення взаємодії з навколишнім світом. До казок зверталися в своїй

творчість відомі зарубіжні та вітчизняні психологи: Е. Фромм, Е. Берн, Е. Гарднер, В. Менегетті, М. Осоріна, Е. Лісіна, Є. Петрова, Т. Зінкевич-Євстигнєєва [36, с.323].

К. Г. Юнг докладав багато зусиль, щоб допомогти сучасній людині позбутися від забобонів, що заважають їй відкритися для переживання надособистісних феноменів. Цього можна домогтися, переводячи в свідомість психічний зміст сновидінь і фантазій, які народжуються частково на рівні індивідуальної психіки, а на більш глибоких архетипових рівнях. Архетипічними називаються автономні, незалежні від Его процеси, що протікають всередині психіки з прихованою закономірністю; ці процеси набагато сильніші нас. До тих пір поки в наше життя не вторгнеться творчий чи руйнівний архетип, ми не зможемо усвідомити вплив першообраза. І тільки згодом ми зможемо зрозуміти, що сила психічного відрізняється від сили його [3, с.91].

Різні види арт-терапії надають можливість самовираження, самопізнання і дозволяють особистості піднятися на більш високий ступінь свого розвитку.

Сімейна арт-терапія - одна з найбільш динамічно розвиваючих областей арт-терапії. Вона може застосовуватися для допомоги окремим членам сім'ї, певній частині сім'ї чи сім'ї в цілому з метою вирішення сімейних проблем, психофізичної гармонізації, дослідження та розвитку сімейних відносин на основі застосування тієї чи іншої моделі сімейної психотерапії (найчастіше сімейної системної моделі) і образотворчої діяльності [26, с.189].

Гармонізація сімейних систем, включає в себе низку організаційних дій, що мають на меті перетворення об'єкта, налагодження внутрішнього порядку, пропорційності частин цілого. Якщо говорити про співвідношення нормального та гармонійного в сімейній системі, то найбільш відповідає поняттю гармонії концепція оптимального функціонування сім'ї, де нормою вважається її

успішність у виконанні своїх завдань, сприяння добробуту та особистісному зростанню кожного члена родини, тобто це таке унікальне пропорційне співвідношення якостей сімейної системи, яке забезпечує сприятливі умови для особистісного розвитку кожного члена сім'ї [48, с.26].

Сімейна арт-терапія орієнтована на рішення наступних діагностичних і корекційних (реконструктивних) завдань:

- дослідження дитячого досвіду, пов'язаного з відносинами з батьками;
- вивчення батьківського впливу;
- вивчення минулого і поточного досвіду сім'ї;
- вираз і усвідомлення неусвідомлюваних переживань членів родини;
- усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків у відносинах і реакціях членів сім'ї;
- виявлення і корекція дисфункціональних варіантів сімейної взаємодії;
- діагностика актуальних сімейних конфліктів;
- корекція батьківської поведінки;
- збагачення досвіду, пов'язаного з успішним вирішенням сімейних проблем
- розвиток у членів сім'ї здібності до незалежного функціонування [28, с.49].

Власне, спільна художня творчість дає змогу оминати табу і психологічні захисти, що веде до встановлення атмосфери більш високого рівня довіри в родині; створює умови для більш точного висловлення своїх думок та почуттів; актуалізує забуті або витіснені переживання допомагає взаємному пізнанню членів родини й звільненню від переживань, що травмують; стимулює становлення нових форм взаємодії членів сім'ї; сприяє кращому усвідомленню членами родини потреб один одного; допомагає відновленню порушеної ієрархії, активізує творчий потенціал кожного члена родини [45, с.10].

Специфічною ознакою процесу спільної творчості є те, що він може здійснюватися лише в разі налаштованості його учасників на творчу взаємодію та хоча б за їхньої мінімальної здатності до «творчої комунікації» (яка, за визначенням О. М. Гавалешко [11], являє собою «суб'єкт-суб'єктну» взаємодію, обов'язковою умовою якої є усвідомлення іншого як самоцінного, унікального

суб'єкта та визнання його права на самостійну активність). Творча взаємодія в сім'ї, може бути як самостійним процесом (учасники якого цілеспрямовано вирішують зайнятися спільною творчою діяльністю - наприклад образотворчою), так і «побічним ефектом» будь-якої спільної сімейної діяльності [37, с.328].

У США одним з родоначальників використання мистецтва в терапевтичних цілях була дослідниця М. Наумбург (1966). Її роботи були засновані на уявленнях З. Фрейда, згідно з яким первинні думки і переживання, що виникають у підсвідомості, найчастіше виражаються не вербально, а у формі образів і символів. Образи художньої творчості відбивають усі види підсвідомих процесів, включаючи страхи, внутрішні конфлікти, спогади дитинства, сновидіння, всі ті явища, які аналізуються психологами психоаналітичної орієнтації [26, с.163].

На думку К. Юнга, мистецтво, особливо легенди і міфи і арт-терапія, що використовує мистецтво, в значній мірі полегшують процес індивідуалізації саморозвитку особистості на основі встановлення зрілого балансу між несвідомим і свідомим "Я".

Найважливішою технікою арт-терапевтичного впливу тут є техніка активної уяви, яка спрямована на те, щоб зіштовхнути обличчям до обличчя свідоме та несвідоме і примирити їх між собою за допомогою афективної взаємодії [30, с.180].

З процесом художньої експресії в сім'ї – як малій соціальній групі О. І. Копитін пов'язує такі механізми зміни стану та поведінки членів групи, як імітація, ідентифікація та інтерналізація. Імітація в груповій арт-терапії пов'язана з можливістю членів групи спостерігати за діями один одного та спробами відтворити їх у власній поведінці та в образотворчій діяльності. Ідентифікація пов'язана з ототожненням членів групи з почуттями та особистісними характеристиками один одного. Велике значення при цьому має проєктивна ідентифікація зі створеною іншими членами групи художньою продукцією (у тому числі продукцією спільної творчості). Інтерналізація

забезпечує стійкі зміни в поведінці та станах її членів і пов'язана зі зміною системи поглядів та засвоєнням більш зрілих способів реагування. В арт-терапевтичній групі процес інтерналізації відбувається на основі художньої експресії, завдяки спостереженню за поведінкою інших членів групи, аналізу створюваної ними образотворчої продукції та пов'язаних з нею почуттів та уявлень [27, с.22].

На основі узагальнення теоретичних уявлень, Х. Ландгартен описала наступні типи порушень сімейних відносин, що виявляються в процесі взаємодії членів сім'ї, а також на рівні структури або форми сімейних малюнків(фресок).

Псевдовзаємність проявляється у вигляді створюваного членами сім'ї зовнішнього фасаду доброзичливих відносин. Спроби співпраці відіграють при цьому компенсаторну роль. Члени сім'ї свідомо підходять до створення спільної образотворчої роботи, їх поведінка нагадує те, як вони зазвичай ведуть себе при сторонніх людях. Зовнішній фасад однаковості і благопристойності приховує глибокі внутрішні суперечності. Якщо членів такої сім'ї попросити створити який-небудь малюнок спільно, вони нерідко зображують сценки замських прогулянок або пейзажі з квітами і сонцем. Такі малюнки відображають шаблонні, ідеалізовані уявлення про гармонію.

Парентифікація характеризується різкою зміною сімейних ролей. Це, зокрема, проявляється в тому, що дитина в образотворчій роботі намагається взяти ініціативу в свої руки, а батьки йому підпорядковуються. При цьому на малюнку створеному дитиною, зображення займають центральне місце і найбільшу площу. Створені ж батьками зображення розташовуються на периферії і займають небагато місця. Дитина може робити спроби внести зміни в їх зображення і створити власні малюнки поверх малюнків дорослих. Сімейне розщеплення виявляється у конфронтації і взаємної ворожості членів сім'ї. У ході спільної образотворчої роботи вони не вважаються з діями один одного і вторгаються на території один одного. Можуть мати місце спроби стерти вже створені зображення чи без дозволу внести до них свої доповнення.

Сімейне спотворення проявляється у зовнішньо гармонійних і благопристойних відносинах членів сім'ї. При цьому спільний малюнок відображає компліментарність позицій членів сім'ї. Одні з них проявляють ініціативу і самостійність, прагнуть зайняти центральне місце. Інші ж займають підлегле становище, сприймаючи центральне положення перших як належне, лише вносячи свої доповнення у вже створений лідером образ. І кінцевий продукт, і ролі всіх задовольняють.

Триагуляція проявляється у прагненні двох членів сім'ї створити альянс, протиставляючи себе третьому члену сім'ї. Пара разом створює свій малюнок, нерідко займаючи більшу частину аркуша паперу. Зображення третього при цьому або ігнорується, або стирається або замальовується.

Формування недиференційованої его-маси і злиття виражається в розмитості індивідуальних меж і взаємопроникненні зображень. Внесок кожного члена сім'ї дуже важко визначити, розглядаючи їх спільний малюнок.

Відчуження виявляється у відсутності взаємодії. Кожен діє на своїй території. Якщо аркуш паперу досить великого розміру, то між окремими зображеннями є порожній простір [30, с.86].

Отже основною метою арт-терапії є гармонізація внутрішнього стану клієнта, тобто відновлення його здатності знаходити оптимальне, сприяє продовженню життя, становленню рівноваги [22, с112].

Як зазначає К. Тісдейл, основним завданням арт-терапевтичної роботи – є спонукання учасників групи вчитися за допомогою того досвіду, який раніше не був ними усвідомлений, «розкривати» логіку і докази тих чи інших раніше неусвідомлюваних вчинків. Чим більш зрозумілим людина стане для себе самого, чим краще буде сприймати ефекти впливу власної особистості на оточуючих, тим більше вона буде здатна до осмислення можливих відхилень у своїй поведінці [40, с.98].

Висновок до першого розділу

Таким чином, в ході проведеного теоретичного аналізу літератури, ми дослідили основні роботи науковців, які займались вивченням функціонування прийомної сім'ї. Виділили основні напрямки допомоги сім'ям, одним із яких стала корекція сімейних стосунків методом арт-терапії. Виокремили актуальні для нашої теми питання.

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» «приймна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1-го до 4-х дітей на виховання та спільне проживання». Функціонування прийомних сімей регулюється Положенням про прийомну сім'ю, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України [15].

При вихованні прийомних дітей батьки часто стикаються з цілим рядом проблем і потребують кваліфікованої допомоги спеціалістів.

Не прийняття дитини, відкидання, розлука (втрата) з матір'ю психологічно розглядається як травма, травмуюча подія в житті дитини, що породжує гостре переживання горя, зберігається протягом довгого періоду часу. Дитячий вік виступає періодом найбільшої вразливості, оскільки ще не в достатній мірі сформовані психологічні механізми захисту.

Виникнення порушень у сімейних взаєминах, як правило, пояснюється наявністю значної дистанції між членами родини, пов'язаної з прагненням усунути контакт, неприйняттям особистості партнера або надмірною емоційною зосередженістю на ньому, що виявляється в опіці, захисті, надмірній вимогливості та спробі будь-що підігнати його під уявлюваний образ чоловіка, дружини або дитини. Особлива ситуація виникає, коли в таку сім'ю потрапляє прийомна дитина.

Основним завданням арт-терапевтичної роботи полягає в наданні змоги оминути психологічні захисти, що веде до встановлення атмосфери більш високого рівня довіри в родині; створює умови для більш точного висловлення своїх думок та почуттів; актуалізує забуті або витіснені переживання допомагає взаємному пізнанню членів родини й звільненню від переживань, що

травмують; стимулює становлення нових форм взаємодії членів сім'ї; сприяє кращому усвідомленню членами родини потреб один одного.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ ВИХОВАННЯ ПРИЙОМНИХ ДІТЕЙ

2.1.Методологічні основи дослідження стосунків батьків та прийомних дітей

Теоретико-методологічною базою нашого дослідження слугували основні положення системного підходу до вивчення сім'ї, дослідження феномену прийомної сім'ї Г. М. Бевза, розробки з проблематики психологічного здоров'я сім'ї (К. Роджерс, В. Торохтій, О. Сидоркіна), особливості психологічної депривації (М. Малер, І. Дубровіна); методичні розробки класичного психоаналізу З. Фрейда, аналітичної психології К. Юнга.

Е. Р. Ейдемільер досліджував психологічні особливості згуртованої сім'ї. Він вважав, що турбота про кожного члена родини, сприймається як найпростіший і природніший спосіб задоволення власних потреб [61, с.23].

А. Я. Варга розглядала сім'ю як соціальну систему, комплекс елементів та його властивостей, що у динамічних зв'язках і постійних стосунках одне з одним. Такий підхід забезпечує у процесі психотерапії сімейну систему як у одиницю впливу [41, с.49].

Дж. Боулбі стверджував, що ми можемо зрозуміти людську поведінку, тільки розглянувши його середовище адаптації, основну середовище, в якому вона формується [40, с.189].

За основу сімейної арт-терапії, ми взяли напрацювання М. Ю. Сидоркіної. Тому що саме вона, в контексті психокорекційної роботи з сім'ями, широко розкрила питання гармонізації сімейних стосунків, що є основою для написання нашої дослідницької роботи.

Відповідно з принципами психоаналітичної концепції, кінцевий продукт творчості клієнта розцінювався як виявлення неусвідомлюваних процесів, що відбуваються в його психіці. З. Фрейд розглядав несвідоме, як вмістилище негативних, первісно-агресивних і сексуальних потягів, які потребують у придушенні, контролі і сублімації [16, с.89].

Для К. Юнга терапія творчістю була способом вивчення несвідомого, що в значній мірі полегшує процес індивідуалізації саморозвитку особистості на основі встановлення зрілого балансу між несвідомим і свідомим "Я" [16, с.91].

У зв'язку із метою нашого дослідження, ми будемо поєднувати якісний та кількісний аналіз.

Кількісний аналіз матеріалу визначають як сукупність процедур та методів опису і перетворення дослідницьких даних, на основі використання математико-статистичного апарату. В якості математичного апарату, як правило, використовують різновиди факторного аналізу, багатомірне шкалювання, кластерний аналіз [8, с.132].

Якісний аналіз, що передбачає невелику кількість досліджуваних та інтерпретацію результатів на основі теоретичних узагальнень, індивідуального досвіду, інтуїції, методів логічного висновку. Якісний аналіз проводять на основі кількісного аналізу, але не зводиться тільки до нього. В якісному аналізі з'ясовують причини високих чи низьких показників, залежність їх від вікових та індивідуальних особливостей особистості, умов життя та навчання, стосунків у колективі, ставлення до діяльності та ін [8, с.135].

Дослідження проводилось на базі Вінницького міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Відповідно до мети та поставлених нами на початку дослідження завдань, обрана вибірка становить 16 сімей. Серед яких 30 батьків та 17 прийомних дітей. Всі сім'ї проживають в межах міста Вінниці.

Для вивчення особливостей виховання дітей в прийомних сім'ях, нам було важливо здійснити дослідження на рівні різних сімейних підсистем. З метою вивчення загального фону переживань індивіда, пов'язаного з його позицією в сім'ї ми скористались опитувальником «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) (за Б. Ейдемільера, В. Юстицького).

Для дослідження порушень батьківсько-дитячих стосунків, ми використали методика «Діагностика батьківського відношення» (ОРО) (А. Я. Варги, В. О. Століна).

Також ми обрали тест-опитувальник "Задоволеність шлюбом" (В. Століна, Т. Романова, Г. Бутенко), з метою дослідження узгодженості-неузгодженості задоволеності шлюбом конкретної подружньої пари.

Для виявлення положення суб'єкта в системі міжособистісних відносин, ми використали тест «Сімейна соціограма» Е. Г. Ейдемільера. Даний тест відноситься до проєктивних, тобто він допоможе виявити приховані мотиви та погляди подружжя.

З метою зворотного зв'язку дітям була запропонована проєктивна методика «Три дерева».

Розглянемо докладніше використані методики.

Методика «Діагностика батьківського відношення» (ОРО) А. Я. Варги, В. О. Століна) (див. Додаток А)

Батьківське ставлення розуміється як система різноманітних почуттів і вчинків дорослих людей по відношенню до дітей. З психологічної точки зору батьківське ставлення – це педагогічна соціальна установка щодо дітей, яка включає раціональний, емоційний і поведінковий компоненти. Всі вони в тій чи іншій мірі оцінюються за допомогою опитувальника, що становить основу даної методики.

61 питання опитувальника становить п'ять наступних шкал, що виражають собою ті чи інші аспекти батьківського ставлення:

1. Прийняття – відкидання дитини. Ця шкала висловлює собою загальне емоційно-позитивне (прийняття) або емоційно-негативне (відкидання) ставлення до дитини.

2. Кооперація. Ця шкала висловлює прагнення дорослих до співпраці з дитиною, прояви з їх боку щирої зацікавленості та участі в його справах.

3. Симбіоз. Питання цієї шкали орієнтовані на те, щоб з'ясувати, чи прагне доросла до єднання з дитиною або, навпаки, намагається зберегти між дитиною і собою психологічну дистанцію. Це – своєрідна контактність дитини і дорослої людини.

4. Авторитарна гіперсоціалізація. Дана шкала характеризує те, як дорослі контролюють поведінку дитини, наскільки вони демократичні або авторитарні у відносинах з ним.

5. Маленький невдаха. Ця, остання шкала показує, як дорослі ставляться до здібностей дитини, до його переваг і недоліків, успіхів і невдач [62, с.643].

Тест-опитувальник "Задоволеність шлюбом" (В. Століна, Т. Романова, Г. Бутенко) (див. Додаток Б)

Тест-опитувальник "Задоволеність шлюбом" призначений для експрес-діагностики ступеня задоволеності шлюбом, а також ступеня узгодженості-неузгодженості задоволеності шлюбом конкретної подружньої пари. Опитувальник може застосовуватися індивідуально в консультативній практиці і масово для з'ясування задоволеності шлюбом тієї чи іншої соціальної групи. Опитувальник є одновимірною шкалою, що складається з 24-ти тверджень, які належать до різних сфер: сприйняття себе і партнера, думки, оцінки, установки тощо. Кожному твердженню відповідають три варіанти відповіді [62, с.635].

Опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) (за Б. Ейдемільера, В. Юстицького)

Мета методики - вивчення загального фону переживань індивіда, пов'язаного з його позицією в сім'ї.

Під «сімейною тривоگوю» розуміються стан тривоги у одного або кількох членів сім'ї, нерідко погано усвідомлювані і важко локалізуючі. Характерною ознакою даного типу тривоги є наявність сумнівів, страхів, побоювань, що стосуються, насамперед, сім'ї - здоров'я її членів. Тривога ця зазвичай не поширюється на позасімейні сфери - виробничу діяльність, сусідські відносини. В основі «сімейної тривоги», як правило, лежить погано усвідомлювана невпевненість індивіда в якомусь дуже для нього важливому аспекті сімейного життя. Це може бути невпевненість у почуттях іншої людини, в собі. Нерідко подібні переживання, що суперечать уявленням про себе, витісняються, що може проявитися в сімейних відносинах у вигляді тривоги.

Опитувальник складається із 21 твердження. У бланку опитувальника позначаються ті номери тверджень, з якими дитина погодилась. Бали підраховуються спочатку в кожному горизонтальному рядку таблиці і співвідносяться з контрольними цифрами в кінці таблиці. Потім сумуються всі набрані бали за 3 показниками (провини, тривожності, нервово-психічного напруження) — це і буде остаточний показник стану сімейної тривоги.

Субшкала В - провини (сімейна провинна члена сім'ї) - неадекватне відчуття індивідом відповідальності за все негативне, що відбувається в сім'ї.

Субшкала Т - тривожність (сімейна тривожність члена сім'ї) - відчуття, що ситуація в сім'ї не залежить від власних зусиль досліджувачого.

Субшкала Н - напруженість (сімейна напруженість) - відчуття, що виконання сімейних обов'язків являє собою непосильну задачу для індивіда [60, с.342].

Тест «Сімейна соціограма» Е. Г. Ейдемільера

Тест «Сімейна соціограма», авторами якого є Е. Г. Ейдемільер й О. В. Черемісін, відноситься до рисункових проєктивних тестів. Він дозволяє виявити положення суб'єкта в системі міжособистісних відносин й, крім того, характер комунікацій у сім'ї - прямій або опосередкований.

Опис методики. Випробуванням пред'являється бланк із намальованим колом діаметром 110 мм. Потім дається інструкція: «На листі зображене коло. Намалюйте в ньому самого себе й членів вашої родини у формі кружків і позначте кружки іменами». Діти виконують це завдання, не радячись один з одним.

Інтерпретація результатів. Авторами запропоновані критерії, за якими виробляється оцінка результатів тестування:

- 1) число членів родини, що потрапили в площу кола;
- 2) величина кружків;
- 3) розташування кружків відносно один одного;
- 4) дистанція між ними.

Оцінюючи результат за першим критерієм, дослідник зіставляє число членів родини, зображених випробуваним, з реальним. Можливо, що член родини, з яким випробуваний перебуває в конфліктних відносинах, не потрапить у велике коло, він буде «забутий». У той же час хтось зі сторонніх осіб, тварин, улюблених предметів може бути зображений як член родини.

Далі ми звертаємо увагу на величину кружків (другий критерій). Більший, у порівнянні з іншими, кружок «Я» говорить про достатню або завищену самооцінку, менший - про занижену. Величина кружків інших членів родини говорить про їхню значимість в очах випробуваного.

Варто звернути увагу на розташування кружків у площі тестового поля кола й по відношенню один до одного (третій критерій). Розташування випробуваним свого кружка в центрі кола може говорити про езопову спрямованість особистості, а приміщення себе внизу, осторонь від кружків, що символізують інших членів родини, може вказувати на переживання емоційної відкинутості.

Найбільш значимі члени родини зображуються випробуваним у вигляді більших по розмірі кружечків у центрі або у верхній частині тестового поля.

Нарешті, більшу інформацію можна одержати, проаналізувавши відстані між кружечками (четвертий критерій). Далекість одного кружка від інших може говорити про конфліктні відносини в родині, емоційному відкиданні випробуваного. Своєрідне «злипання», коли кружки нашаровуються один на іншій, стикаються або перебувають один в одному, говорить про недифференційованість «Я» у членів сім'ї, наявність симбіотичних зв'язків [60, с.168].

Проективна методика “Три дерева”

Основною метою методики виступає діагностика внутрішньосімейних стосунків.

Важливо, що в тесті “три дерева” спочатку не ставиться завдання порівнювати дерева з членами сім'ї, як це практикується в інших аналогічних тестах, де дитині, наприклад, дається завдання порівняти кожного члена сім'ї з

якоюсь твариною. Е. Клессманн рекомендує спочатку запропонувати дитині намалювати на одному аркуші паперу три будь-яких дерева, і лише потім порівняти їх з членами сім'ї дитини.

Процедура методики. В ході попередньої розмови з дитиною необхідно розпитати її про склад сім'ї, як кого звати, скільки кому років, ким працюють або де навчаються члени сім'ї, яка квартира і хто в якій кімнаті живе. Дитині надається стандартний аркуш паперу формату А4, який розташовується горизонтально, простий олівець, кольорові олівці, гумка.

Після цього надається наступна інструкція: «Намалюй будь-які три дерева».

Далі необхідно попросити дитину назвати кожне дерево і підписати його кольоровим олівцем, який найбільше підходить даному дереву.

Після цього дитину просять вибрати дерево, яке їй найбільше подобається.

Потім дитина має відповісти на наступні питання:

- Яке дерево найбільше?
- Яке дерево найменше?
- Яке дерево наймолодше?
- Яке дерево найстаріше?
- Яке дерево найгарніше?

В якості наступного завдання пропонується дитині уявити себе садівником або садівницею. Діти повинні відповісти на питання: “Щоб можна було б зробити для кожного дерева?” У разі необхідності пропонуються альтернативні відповіді: полити, внести добрива, дати більше тепла, більше світла, пересадити, обгородити. Обов'язково проговорюється і такий варіант відповіді: “А деяким деревам взагалі нічого не потрібно. Їм і так добре.” З дозволу дитини необхідно записувати під кожним деревом все, що йому потрібно [25, с.295].

2.2. Аналіз результатів дослідження психологічних особливостей взаємодії батьків з прийомними дітьми

Проведення процедури відбувалося наступним чином: дослідження проводилось індивідуально з кожною сім'єю. Батькам надавались бланки для запису відповідей та пояснювались особливості роботи з ними. Паралельно в індивідуальній кімнаті проводилась робота з дітьми.

Проведене нами дослідження, ми розпочали з діагностики сімейних стосунків між подружжям. Для цього ми використали тест-опитувальник «Задоволеність шлюбом» (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко). Даний опитувальник призначений для визначення ступеня узгодженості-неузгодженості задоволення шлюбом конкретної подружньої пари.

В результаті ми отримали наступні результати, відображені на таблиці 2.1.

Табл. 2.1.

<i>Шкали</i>	<i>К-сть осіб (N=28)</i>	<i>Процентне співвідношення</i>
Скоріше неблагополучні	2	7,2 %
Скоріше благополучні	3	10,7 %
Благополучні	3	10,7 %
Абсолютно благополучні	20	71,4 %

Для кращої візуалізації отриманих результатів ми скористаємось діаграмою.

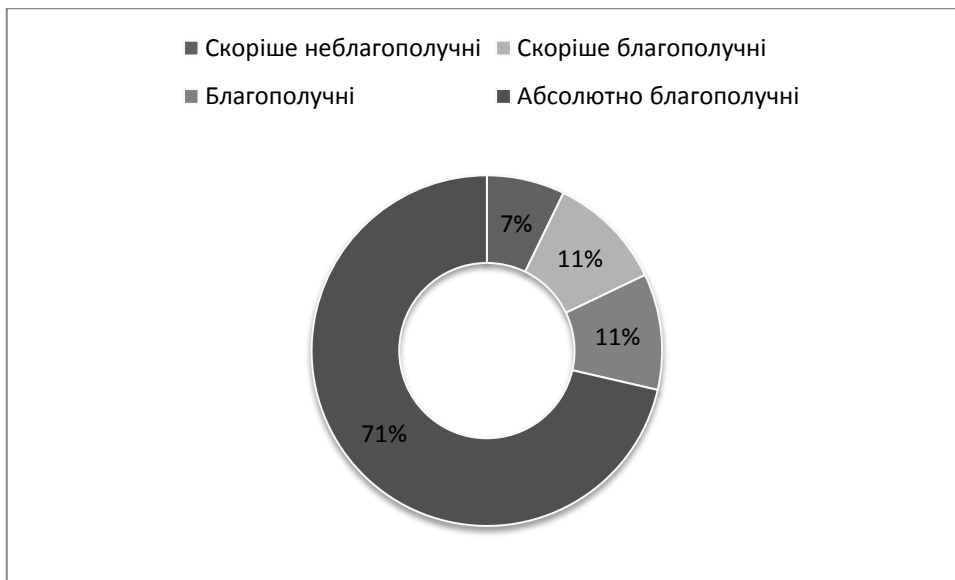

Рис. 2.1. Рівень задоволеності подружніми стосунками в прийомних сім'ях

Проаналізувавши Рисунок 2.2, було виявлено що (71%) досліджуваних сімей є абсолютно благополучні. Тобто переважна більшість прийомних сімей є вільними від дезорганізуючої внутрішньо-сімейної психологічної напруженості і конфліктів, не відчують дискомфорту подружніх взаємин, мають перспективи і не розпадається під впливом незначних труднощів. При цьому (7,2%) прийомних сімей є являються скоріше неблагополучними. Це перш за все, такі сім'ї, які через ті чи інші причини втратили свої виховні функції. Таким чином, це спричинює несприятливі умови для виховання і розвитку дітей.

Наступна методика показники за якою ми представимо – це методика «Діагностика батьківського відношення» (ОРО) А. Я. Варги, В. О. Століна. Отримані показники ми зобразили в таблиці 2.2. та графічно на рисунку 2.2, де описали отримані результати по кожній шкалі. Зведена таблиця даних за всіма результатами (див. Додаток А).

Табл. 2.2.

№	Назва шкали	%
1.	Приняття – відторгнення дитини	16,7
2.	Кооперація	30
3.	Симбіоз	76,7
4.	Авторитарна гіперсоціалізація	26,6
5.	Маленький неудачник	83

Для більшої наочності отримані дані за п'ятьма шкалами ми зобразимо графічно на рисунку 2.2.

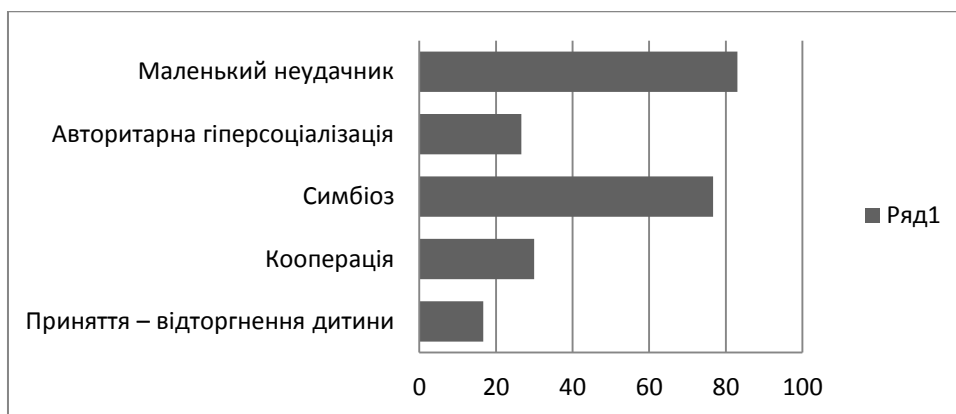

Рис. 2.2. Показники батьківського відношення до прийомних дітей

За отриманими нами результатами після проведеної методики на діагностику батьківського відношення, ми бачимо найбільші показники в шкалі «Маленький неудачник» (83%). Перевага низьких балів в даній шкалі свідчать про те, що невдачі дитини дорослий вважає випадковими та вірить в нього. Такий дорослий, швидше за все, є непоганим учителем і вихователем для прийомної дитини.

Також за результатами цієї методики, ми отримали високі показники у шкалі «Симбіоз» (76,7%). Домінуючими є низькі бали в даній шкалі (66,7%), що являються ознакою психологічної дистанції між дорослим і дитиною. Характеризується браком опіки та контролю батьків за своїми дітьми. Незалученість прийомної дитини в життя родини призводить до її асоціальної

поведінки, яка є наслідком незадоволеності потреби в любові та прихильності. В наслідок чого, в таких дітей може посилюватись психічна депривація.

Високі бали в шкалі «Симбіоз» (10%) навпаки розглядаються як прагнення до симбіотичних відносин з дитиною, тобто батько відчуває себе єдиним цілим з дитиною, прагне задовольнити всі його потреби і при цьому сприймає його як маленького і беззахисного, тривожиться за нього і намагається відгородити від життєвих труднощів і неприємностей, котрі дають самостійності.

Наступна методика, яку ми провели є опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) (за Б. Ейдемільера, В. Юстицького). Метою використання нами методики є вивчення загального фону переживань індивіда, пов'язаного з його позицією та сприйняттям в сім'ї.

Розподіл одержаних показників стану сімейної тривоги подано на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Розподіл показників стану сімейної тривоги

Згідно наведеному графіку розподілу у досліджуваних домінує шкала «Тривожність» (36,7%), що показує наявність даного психологічного стану в сім'ї, який переважно не залежить від власних зусиль обстежуваного. Невпевнені в собі, тривожні або депресивні батьки не здатні забезпечити підтримку дитині, і вона може пронести своє раннє відчуття "хиткості" навколишнього світу й відносин із близькими через все подальше життя.

Також лише у 13,3% досліджуваних прослідковуються показники у шкалі «Нервово-психічне напруження». Це вказує, що виконання сімейних обов'язків для одного із членів подружжя, являє собою непосильну задачу.

Крім цього, дана методика дозволяє виділити загальний показник стану сімейної тривоги. Який у досліджуваних прийомних сім'ях становить 13,3%. Тобто більшість сімей мають позитивний психологічний клімат.

2.3. Можливості використання проєктивних методів у дослідженні виховання прийомних дітей у сучасних сім'ях

Даний етап нашої дослідницької роботи з прийомними сім'ями, передбачає використання тесту «Сімейна соціограма» Е. Г. Ейдемільера та методики «Три дерева» Е. Клессманна.

Ефективність застосування проєктивних методів в контексті психологічної діагностики особливостей сімейного виховання заснована на тому, що вона дає можливість експериментувати з емоціями і почуттями, досліджувати їх і висловлювати на символічному рівні. Переважне використання при цьому «мови» візуальної та пластичної експресії дозволяє зробити зримими і доступними для розуміння навіть ті сторони внутрішнього світу людини, які не завжди можна описати словами.

Як підкреслює Р. Арнхейм, твір образотворчого мистецтва є не просто «ілюстрацією» до думок автора, а кінцевим продуктом цього мислення. Тому дитячі малюнки виступають як способи реалізації дитячого знання, пом'якшення труднощів у розумінні понять, впорядкування уявлень про навколишній світ, як засіб самомоделювання та самоусвідомлення в ньому — аналогічно тому, як це відбувається в грі [31, с.253].

Серед численних проєктивних тестів, що дозволяють виявити особливості внутрішньосімейних відносин, добре зарекомендувала себе методика "Три дерева". Дану методику ми використовували з прийомними дітьми, для отримання зворотного зв'язку. Так як малюнок сприяє подоланню витіснення, прориву змісту пригнічених комплексів і супутніх їм негативних емоцій у свідомість. Це особливо важливо для прийомних дітей, які не вміють або не

можуть виговоритися, тим більше що намалювати фантазії легше, ніж про них розповісти. Фантазії, будучи зображеними на папері, прискорюють і полегшують вербалізацію.

«Сімейна соціограма» також відноситься до проєктивних методик. Вона дозволяє виявити положення суб'єкта в системі міжособистісних відносин і характер комунікацій в сім'ї – прямий чи опосередкований [61, с.49]. Ця методика була проведена з батьками, для підтвердження отриманих попередніх результатів.

Під час проведення інтерпретації даних, для збереження конфіденційності, ми будемо позначати сім'ї першою літерою їх прізвища.

Сім'я «Я»

За результатами відповідей матері з «Сімейної соціограми», дана сім'я містить дві підсистеми, між матір'ю і дитиною та прабатьками, які проживають в цій сім'ї. Найбільшим кругом зображений дід, що вказує на його значимість. Найменшим кругом зображена баба, що може свідчити про менш тісний зв'язок з нею інших учасників.

За результатами методики «Три дерева», яку виконувала прийомна дочка, ми отримали наступні показники. На малюнку дівчинка зобразила три дерева, але сказала що хотіла намалювати чотири (в сім'ї чотири члена).

На першому місці дівчинка намалювала маму (див. Додаток Л). Вона зобразила її у вигляді ялинки. На другому плані Тоня зобразила діда з бабою. Їх вона намалювала у вигляді листяних дерев. Себе дівчинка не зобразила. Тобто це свідчить, що дівчина не бачить себе в цій сім'ї. Потім після дозволу вона домалювала себе, але все одно зобразила себе найменшим деревом, яке знаходиться на задньому плані. Вона зобразила себе ялинкою, таким самим деревом, як свою маму, що вказує на ідентифікацію з нею. Якщо подивитись на малюнок, то складається враження, що дід з бабою являються перешкодою у спілкуванні з ними. У ролі садівника дівчинка захотіла обійняти кожне дерево, тобто тут проявляється прагнення у любові і підтримці.

Сім'я «І»

Із соціограми чоловіка, всі члени сім'ї поміщені в одне велике коло, що вказує на симбіотичні зв'язки, розмитість границь між батьками і дітьми.

На малюнку жінки, зображено три круги, які знаходяться на одній лінії. Проаналізувавши їх, можемо сказати, що відносини між матір'ю і дітьми опосередковані через чоловіка. Чоловік і жінка поміщені в окремі кола, які накладаються один на одного, що вказує на симбіотичні зв'язки між ними. Діти знаходяться в іншому, спільному колі, що вказує на їх взаємозалежність один від одного.

За результатами методики «Три дерева», син намалював не три дерева, а чотири (батька з матір'ю, себе та друга Пашу) (див. Додаток У). Меншого братика хлопчик не зобразив, можливо це вказує на неприйняття його з боку Стаса. Братик також є всиновленим. Із слів матері у хлопчика немає ніякого друга Паші, тобто це є його уявний друг. Мотивом такого зображення є недостатність в сім'ї піклування з чоловічої сторони. Хлопчик зобразив його ясенем, але розмістив на ньому фіолетові яблука у вигляді колючок. Саме фіолетовий колір відповідає за сферу фантазій.

На першому місці Стас зобразив найбільше дерево, з яким порівняв батька. Це означає батько несе повну відповідальність за сім'ю. Його хлопчик зобразив у плодового дерева на якому знаходяться зелені груші, які неможна їсти. Можливо цим хлопчик вказав, що в сім'ї більшості заборони йдуть із сторони батька. Посередині Стас зобразив себе, що вказує на його важливість в сім'ї. Відразу біля себе хлопчик намалював дерево матері, що вказує на тісний емоційний зв'язок між ними. Він зобразив її яблунею на якій було лише два яблука. Із слів Стаса ці яблука шкідливі і до них не можна підходити. Напевно таким чином хлопчик сприймає материнські груди як ворожий об'єкт, тому що з самого дитинства він був розлучений з батьками і не завжди задовольнялись вчасно його потреби. Позитивним є те, що всі дерева схожі за формою, тобто хлопчик ідентифікує себе із сім'єю.

Сім'я «В»

За результатами «Сімейної соціограми» матір найбільшим кругом досліджувана зобразила себе, що вказує на її домінування в сім'ї. Соціограма показала, що всі діти важливі для неї (всі круги однакового розміру та знаходяться на однаковій відстані). Хоча коло Олени, знаходився на більшій відстані, порівняно з іншими колами дітей, це може означає певну дистанцію в спілкуванні.

За результатами методики «Три дерева», ми отримали більш конкретні дані. На малюнку найстарша дочка зобразила три дерева, які кронами насуваються один на одного, що вказує на симбіотичні зв'язки між членами сім'ї (див. Додаток Н). Дерева об'єднані спільною галявиною, що вказує на спільні інтереси. Малюнок виконано креативно. Дівчинка зобразила дерева як живих людей, що вказує на високий рівень уяви та фантазії. Себе Лена зобразила найменшим деревом, яке гойдається на гойдалці, можливо в даному випадку гойдалка являється образом постійних вагань дівчинки. В дерева видно корінь, що може вказувати на її невпевненість. Якщо подивитись на малюнок, то складається враження що два більших дерева немов роздирають дівчинку кожен в свою сторону. Коли запитали дівчинку хто зображений на малюнку, дівчинка відмовилась показувати. Можливо причиною стало розлучення батьків і дівчинка болюче його переживає.

Іншій прийомній дитині, на момент проходження методики було 5 років, тому він зобразив малюнок відповідно до своїх вікових особливостей (див. Додаток П). Дерева мають продовгувату форму що вказує на те, що в цей період відбувається процес статевої ідентифікації, відповідно це й відображається на зображенні. Також Богдан намалював дерева які назвав особами чоловічої статі. Він зобразив себе біля батька, а з іншої сторони розмістив брата. Брата він зобразив похмурим, депресивним кольорам (чорним і червоним). Всі дерева мають колючки замість крони, тобто ці члени сім'ї сприймаються як агресивні.

Наступною ми проінтерпретуємо малюнок «Три дерева» Ніни. На малюнку дівчинка зобразила три дерева (див. Додаток Р). Себе вона намалювала яблунею, плодовим деревом, яке приносить користь. Таким самим деревом дівчинка зобразила маму, що свідчить про ідентифікацію дівчинки з мамою. Третім деревом, яке знаходиться біля неї, Ніна зобразила сестру, вигляді берези. Таке розміщення вказує на її емоційну значимість. Береза дерево ніжне, жіноче, відповідно аналогічним чином Ніна сприймає сестру.

Влад також зобразив на малюнку три дерева. На першому місці намальована пальма, яку хлопчик підписав мамою (див. Додаток Ф). Образ пальми вказує на демонстративність. Біля неї розташований маленький дубок, рідний, менший брат хлопчика. Тобто це вказує на тісний зв'язок між мамою і братом. Себе Влад зобразив у вигляді «Ельфійського дерева». На цьому дереві знаходиться будиночок і в якому живе хлопець. Такий образ дерева вказує на закнутість особистості, страх перед іншими.

Сім'я «К»

Дружина зобразила себе на соціограмі у вигляді маленького круга, що вказує на її занижену самооцінку. Найбільшим кругом вона зобразила чоловіка, тобто найбільш значима постать для неї. Всі круги в соціограмі розміщені на одній лінії, жінка спілкується з сином через чоловіка й бабусю.

На «Сімейні соціограмі» чоловік зобразив себе найбільшим кругом, що вказує на адекватну самооцінку та значимість його в сім'ї. Найближче до круга чоловіка, знаходиться круг жінки, що вказує на їх взаємодію. Кружки баби із сином знаходяться віддалено й порівняно незначного розміру, що може означати напруженість в стосунках між подружжям.

Прийомний син на своєму малюнку зобразив три дерева, але вибрав не теперішніх прийомних батьків, а вказав на біологічних (батько з матір'ю та сестра) (див. Додаток К). Тобто ще й досі біологічні батьки відіграють для хлопчика важливу роль, хоча в прийомній сім'ї він проживає протягом 5 років і з біологічними батьками практично не спілкується. Усіх членів сім'ї він зобразив тополями, які ідентичні один одному. Улюбленим деревом Богдан

вказав, що для нього є дерево матері. Тобто йому не вистачає материнської любові. Якщо подивитись на зображення дерев, то в усіх них промальовані дуже великі крони, що вказує на комунікативність хлопця.

Сім'я «З»

На «Сімейній соціограмі» дружина зобразила всі круги однакового розміру. Круги жінки і чоловіка накладаються один на одного, що вказує на їх тісний взаємозв'язок. Також коло батька співставляються із колом дочки, тобто тут виражений симбіотичний зв'язок. Можна стверджувати, що в даній сім'ї спілкування між мамою і дочкою здійснюється не напряму, а через чоловіка.

В соціограмі чоловік найбільшим колом зобразив себе, що вказує на його домінуючу позицію. Біля його круга, знаходиться коло дружини, що є трохи меншим за розміром. Таке розміщення вказує на тісну взаємодію між подружжям. Варто зазначити, що круг дочки накладається на круг батька, це свідчить про їх симбіотичні зв'язки.

На малюнку «Три дерева» на першому місці дівчинка зобразила маму у вигляді яблуні з червоними яблуками. Тобто мама з позиції дівчинки несе відповідальність в сім'ї та приносить користь. Посередині дівчинка намалювала себе. Катя вказала що вона також яблуня, але плодів на своїй кроні не промалювала. В кінці дівчинка намалювала батька. Його дерево дуб, що вказує на його впевненість. Коли дівчинку запитали що вона хоче зробити в ролі садівника, Катя відповіла, що хоче пообривати з яблуні яблука щоб не пропадали. Таким чином дівчинка намагається допомагати матері.

Сім'я «П»

Соціограма яку зобразив батько представлена у вигляді «матрьошки», що вказує про наявні симбіотичні зв'язки в сім'ї.

Мати зобразила в своєму кругу круг сина, що вказує на симбіотичні зв'язки між ними. Коло чоловіка знаходиться поруч, але не накладається ні на який круг, що вказує на хороші стосунки між батьком та іншими членами сім'ї та можливо вказує на його самостійність.

Прийомний син Максим на малюнку зобразив три листяних дерева. На першому місці він намалював батька, що вказує про його авторитет в сім'ї. Посередині матір. Та в кінці себе. В своєму дереві хлопець промалював зламану гілку. На питання що сталось з деревом, хлопець відповів що сильна злива її зламала. Тобто дана ознака може свідчити про внутрішню травму яку пережив хлопець.

Сім'я «Б»

З результатів «Сімейної соціограми» батько зобразив себе найменшим і незначним, таким образом сповіщає про невідгідне його становище. Дружину він зобразив найбільшим колом, що вказує на її авторитет. Дочку зобразив на невеликій відстані від батьків, що вказує на позитивні стосунки між ними, оптимальну дистанцію.

Дружина зобразила під час виконання цієї методики себе найбільшим колом, що вказує на її авторитет в сім'ї, а також високу самооцінку. Дотично до свого кола, вона зобразила коло дочки, яке є трохи меншим за розміром. Таке зображення вказує на симбіотичні зв'язки між матір'ю та дочкою. Коло чоловіка знаходиться на невеликій відстані та найменшого розміру, що вказує на слабший взаємозв'язок між ними.

Сім'я «М»

На «Сімейній соціограмі» батько помістив усі круги в одне велике коло, що вказує на симбіотичні зв'язки між ними. Коло матері знаходиться поряд, проте самостійно від інших членів сім'ї.

В соціограмі матері зображено три круги які знаходяться на одній лінії. Відносини між мамою і дітьми опосередковані через чоловіка. Чоловік і жінка поміщені в окремі круги які накладаються один на одного що вказує на симбіотичні зв'язки між ними. Діти знаходяться в ближче до кола батька, що вказує на більш тісніші стосунки між ними.

Прийомна дочка Яна зобразила на своєму малюнку три дерева (див. Додаток М). На першому місці вона намалювала себе в образі клена. Біля себе вона розмістила дерево батька, яке є подібне до свого дерева. Тобто Яна

ідентифікує себе з батьком. Також дерево батька знаходиться посередині, що ще раз вказує на його значимість для дівчинки. Матір Яна зобразила ялинкою, це може вказувати на холодність та дистанцію в їх стосунках.

Варто звернути увагу на малюнок іншої дочки Сніжани. На малюнку дівчинка зобразила три дерева, які поєднані між собою, тобто це вказує на симбіотичні зв'язки між членами сім'ї. Деревя розміщені у верхній частині чиста, що вказує на мрійливість дівчинки, можлива відірваність від світу. Дівчинка розмістила себе в центрі між батьками, що вказує на свою важливість в сім'ї. Коли Сніжану запитали, якби вона була садівником що б вона хотіла зробити, дівчинка відповіла що хотіла залізти на ці дерева і нікуди більше не йти. Тобто так проявляється бажання в турботі та захисті.

Сім'я «Ю»

Найбільшим кругом в «Сімейній соціограмі» досліджувана зобразила сина, що вказує на його важливу позицію в сім'ї з точки зору матері. Трохи меншим за розміром жінка зобразила коло чоловіка. Найменшим за розміром вона зобразила себе, що свідчить про занижену самооцінку.

Відповідно найбільшим кругом чоловік зобразив себе, тобто він вважає у цій сім'ї себе лідером. З соціограми видно, що найбільш тісний зв'язок є між дружиною та сином.

Сім'я «Ш»

На «Сімейній соціограмі» чоловік зобразив себе найбільшим кругом, що вказує на адекватну самооцінку та значимість його в сім'ї. Найближче до кружка чоловіка, знаходиться круг жінки, що вказує на їх взаємодію. Круг дочки є середнього розміру, проте трохи віддалений від кругів батьків, що свідчить про психологічну дистанцію між ними.

З соціограми жінка зобразила кола однакового розміру. Спілкування у цій сім'ї між батьком і дочкою здійснюється через матір.

Сім'я «С»

В соціограмі найбільшим колом зображений чоловік, що вказує на його домінуючу позицію. Біля кружка чоловіка знаходиться кружок дружини, що є

трохи меншим за розміром. Круг дочки накладається на круг батька, що свідчить про їх симбіотичні зв'язки.

На малюнку усі кола, що зображають членів сім'ї, розміщені в одну лінію і мають однаковий розмір. Це вказує на рівність в сімейних стосунках. Посередині зображений круг батька, тобто в сім'ї спілкування між дружиною та дочкою здійснюється через чоловіка.

Сім'я «А»

На соціограмі в крузі матері розміщений круг сина, що вказує на симбіотичні зв'язки між ними. Круг чоловіка знаходиться поруч, біля нього зображений круг дочки. Тобто дана соціограма свідчить про те, що в даній сім'ї існує дві підсистеми, мати – син та батько – дочка.

З результатів соціограми батько зобразив себе найменшим і незначним, таким образом сповіщає про невідгідне його становище. Дружину він позначив найбільшим колом, що вказує на її авторитет. Кола обох дітей чоловік розмістив біля матері.

Під час виконання методики «Три дерева» Михайло зобразив себе засохлим деревом, на якому були зрізані гілки та промальоване дупло. Такий малюнок символізує відображення психологічні травми, пов'язане з втратою близької людини або з якимись трагічними подіями в житті. Позитивним є те, що він зобразив себе поруч з батьками, тобто він усвідомлює себе членом цієї сім'ї. Те що він намалював батьків (дерева) дуже близько, вказує на сильний емоційний зв'язок між батьками. На першому місці він зобразив маму, тобто, це можна інтерпретувати, що в його уявленні вона найбільше піклується про сім'ю. На останнє також вказує те що вона є яблункою – плодовим деревом яке приносить користь.

Сім'я «Н»

За результатами «Сімейної соціограми», батько розмістив всіх члени сім'ї в одне велике коло, що вказує на симбіотичні зв'язки між членами сім'ї, розмитість границь між батьками і дітьми.

Мати зобразила усіх членів сім'ї в одну лінію. Тобто спілкування в цій сім'ї відбувається опосередковано через інших учасників, а не на пряму.

Сім'я «X»

Батько в «Сімейній соціограмі» зобразив кола усіх членів сім'ї частино накладені один між одним. Тобто усі члени сім'ї знаходяться між собою в симбіотичних зв'язках. Тобто в даній сім'ї порушене питання психологічної дистанції, між її учасниками.

Мати зобразила кола учасників сім'ї також поряд, проте навідміну від батька, між учасниками сім'ї існує відстань, що вказує на більш здорові сімейні стосунки.

За результатами методики «Три дерева» прийомний син Андрій зобразив три листяних дерева. Тобто це свідчить, що син ідентифікує себе з батьками. Древа переплетені кронами, що вказує на симбіотичні зв'язки.

Сім'я «I»

Батько в «Сімейній соціограмі» зобразив своє коло найбільшим за розміром, тобто він являється в сім'ї авторитетом. Коло дружини накладене частино на коло прийомної дочки, отже між ними існують симбіотичні зв'язки. Біологічна дочка знаходиться осторонь від інших членів сім'ї.

В соціограмі мати зобразила усіх членів сім'ї кругами однакового розміру та однакового розміру, що вказує на сприятливий сімейний клімат.

Сім'я «O»

Батько на «Сімейній соціограмі» зобразив себе колом середнього розміру, що свідчить про його адекватну самооцінку. Найближче до його кола знаходиться коло дружини, що свідчить про їх міцні стосунки. Діти знаходяться біля кола матері, тобто між ними існує більш тісний взаємозв'язок.

Мати на соціограмі зобразила себе на одній лінії з батьком, тобто це вказує на відокремлення батьківської підсистеми від дитячої. Трохи нижче вона зобразила кола сина й дочки, які також являють собою дитячу підсистему. Найменшою жінка зобразила дочку, також її коло знаходиться на найбільшій відстані, що може вказувати на напружені стосунки між ними.

Отже, отримані результати «Сімейної соціограми» підтвердили виявлені попередніми методиками порушення психологічної дистанції та дозволили виявити положення суб'єкта в системі міжособистісних відносин. Також даний тест дозволив виявити опосередкованість спілкування між батьками і дітьми. В більшості випадків взаємодія всіх членів сім'ї із дитиною здійснюється через конкретну особу. Ще однією особливістю досліджуваних прийомних сімей є розмитість границь між батьками і дітьми.

Методика «Три дерева» дозволила говорити про взаємостосунки в сім'ї з погляду самих дітей. Виявилось прагнення дітей в піклуванні та любові з боку дітей. Також простежується процес ідентифікації хлопчиків з батьками та дівчаток з матер'ями. Результати також вказують на наявні дитячі травми та чутливість до подій які відбуваються в сім'ї.

Висновок до другого розділу

Для емпіричного дослідження особливостей виховання в прийомних сім'ях, ми підібрали та обґрунтували діагностичні методики, що відповідають предмету нашого дослідження.

За результатами тесту-опитувальника «Задоволеність шлюбом» (В. Століна, Т. Романова, Г. Бутенко), було виявлено, що більшість досліджуваних прийомних сімей (71%) є абсолютно благополучні. При цьому лише в 7,2% сімей являються скоріше неблагополучними та 11% скоріше благополучними.

Незважаючи на переважаючу позитивну атмосферу в міжособистих стосунках, методика «Діагностика батьківського відношення» (ОРО) (А. Я. Варги, В. О. Століна) показала високі показники у шкалі «Симбіоз» (76,7%). Домінуючими є низькі бали в даній шкалі (66,7%), що являються ознакою психологічної дистанції між дорослим і дитиною. Високі бали в шкалі «Симбіоз» (10%) навпаки вказують на відсутність психологічної дистанції яка повинна бути між батьками і дітьми. При цьому, ми також отримали високі показники в шкалі «Маленький неудачник» (83%). Перевага низьких балів в даній шкалі свідчать про те, що невдачі дитини дорослий вважає випадковими та вірить в нього.

Також опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) (за Б. Ейдемільера, В. Юстицького) показує наявність сімейної тривожності в прийомних сім'ях (36,7%). Даний показник проявився в більшості в родин, які в опитувальнику «Задоволеність шлюбом» (В. Століна, Т. Романова, Г. Бутенко) потрапили в шкали «Скоріше неблагополучні» та «Скоріше благополучні».

Таким чином, на основі кількісного аналізу нами було виявлено порушення в системі батьківсько-дитячих стосунків, властиві для певної частини опитуваних. Натомість, тест «Сімейна соціограма» Е. Г. Ейдемільера дозволила більш глибоко дослідити особливості сімейних стосунків та підтвердити порушення в психологічній дистанції між членами сім'ї. А також визначити позицію кожного учасника в сім'ї. На основі якого, ми здійснили відбір для подальшої психокорекційної роботи.

Для зворотнього зв'язку, дітям була запропонована методика “Три дерева” Е. Клесманна. Дана методика показала психологічні особливості розвитку дітей. Виявила потребу більшості дітей в турботі та прийнятті.

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ СІМ'ЯМ У ВИХОВАННІ ПРИЙОМНИХ ДІТЕЙ

3.1. Психологічне сприяння успішному вихованню прийомних дітей

Спираючись на системний підхід, ми провели психокорекційну роботу із сім'ями. Даний етап роботи передбачає корекційну, арт-терапевтичну роботу з сім'ями, в яких були виявленні значні порушення у взаємодії на попередньому етапі діагностики. Слід зазначити, що використання арт-терапевтичних методів не передбачає дотримання чітких меж між діагностичною та корекційною роботою, оскільки сам арт-терапевтичний процес несе в собі як діагностичний, так і зцілюючий ефект. Тому в даному розділі у нас була можливість зосередитись на проблемах сімей та запропонувати їм корекційну арт-терапевтичну роботу, з врахуванням особливостей порушення їхніх стосунків.

Теоретичною основою роботи з сім'єю в арт-терапії є системний підхід. В арт-терапевтичній роботі з родиною необхідне розуміння взаємин між внутрішньопсихічними, міжособистісними й загальносімейними процесами, що відбуваються в сім'ї. Необхідно також урахувувати соціальні аспекти функціонування сім'ї – соціально-економічне становище, соціальний статус, культурне середовище.

Системний підхід в арт-терапії сім'ї передбачає визнання ієрархічного характеру її структури й функцій і прояв у ній процесів, пов'язаних з міжособистісною взаємодією членів сім'ї між собою й з арт-терапевтом, і тих процесів, які відображають динаміку індивідуальних змін членів сім'ї й прояв їхніх індивідуальних потреб і переживань.

Образотворча робота членів родини перебуває в центрі їхньої взаємодії. Відмова ведучого від інтерпретацій образотворчої продукції і стимулювання членів родини до розповіді про пов'язані із чужою й власною продукцією почуття й асоціації призводить до знаходження спільних тем та розкриття внутрішнього потенціалу родини. Виконання членами родини практичних вправ образотворчого характеру дозволяє структурувати діяльність сім'ї й сформувати більш безпечну для кожного окремого члена родини атмосферу (у

порівнянні з вербальними методами психотерапії), що допомагає проявитися тим членам родини, які бояться прямого саморозкриття [21, с.210].

Виходячи із системного підходу, ми провели психокорекційну роботу із сім'ями. На попередньому етапі в даних родинах, було виявлено декілька негативних факторів.

Перший фактор який ми враховували, це відсутність емоційного зв'язку між самим подружжям. Тобто такі сім'ї є скоріше неблагополучними, що вказує на негативне середовище для розвитку і виховання самих дітей. Також у сім'ях «В» та «Я» відсутні чоловіки. Це є додатковим негативним фактором, адже виховувати самій матері прийомну дитину, викликає ряд труднощів.

Другим фактором, на який ми звернули увагу, стала дисгармонія в батьківсько-дитячих стосунках. В батьків це проявляється в розмитості кордонів «Я», нерозуміння власної сутності, своїх бажань і потреб (людині важко осмислити власні ідеї, зосередитися на власній психологічній «території» або ж власному «просторі» для творчості). При цьому по відношенню до дітей спостерігається порушення психологічної дистанції.

Аналогічний результат про взаємовідносини в сім'ї, ми отримали з інтерпретацій малюнків дітей. Було виявлено в переважній більшості дітей слабкі емоційні зв'язки з батьками.

З метою налагодження взаємостосунків у сім'ї, які безпосереднім чином впливають на особливості процесу виховання прийомних дітей, ми провели психокорекційну роботу з сім'ями «К», «П», «Б», «Н», «Х», «Я», «В».

Наша робота складалась із двох етапів. Перший етап передбачав роботу із самими дітьми, з метою звільнення дітей від невисловлених почуттів образи, актуалізація позитивних емоційних переживань.

Другий етап передбачав роботу із сім'ями. Основною метою якого стало створення довірливих взаємин, надання можливості самовираженню всіх членів сім'ї, відреагування накопичених негативних емоцій. Дослідження та краще усвідомлення батьками власного психологічного простору і власних

психологічних потреб. Встановлення здорових особистісних меж, покращення здатності батьків розуміти позицію інших.

Кожен з етапів був представлений у вигляді тренінгу з арт-терапії, в якому прийняли участь члени семи родин.

Тренінг для дітей з арт-терапії

З метою збільшення почуття довіри в дітей, ми підібрали ряд арт-терапевтичних вправ, що максимально розкривають внутрішній потенціал прийомних дітей.

Вправа «Намалюй свій настрій»

Мета: емоційне розвантаження учасників.

Хід вправи: учасникам пропонується намалювати свій настрій. Тренер пропонує учням творчо поставитись до завдання, вибрати ті кольори, якими найточніше він міг би передати свої відчуття зараз. Після закінчення — аналіз малюнків [21, с.122].

Вправа «Танок п'яти рухів»

Мета: розширення діапазону самовираження, усвідомлення себе, власних реакцій, форм взаємодії.

Матеріали: аудіозапис музичних фрагментів для цього «танку», шарфи для кожного з учасників; учасникам пропонується вдягти для заняття зручний одяг, а під час руху зняти взуття.

Процедура: перед початком танку учасникам дається інструкція «прислухатися» до музики та рухатися відповідно до імпульсів, які виникають у тілі. Під час звучання останнього фрагмента рух припиняється, а танок триває «всередині». Цей танок, запропонований Габрієлою Рот, вимагає спеціального музичного супроводу. Такий супровід містить п'ять фрагментів (тривалістю по 5 хвилин), кожен з яких відображає плавні, різкі, хаотичні, витончені рухи і «рух у нерухомості». Танцювати рекомендується із заплющеними очима. По завершенні проводиться обговорення, у ході якого учасники відповідають на запитання: 1) який з ритмів був найбільш приємним, а який давався найважче;

2) виконання яких рухів вимагало значного простору, а для яких можна було майже не переміщуватися в просторі [28, с.255].

Малювання «хаосу» і «структури»

Матеріали: папір різного формату, фарби гуаш, пензлики, вода.

Мета: усвідомлення членами групи власного ставлення до непередбачуваності життя.

Хід справи: кожному учаснику пропонується намалювати (гуашшю на папері А3 чи А4) по два малюнки на теми «Хаос» і «Структура». Після цього проводиться обговорення почуттів, які викликають створені малюнки, і життєвих ситуацій, у яких проявляються хаотичність і структурованість (у різних аспектах особистісні риси, непередбачуваність чи, навпаки, планомірність життя) [44, с.63].

Вправа «Маски»

Мета: розвивати навички рефлексії та метафоричного мислення.

Матеріал: аркуші паперу, фарби, пензлики, столи на всіх учасників групи.

Хід справи: учасникам роздаються аркуші паперу, і включається спокійна розслаблююча музика. Пропонується намалювати дві маски: перша — «Я, яким мене бачать люди» і друга — «Який я є насправді». По закінченні завдання відбувається презентація масок.

Рефлексія: що учасник відчував, коли малював маску? Хоче він що-небудь додати або прокоментувати те, що було сказано? Які відчуття випробовує по закінченні завдання? Чи подобаються йому маски? Хоче він щось доповнити в малюнку [44, с.64]?

Вправа «Лист пробачення»

Матеріали: папір, олівці або ручки.

Мета: робота з почуттями образи, звільнення від образ та пробачення.

Хід справи: спочатку обговорюється тема «Образи і їхній вплив». Далі учасникам пропонується згадати когось, на кого вони сильно образилися. Після цього кожен учасник прописує для себе переваги та проблеми, пов'язані з образою на цю людини. Учасникам, які вирішують, що проблеми, пов'язані з

образами, переважають і готові до пробачення, пропонується скласти «Лист пробачення» за таким алгоритмом:

- визначення та опис ситуації, через яку виникла образа;
- визначення і висловлення (опис) усього спектра почуттів, які виникли;
- визначення бажаних особистих меж у взаємодії з цією людиною: що саме для Вас є неприпустимим (навіть тоді, коли ця людина вже пішла із життя або зустріч із нею ніколи вже не відбудеться):
- спроба осягнути причини і чинники поведінки або вчинків людини, які спричинили образу (не виправдання, а спроба зрозуміти);
- опис почуттів, які в результаті виникають; пробачення.

Після цього лист краще спалити і в жодному разі не відсилати адресату.

Обговорення почуттів, які виникли [3, с.247].

Вправа «Улюблене місце»

Мета: розвиток здатності до розслаблення, відновлення рівноваги.

Хід вправи: вам необхідно уявити місце, куди ви переноситесь у своїх мріях і снах, — місце, де ви любите перебувати. Яким би не було це місце, воно має бути обгороджено парканом або стіною. Тільки у вас є ключ від дверей або воріт, який дозволяє сюди потрапити. Коли ви закриваєте за собою двері, то можете відпочити і заспокоїтися, вдихаючи все хороше, що було в цьому місці [24, с.300].

Інтерпретація результатів арт-терапевтичних вправ.

Тренінг проводився на базі Вінницького міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в спеціальній кімнаті для проведення групової роботи з арт-терапії. Учасниками якого стали прийомні діти які виховуються в неблагополучних та неповних сім'ях. Загальна кількість дітей – дев'ять.

Першою вправою із якої ми розпочали наш тренінг, стала вправа «Намалюй свій настрій». Вона слугувала певною діагностикою емоційного стану дітей. Учасникам пропонувалось не лише вибрати колір свого настрою, а й зобразити певний символічний малюнок. Переважна більшість дітей зобразила

будиночки. Символічно це може вказувати на важливість для дітей сімейного затишку. Наведемо приклади декількох із робіт дітей.

Максим «П» намалював маленький будинок, який знаходиться в лівій частині листка, це вказує на орієнтацію на минуле (див. Додаток Т). Тобто для нього є досі важливим життя яке було до прийомної сім'ї. Також він зобразив на будинку маленькі двері, біля яких знаходиться ледь помітне вікно. Даний фактор вказує на замкнутість хлопчика.

Також варто звернути увагу на малюнок прийомної дочки Ніни «Б». Її малюнок знаходиться в лівій частині малюнка, що вказує на важливість минулого для дівчинки (див. Додаток С). В основі зображення переважають холодні кольори: чорний, синій, коричневий. Це може вказувати на депресивний стан дівчинки.

Лена «В» на умову вправи намалювала голову зайця. Малюнок вийшов красивий, але він був сумний, складалось враження що він переляканий. В подальшій роботі було виявлено, що даний стан не випадковий. Дівчинка сильно переживала через батька, який покинув сім'ю. В процесі роботи коли дівчинку почали доставати її менші брати, вона намалювала зайцю великі навушники. Тобто в такій формі вона заявила що не хоче їх слухати.

Останнім проаналізуємо зображення Богдана «К», який також зобразив будинок. Цей фактор вказує про високу наслідуваність між дітьми. Тому в подальшій нашій роботі, ми старались врахувати цей фактор.

Наступною вправою, яку ми провели є вправа «Танок п'яти рухів». Під час цієї вправи у дітей піднявся настрій, зменшилось напруження, підвищився рівень довіри. Діти змогли потоваришувати один із одним.

Далі ми провели вправу «Малювання «хаосу» і «структури»». Ця вправа була проведена з метою вираження дітьми своїх почуттів. Так як на момент цієї вправи діти були достатньо емоційно збуджені, дана вправа сприяла їх зануренню в своє життя. На питання коли вони подібну ситуацію зустрічають в повсякденному житті, то діти вказували на батьків які вимагають від них дотримання постійної структури.

Наступним завданням перед дітьми стало створення масок. Вправа викликала в дітей деякі труднощі. Але результат ми отримали продуктивний. Після створення масок, кожен із дітей приміряв їх. Обов'язково проговорювались стани які відчували діти, а також коли їм було комфортніше.

Ніна зобразила першу маску звичайною, але в наступній масці на своїх щічках вона намалювала квіти, що може вказувати на її чутливість.

Богдан також створив першою щасливу маску з великою посмішкою. Але на наступній масці він зобразив зашитий рот. Можливо причиною цього є намагання оточуючими зробити його більш стриманим.

Влад зобразив першу маску дуже маленькою, тому натягнути на себе він не зміг. Друга маска була у вигляді кота. На запитання чому він намалював саме цю тварину, хлопчик відповів що він дуже любить тварин і може ще багато масок зобразити. Такий образ вказує на бажання в турботі та ласці.

Наступним етапом нашого тренінгу було створення листів пробачення. Після написання тексту відбулось його обговорення між учасниками, проте самі листи діти не читали.

Один із хлопчиків написав лист своїм ріднім батькам. Він сказав що дуже скучив за ними і хоче з ними зустрітись. Ніна написала лист своєму батькові, сказала що хоче щоб він ставився до неї як раніше. Просто вона зараз не відчуває його піклування. Андрій сказав що написав свого листа другові, адже зараз вони не спілкуються і сказав що відчуває себе винним в якійсь ситуації.

По закінченню вправи всі листи знищились. Результатом цієї вправи, стало проговорення почуття образи на людей, які були близькі для дітей. Також можливі розв'язання цих конфліктів. В кінці вправи діти відчували себе втомленими.

Останньою вправою яку ми провели із дітьми стала вправа із аутотренінгу «Улюблене місце». Після виконання якої в дітей покращився настрій.

Другим етапом нашої роботи стало проведення тренінгу з арт-терапії із сім'ями.

Тренінг арт-терапії у роботі із сім'ями

З метою активізації взаємодії в сім'ї, ми підібрали ряд арт-терапевтичних вправ, що максимально корелюють з виявленими проблемами в сім'ї.

Вправа «Знайомство»

Мета: встановлення психологічного контакту.

Хід вправи: Кожному учаснику по черзі необхідно назвати своє ім'я та сказати що вони очікують від тренінгу [21, с.56].

Вправа «Танець по колу»

Мета: зняття психологічних бар'єрів.

Хід вправи: свій рух + повторити рух попереднього учасника [21, с.60].

Вправа «Як я радію, сумую, ображаюся та злюсь»

Мета: покращення здатності учасників ідентифікувати власні почуття, розуміти почуття інших, розвиток експресивності.

Хід вправи: учасники по черзі демонструють скульптуру певного почуття, а решта має відгадати, що це за почуття. Після цього проводиться обговорення ситуацій, коли учасники стикаються із цим почуттям, і що вони із цим роблять [44, с.42].

Вправа «Спільний сімейний малюнок»

Мета: посилення взаємодії в сім'ї, усвідомлення своєї важливості.

Хід вправи: вся сім'я створює спонтанний малюнок на великому аркуші паперу або малює композицію з використанням інших матеріалів. Іноді цьому передують обговорення теми роботи. Робота завершується обговоренням динаміки процесу створення спільної композиції, в якому аналізуються сімейні ролі і відносини [22, с.336].

Вправа «Історія мого життя»

Мета: звільнення учасників від накопичених негативних, невисловлених емоцій.

Матеріали: аркуші паперу для малювання, олівці, фломастери, фарби або інші образотворчі засоби (за бажанням учасників). Гумка, клей, ножиці, нитки, скоч.

Хід вправи:

1. Індивідуальна робота

- На маленькому листочку прямокутної форми намалюйте ляльку.
- Склейте папір у вигляді циліндра.
- При бажанні зробіть ляльці одяг, додайте необхідні деталі, аксесуари.

2. Етап вербалізації та лялькової театралізації (драматизації)

- Одягніть отриману лялечку на палець.
- Придумайте історію, яку лялька хотіла б розповісти про себе. Почати можна словами: «Жила-була лялька, схожа на мене...».

Початок розповіді словами: «Жив-був хлопчик, схожий на мене...» або «Жила-була дівчинка, схожа на мене...» підсилює ефект проєкції і полегшує вербалізацію внутрішнього стану. За словами Д. Бретт, такі оповідання можна назвати психотерапевтичними.

Далі всі учасники заняття по колу розповідають свої історії.

3. Заключний етап. Рефлексивний аналіз Заняття завершується обговоренням того, що відбувається [3, с.284].

Вправа «Мандала: зазирни всередину себе»

Мета: стимулювати основні внутрішні джерела глибинних рівнів підсвідомості, вмикаючи механізми саморегуляції.

Хід виконання: спочатку накресліть коло. Потім, почавши з центру, заповніть зображенням увесь його внутрішній простір. Намалюйте що-небудь в центрі кола, на деякий час зосередьтесь на цій частині зображення, і вона підкаже вам, що намалювати далі. Після завершення малювання учасникам групи, як правило, пропонується дати назву своїй роботі і описати свої почуття й асоціації, які пов'язані з малюнком і процесом його створення. Потім потрібно подарувати мандалу один одному як щасливі талісмани, обереги [24, с.306].

Інтерпретація результатів арт-терапевтичних вправ.

Даний тренінг проводився через тиждень, також на базі Вінницького міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в спеціальній кімнаті для проведення групової роботи з арт-терапії. Це є позитивним

фактором, адже психологічна обстановка є спеціально підготовленою, що дозволяє кожному учаснику максимально розкритись. У тренінгу прийняли участь вісімнадцять учасників. Серед яких одинадцять батьків та сім прийомних дітей.

В процесі роботи з сім'ями використовувались методи спостереження та бесіди. Також для встановлення емоційного контакту з дітьми здійснювалась ігрова терапія. Саме у грі дитина може вільно виражати себе, звільнитися від напруження повсякденного життя.

Початок роботи був досить напружений, контакт встановлювався важко, незважаючи на те, що попередньо проводилась психокорекційна робота з дітьми. Виникало небажання керуватись новим правилам. Хоча коли діти були без батьків подібна реакція спостерігалась не так виражено. В подальшому в міру налагодження контакту вдалось подолати даний стан.

Під час другої вправи «Танець по колу» настрій членів сімей покращився. Підвищився рівень довіри. Учасники весело під музику показували різні рухи. Дітям була важливою була участь батьків, спостерігався процес наслідування.

Наступною була вправа «Як я радію, сумую, ображаюся та злюсь». Спочатку вправа викликала піднесений настрій, особливо в дітей. Проте коли учасникам необхідно було згадати ситуації, коли вони стикаються із цим почуттям в житті, батьки брали на себе лідерську позицію, нав'язували свою думку дітям. Тобто тут простежується гіперопіка із сторони батьків.

Далі учасники виконували вправу «Спільний сімейний малюнок». Кожна сім'я становила окрему групу. Основними мотивами малюнку стало зображення теми природи, будинку, сім'ї. В більшості переважали позитивні мотиви та теплі кольори.

В сім'ї «П» під час виконання даної вправи спочатку батько намалював човен. Після чого син намалював хлопчика в човні, який ловив рибу. Отримане зображення підтверджує симбіотичні зв'язки хлопчика з батьком, які ми отримали на попередньому етапі. Мати зупинилась на зображенні сонця та хмар, тобто емоційного компоненту в сім'ї.

В сім'ї «К» в процесі виконання вправи виникли певні суперечності. Спочатку син Богдан почав малювати машину, що не сподобалось батькам. Вони попросили його малювати щось нормальне. На що отримали відмову хлопчика взагалі щось малювати. Тут простежується протест хлопчика проти правил батьків. Із слів батька, така реакція є для нього звичайною. В подальшому всі були включені в роботу. Кінцевим результатом стало зображення сім'ї.

В сім'ї «Б» в малюнку не простежується одна провідна тема. Малюнок вийшов дещо хаотичним. Так як дочка була дошкільного віку, простежується в її малюнках наслідування батьків.

В сім'ї «Н» були присутні лише батьки. Вони зобразили сім'ю яка знаходиться на природі. В повітрі були зображені сердечка, що вказує на закоханість подружжя. Вправу їм виконувати було легко, хоча дружина вказала що їй постійно не вистачало місця.

Основною метою цієї вправи, стало вміння кожного члена сім'ї прислухатись один до одного, бажання йти на поступки.

Під час виконання вправи «Історія мого життя» кожному із учасників надавалось більше простору для творчого процесу. Учасники із захватом створювали ляльки для себе. В ході виконання простежувалась підтримка один одного. В сім'ї «К» в батька не виходило склеїти ляльку, тоді прийомний хлопчик допоміг йому у створенні іграшки. Тобто під час такої роботи проявляється любов і турбота всіх членів сім'ї.

Далі всі учасники заняття від імені своєї ляльки по колу розповідали історії. Ця вправа є досить ефективною, адже дозволяє підсилити ефект проєкції і полегшує вербалізацію внутрішнього стану. Під час вправи піднялись для кожного актуальні питання. Основними проблемами в батьків стали нерозуміння їх іншими членами сім'ї, бажання збільшення вільного часу. Для дітей це питання особистого простору, розподіл обов'язків.

На закінчення вправи кожній сім'ї потрібно було намалювати будинок в якому розміщували свої ляльки.

Останньою вправою тренінгу стало створення мандал. Учасники під релаксуючу музику створювали свої роботи. Далі кожен із учасників мав придумати назву своїй мандалі і подарувати комусь із сім'ї у вигляді талісману на удачу. Дана вправа закріпила позитивний настрій учасників.

3.2. Аналіз результатів формуючого експерименту

З метою перевірки ефективності корекційної роботи з арт-терапії, яка була направлена на зменшення дисгармонії в батьківсько-дитячих стосунках та підсилення емоційного зв'язку між самим подружжям, нами була проведена повторна діагностика, яка дозволила прослідкувати динаміку в сімейних стосунках.

Для повторної діагностики ми використали ідентичну батарею методик, яку використовували під час першого зрізу: тест-опитувальник «Задоволеність шлюбом» (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко), методику «Діагностика батьківського відношення» (ОРО) А. Я. Варги, В. О. Століна, опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) (за Б. Ейдемільера, В. Юстицького), тест «Сімейна соціограма» Е. Г. Ейдемільера та проективну методику «Три дерева».

Дослідження також проводилось індивідуально з кожною сім'єю в режимі онлайн. Досліджуваним скидалися на електрону пошту бланки із завданнями, які вони мали виконати протягом доби.

Виходячи із завдань нашої роботи, із усієї вибірки досліджуваних ними була сформована контрольна та експериментальна група. В якості експериментальної групи, розглядалися усі особи які прийняли участь у корекційній роботі. В дану групу входили сім'ї, які є відносно неблагополучними та мають порушення в батьківсько-дитячих стосунках. В контрольну групу потрапили ті сім'ї, в яких, значних порушень не було виявлено. Загальна кількість осіб, які потрапили в експериментальну групу становить 12, в контрольну групу відповідно увійшли 18 батьків.

Для перевірки гіпотези про наявні психологічні зміни у батьків, ми скористалися параметричними методами порівняння двох вибірок, зокрема критерієм *t*-Стюдента для залежних вибірок. Метод дозволяє перевірити

гіпотезу про те, що середні значення двох генеральних сукупностей, з яких отримані залежні вибірки, відрізняються одна від одної. Припущення про залежність частіше за все значить, що ознака виміряна двічі на одній і тій же вибірці до впливу та після нього, що повністю відповідає нашому випадку. Нульова статистична гіпотеза передбачає рівність значень середніх для емпіричних змінних до тренінгу та після тренінгу - $H_0 : M_1 M_2 =$. При її відхиленні приймається альтернативна гіпотеза про те, що M_1 більше (менше) M_2 .

Початкові припущення для статистичної перевірки:

- кожній змінній з однієї вибірки поставлена у відповідність змінна з іншої вибірки;

- дані двох вибірок позитивно корелюють;

Формула для емпіричного значення критерію t-Ст'юдента відображає той факт, що одиницею аналізу відмінності є різниця значень ознаки для кожної пари спостережень. В нашому випадку вимірювання досліджуваних змінних проводилися двічі: до та після тренінгу.

Обчислення вираховувалось за допомогою комп'ютерної програми для статистичної обробки даних IBM SPSS Statistics 20.

Обчислення вираховувалось за допомогою комп'ютерної програми для статистичної обробки даних IBM SPSS Statistics 20. Ми отримали наступні результати які можемо спостерігати в таблиці загальних даних (табл.3,1).

Таблиця 3.1 - Співставлення результатів дослідження в експериментальній групі до та після проведення психокорекційної роботи за даними методики «Діагностика батьківського відношення» (ОРО) А. Я. Варги, В. О. Століна

		N	Кореляція	Значимість
1.	«Прийняття-відхилення»	12	0,921	0,000
2.	«Кооперація»	12	0,783	0,003

3.	«Симбіоз»	12	0,872	0,000
4.	«Авторитарна гіперсоціалізація»	12	0,964	0,000
5.	«Маленький (-а) невдаха»	12	0,5570	0,060

За отриманими результатами ми бачим, у перших чотирьох шкалах спостерігається сильний позитивний зв'язок ($r_1 = 0,921$, $r_2 = 0,783$, $r_3 = 0,872$, $r_4 = 0,557$) а для п'ятої слабкий позитивний зв'язок із рівнем значимості $p = 0,05$ (для $\alpha = 0,05$ де $p_e < 0,001$) з відповідними коефіцієнтами кореляції 0,5570. Розглянемо дані зіставлення показників для кращої візуалізації у вигляді діаграми.

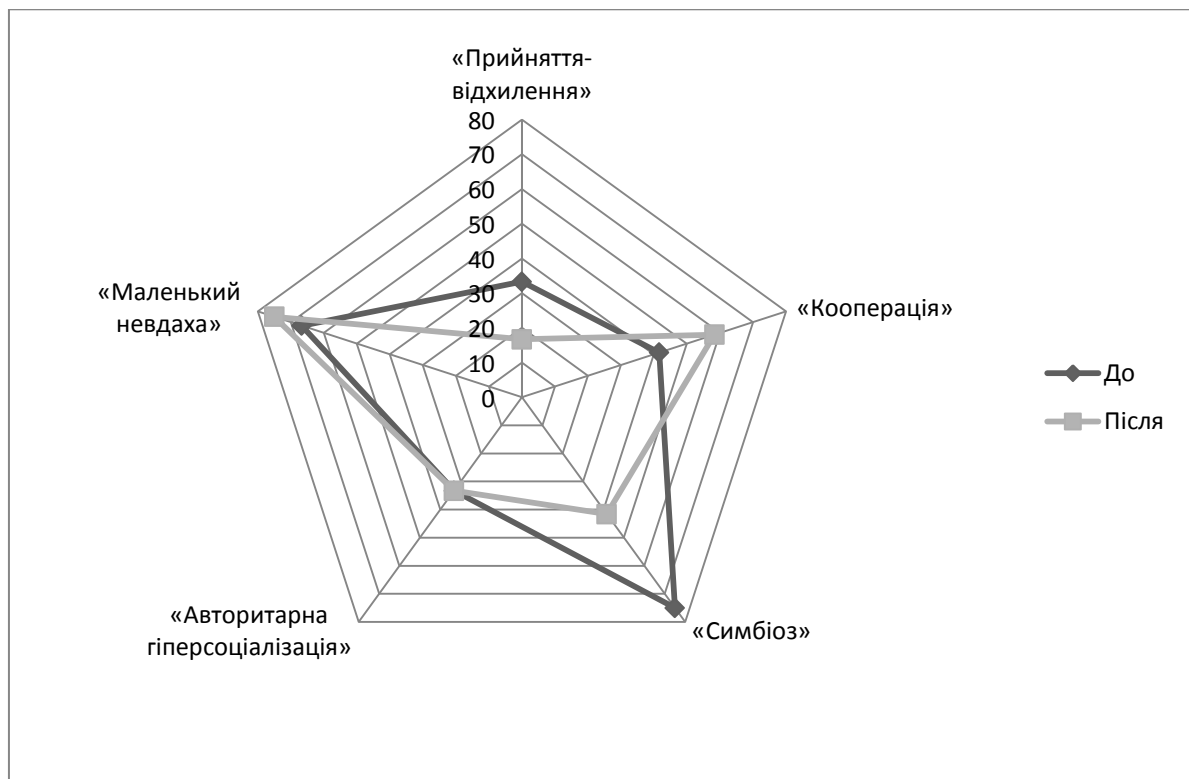

Рис. 3.1. Результати впливу корекційної роботи в експериментальній групі

Виходячи із показників ми бачим, що покращення в шкалі «Симбіоз». На початку діагностики результат становив 75%, після проведення корекційної роботи стало 41,6%. Даний показник вказує на зменшення психологічної дистанції між батьками і дітьми.

Також покращились результати в шкалі «Прийняття-відхилення». До проведення тренінгу з арт-терапії, ми отримали показник (33,3%), відповідно після проведення корекції, показник знизився до (16,7%). Ця шкала висловлює собою загальне емоційно-позитивне прийняття батьками своєї дитини. Для перегляду результатів усіх шкал (див. Додаток Ж і З).

Після проведення діагностики за методикою «Діагностика батьківського відношення» (ОРО) А. Я. Варги, В. О. Століна в контрольній групі результати практично не змінились. Результати першого та другого зрізів по даній групі представлені на рисунку 3.2

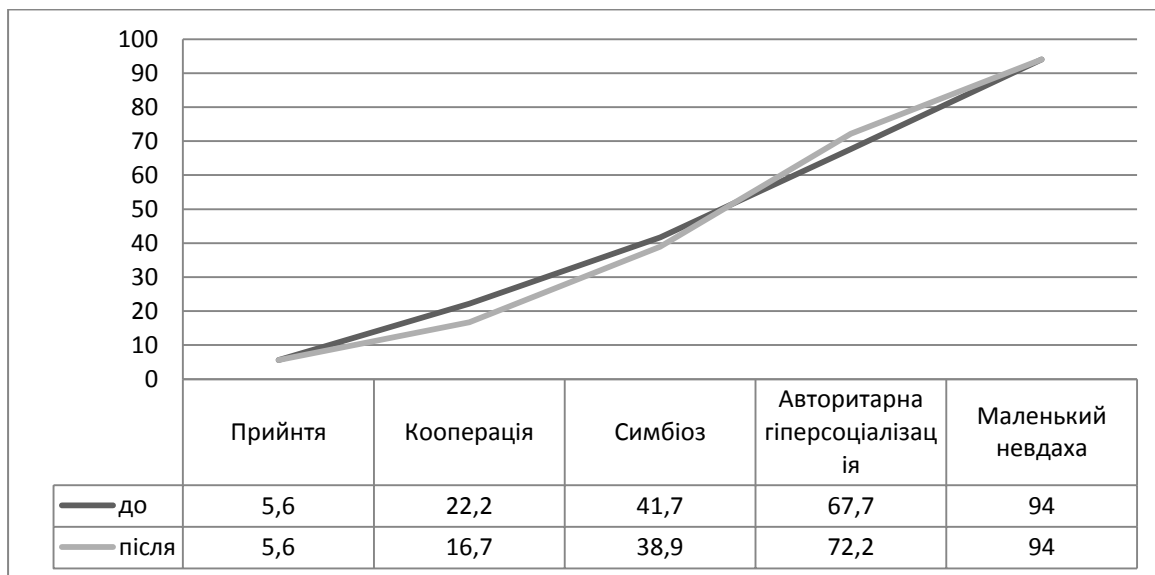

Рис. 3.2 Показники батьківського відношення в контрольній групі

Якщо проаналізувати рисунок, то можемо звернути увагу на збільшення кількості балів в шкалі кооперація на 5,5%. Ця шкала висловлює прагнення дорослих до співпраці з дитиною, прояви з їх боку щирої зацікавленості та участі в його справах. Про слабкий позитивний зв'язок також засвідчує коефіцієнтами кореляції на рівні ($r = 0,232$), тобто це вказує про відсутність змін в контрольній групі.

Аналогічний результат в контрольній групі ми отримали за результатами тесту-опитувальника «Задоволеність шлюбом» (В. Століна, Т. Романова, Г. Бутенко). Отримані результати представим у вигляді рисунку 3.3.

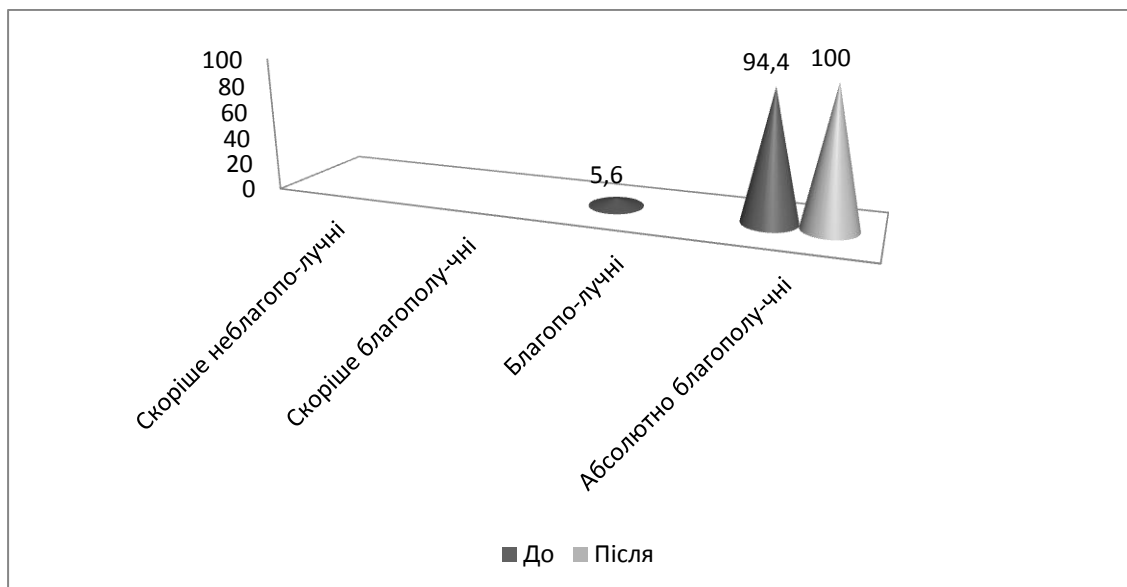

Рис. 3.3. Показники співвідношення задоволеності шлюбом в контрольній групі

Таким чином виходячи із показників, зміни фактично не відчутні, тому ні один із критеріїв зв'язку тут не виражений. Тобто ніяких змін не відбулось.

В експериментальній групі за результатами тесту-опитувальника «Задоволеність шлюбом» (В. Століна, Т. Романова, Г. Бутенко), ми отримали інші показники. Представимо розподіл результатів діагностики до та після проведення корекційної роботи у рис 3.4.

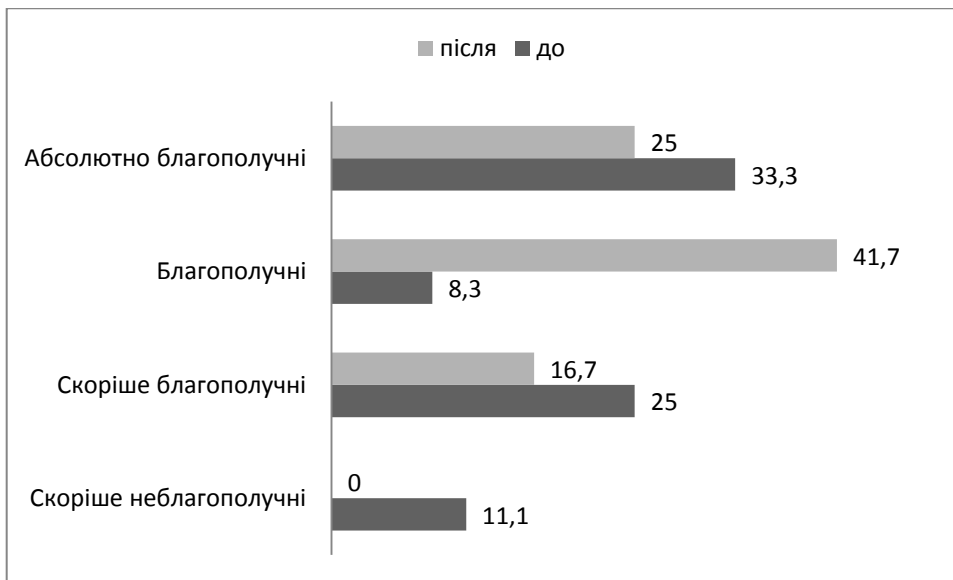

Рис. 3.4. Показники співвідношення задоволеності шлюбом в експериментальній групі

Як свідчать представлені на рис. 3.4. дані, після проведеної корекційної роботи з арт-терапії, ми змогли покращити показники в шкалі «Скоріше неблагополучні сім'ї». На початку дослідження показник становив 11,1%, а після проведення тренінгу результат жоден із досліджуваних не потрапив в дану шкалу. Також ми можемо виділити різке збільшення кількості осіб в шкалі «Благополучні сім'ї» із 8,3% до 41,7%. Тобто даний показник вказує на покращення психологічної атмосфери, гармонізацію сімейних стосунків.

Провівши кореляцію методики, ми отримали показник ($r = 0,892$). Даний фактор вказує на існуючий сильний позитивний зв'язок. Ці показники означають те, що можна стверджувати про існування позитивної кореляції до та після проведення тренінгу, що свідчить про ефективність проведення тренінгової програми. Тобто в учасників з експериментальної групи, після проведення корекції з арт-терапії, покращились міжособистісні стосунки в сім'ї.

Наступна методика, результати якої ми проаналізуємо в експериментальній групі є опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) (за Б. Ейдемільера, В. Юстицького). Розглянемо дані зіставлення показників для кращої візуалізації у вигляді рис. 3.5.

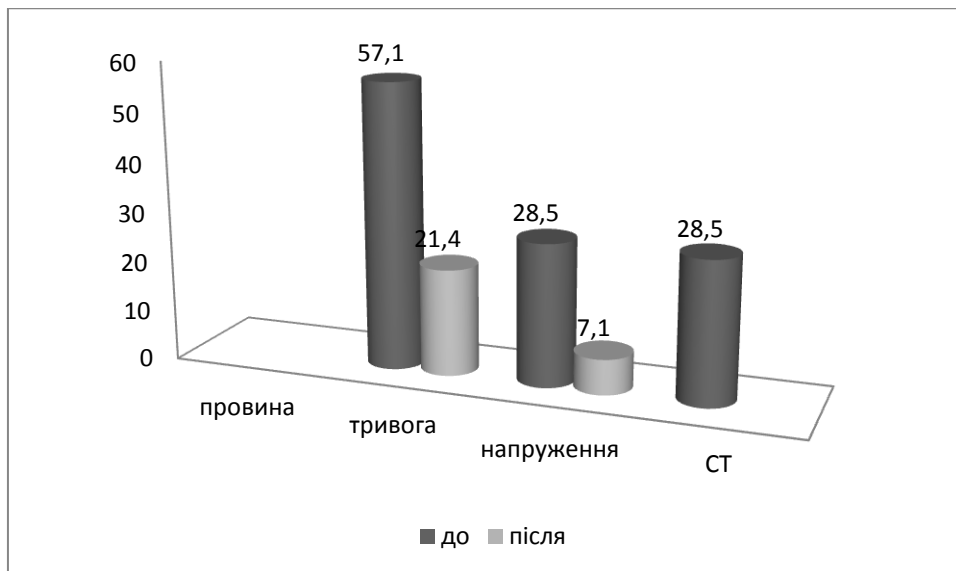

Рис. 3.5. Показники розподілу сімейної тривоги в експериментальній групі

Згідно із наведеним графіком, основні зміни відбулись у шкалі «Тривога». Основний показник зменшився вдвічі (21,4%). Також загальний стан тривоги у всіх прийомних сім'ях збалансувався в межах норми.

Одержані результати по статистичному критерію Стюдента дозволяють стверджувати про покращення результатів після проведення корекційної роботи. За отриманими результатами ми бачим, у всіх чотирьох шкалах спостерігається сильний позитивний зв'язок ($r = 0,788$; $r = 0,785$; $r = 0,915$; $r = 0,933$).

Під час аналізу цієї методики в контрольній групі, ми не бачим істотних змін.

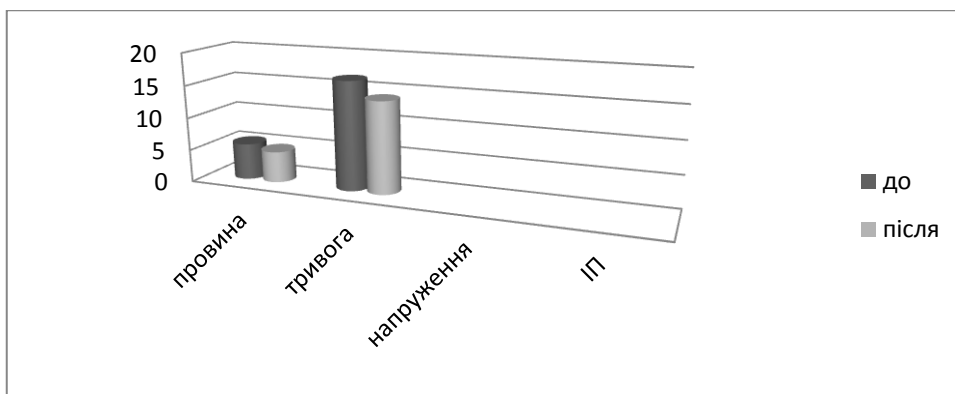

Рис. 3.6. Розподіл показників за методикою «Аналіз сімейної тривоги»

За отриманими результатами ми бачим, у перших двох шкалах спостерігається слабкий позитивний зв'язок ($r_1 = 0,215$; $r_2 = 0,056$). Це свідчить про відсутність змін в контрольній групі.

Ще одним завданням стало проаналізувати в експериментальній групі сімейні соціограми та узагальнити динаміку дитячих малюнків на тему «Три дерева». Якщо проаналізувати зображення можемо сказати, що вони стали більш структуровані. Основні зміни ми можемо простежити в кольоровій гамі. В переважній більшості кольори стали переважати теплі, пастельного відтінку. Зменшилась кількість чорного кольору. Хоча ще й досі можемо виділити, що простерігаються симбіотичні зв'язки, проте вони не наскільки виражені як на попередньому етапі.

«Сімейна соціограма» також показала більш здорові сімейні стосунки. Почала окремо виділятися підсистема батьків та дітей.

В контрольній групі подібних результатів ми не спостерегли.

Отже, після проведення корекційної роботи показники в експериментальній групі покращились. Результати в контрольній групі, яка не була не піддавалась впливу, залишилася приблизно на тому ж рівні. Таким чином, аналізуючи результати реалізації корекційної арт-терапевтичної програми з сім'ями, можна зробити висновок, що тренінг виявився ефективним, відбулося покращення стосунків між батьками й дітьми, покращилась психологічна атмосфера сімей, підвищився рівень опіки, зменшилися показники конфліктності між членами сім'ї. Проте, варто визнати, що для отримання стійкого корекційного результату було б доцільно запропонувати цикл арт-терапевтичних зустрічей.

3.3. Психологічні рекомендації батькам щодо виховання прийомних дітей

У батьків, які колись стануть близькими чужій дитині, особлива доля, їм доводиться виправляти помилки попереднього виховання. Причому, не все можна виправити, загладити, з чимось доведеться просто змиритися. І, напевне,

найголовніше не наробити нових помилок. Як і лікарі, прийомні батьки зобов'язані керуватися чітким гуманним принципом – не зашкодити дитині.

Виховання дітей може бути найскладнішим завданням у світі, а для прийомних батьків, це завдання здається зовсім нездійсненним. Неважливо: чи смерть, чи то розлучення стали причиною для розпаду сім'ї – дітям в будь-якому випадку доведеться зіткнутися з тим, що стороння людина вторгнеться на їхню територію [54, с.218].

Статистика показує, що близько 60 відсотків усіх шлюбів з прийомними дітьми розпадутся, найчастіше причиною цьому стає нездатність пари перетворити його, її або їхніх дітей в одну родину [56, с.71].

Функціонування прийомних сімей потребує, безперечно, психологічної та професійної підготовки прийомних батьків, орієнтації їхньої діяльності на забезпечення реалізації інтересів саме дитини, а не на розв'язання власних проблем. У такій сім'ї мають якнайповніше, гармонійно поєднуватись мотивація батьків стосовно створення прийомної сім'ї та інтереси прийомної дитини.

Дуже складно бути прийомними батьками. Їх завдання, як батьків, залишаються тими ж: навчити дітей (кожного з них), як стати відповідальними, люблячими і турботливими дорослими. Складність для прийомних батьків полягає в наступному [34]:

1. Розуміння дитячого почуття втрати.

Неважливо, що привело їх до створення нової сім'ї: розлучення або смерть, дітям потрібно якийсь час, щоб справитися з втратою одного з членів сім'ї і прийняти реальність з новими батьками.

2. Не потрібно чекати постійної любові.

Прийомним батькам, звичайно, хотілося б полюбити прийомних дітей, і щоб вони полюбили їх, але правда полягає в тому, що навіть якщо вони люблять своїх батьків, це не означає, що ті ж почуття передадуться й прийомній дитині. Потрібен час, щоб побудувати теплі стосунки з прийомними

дітьми. Батькам потрібно поважати їхні почуття і сумніви – і обов'язково приймати свої власні.

3. Встановлення деяких основних правил.

Прийомним батькам необхідно спільно з дітьми встановити деякі основні правила, що стосуються дисципліни, покарання і поваги. Їм потрібно встановити межі, в яких вони можуть справлятися з проблемами, що можуть виникати з дітьми. Батьки повинні допомогти дітям встановити свої деякі правила. Їм необхідно знати, що їхні думки та почуття враховуються. Коли мова заходить про дисципліну, при можливості головну роль потрібно відводити біологічним родичам, які в подальшому можуть з'явитися в житті прийомної дитини. Діти зможуть краще все сприймати таким чином, їм буде легше довіритися прийомним батькам, вони будуть знати, що їх поважають та рахуються з їх думкою.

4. Дізнаватися один одного.

Прийомні батьки мають знаходити час, який вони можуть провести наодинці з кожною прийомною дитиною, щоб дізнатися їх краще. У них є унікальна можливість, яка допоможе стати їм більше, ніж батьками. Необхідно розважатися разом, вчитися разом, пізнавати щось нове разом. Це допоможе побудувати відносини поваги і дружби, перш ніж вони стануть однією командою.

5. Встановлення нових сімейних традицій.

Не потрібно ревниво ставитися до прекрасних сімейних традицій, які існують у досвіді дітей, необхідно поважати та приймати певні традиції, які були в минулому досвіді прийомних дітей. Є доцільним придумувати щонебудь нове, цікаві сімейні традиції нової сім'ї прийомної дитини. Обов'язково необхідно набувати спогади, особливо у свята і під час відпусток. Спільні фото, відео, малюнку, щось таке, щось емоційно буде об'єднувати дитину з новою сім'єю.

6. Підтримувати почуття гумору.

Гумор відмінно сприяє зняттю напруги, допомагаючи створенню близькості і розвитку майбутніх відносин. Гумор не може вирішити всі проблеми прийомних батьків, але може допомогти вам впоратися з ними.

Слід зазначити, що при входженні прийомної дитини в родину кожна сім'я так чи інакше стикається з кризою, важливо пам'ятати, що адаптація проходить як в прийомних дітей, так і в прийомних батьків, тому дуже важливим є подолання цієї кризи [30, с.32].

Принципи подолання кризи для прийомних батьків.

1. Частіше згадувати, що прийомні батьки не є джерелом проблем дитини.
2. Не втрачати почуття гумору.
3. Спілкуватися з іншими прийомними батьками та усиновителями.
4. Не порівнювати свою сім'ю з іншими сім'ями.
5. Знайти сімейного психотерапевта (психолога), що розбирається в питаннях прийомного виховання.
6. Залишатися в стані регуляції. Не переймати страху та переживань дитини. Бути емпатійними, та намагатися подолати кризу та емоційні потрясіння дитини.
7. Знайти віддушину для задоволення своїх емоційних, духовних і фізичних потреб, і створювати можливості, щоб насолодитися такими моментами.
8. Оцінювати свої ролі. (На одного з батьків лягає більша частина тягаря виховання).
9. Не карати дитину, коли прийомні батьки злі на неї. Зупинитися, заспокоїтися і повернутися.
10. Визначати, у кого саме виникла проблема.
11. Відпочити, звернутися за послугами тимчасового догляду за дитиною.
12. Пам'ятати, що успіхи дитини не завжди будуть однакові інколи бувають і невдачі, прийомні батьки повинні бути готовими до цього.
13. Спробувати зрозуміти моделі сплесків емоцій дитини. Якщо батьки зрозуміють провокуючі фактори, вони зможуть повністю запобігти спалахи або значно знизити їх інтенсивність.

14. Творчо планувати сімейні зустрічі.

15. Знайти способи весело та цікаво проводити час із дитиною – збільшити тривалість позитивного спілкування з нею.

16. Переглянути своє визначення успіху і радіти навіть невеликим перемогам [30, с.45].

Висновок до третього розділу

На даному етапі, нами була розроблена тренінгова програма з арт-терапії та проведена корекційна робота із сім'ями в яких були виявлено порушення на рівні різних підсистем. Основна мета проведення роботи полягала в підвищенні рівня довіри, гармонізації сімейних стосунків, особливо в системі батьки-діти. Адже саме на попередніх етапах дослідницької роботи, в даних прийомних сім'ях виявлено порушення у психологічній дистанції, неприйняття дітей, та проявлялась сімейна тривога.

В ході проведення роботи, ми неодноразово стикались із труднощами, які в подальшому стимулювали нас до посилення роботи.

З метою перевірки ефективності корекційної роботи з арт-терапії, нами була проведена повторна діагностика, яка дозволила прослідкувати динаміку в сімейних стосунках.

Виходячи із отриманих нами показників можна виділити зменшення психологічної дистанції між батьками і дітьми. На початку діагностики за результатами методики ОРО показник в шкалі «Симбіоз» становив 75%, після проведення корекційної роботи, відбулось зниження до 41,6%.

Спостерігається підвищення рівня прийняття батьками своїх дітей. До проведення тренінгу з арт-терапії, за результатами методики ОРО, ми отримали показник 33,3%. Після проведення корекції, показник знизився до 16,7%.

За результатами дипломної роботи, на початку дослідження ми виявили що 11,1% досліджувальних неблагополучні. Після проведення корекційної роботи, ці показники покращились.

Також згідно методики АСТ основні зміни відбулись у шкалі «Тривога». Отриманий показник в прийомних сім'ях зменшився вдвічі (21,4%), що вказує на стабілізацію психологічної атмосфери в сім'ї.

Варто також зазначити покращення емоційного стану у дітей, збільшення почуття довіри до інших членів сім'ї.

Для підтвердження отриманих результатів, ми використали t-критерій Стьюдента. Проаналізувавши отримані дані, ми можемо стверджувати, що арт-

терапія відіграла особливу роль в корекції сімейних стосунків, тому що саме вона дала можливість виходу почуттів, які в силу тих чи інших причин, не могли бути виражені вербально.

По закінченню, нами були підбрані рекомендації батькам з метою полегшення виховання прийомних дітей. Основний акцент був зроблений на прийнятті дітей із усіма їх недоліками.

ВИСНОВКИ

Питання вичення основних психологічних особливостей виховання прийомних дітей хвилює багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. В останнє десятиріччя в нашій країні спостерігається зростання кількості сиріт і безпритульних дітей. Разом з тим збільшується і кількість усиновлень, з'являються нові варіанти влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

У дипломній роботі, питання виховання прийомних дітей, як в теоретичному так і в практичному аспекті значно розширює розуміння окремих аспектів зазначеної проблеми. Отримані результати дослідження підтвердили мету та дють підстави зробити такі висновки:

1. Здійснено теоретичний аналіз літератури з питань особливостей надання психологічної допомоги проблемним сім'ям з метою покращення виховання прийомних дітей. На сьогоднішній день відсутні теоретично обґрунтовані і практично підтвержені дані щодо соціально-психологічних детермінант усвідомленого прийомного батьківства та рекомендацій щодо гармонійного виховання прийомних дітей. Усе це зумовило теоретичну актуальність і значущість цього дослідження.

2. Узагальнено психологічні особливості виховання прийомних дітей у сучасних сім'ях. Встановлено, що у таких сім'ях характерні неприйняття дитини, відкидання, розлука (втрата) з матір'ю психологічно розглядається як травма, травмуюча подія в житті дитини, що породжує гостре переживання горя, зберігається протягом довгого періоду часу.

3. Визначено критерії і показники стосунків батьків та прийомних дітей. Охарактеризовано особливості виховання дітей в прийомних сім'ях на рівні батьківсько-дитячих стосунків. Описані особливості загального фону переживань індивіда, пов'язаного з його позицією в сім'ї.

4. Експериментально досліджено вплив психологічного клімату сім'ї на процес виховання прийомних дітей. Так, було виявлено, що більше половини досліджуваних прийомних сімей є благополучними. Незважаючи на

переважаючу позитивну атмосферу в міжособистих стосунках, було виявлено психологічну дистанцію між батьками та прийомними дітьми. Також встановлено наявність сімейної тривожності в неблагополучних сім'ях. Ще однією особливістю прийомних сімей є наявність опосередкованого спілкування між батьками і дітьми.

5. Аналіз результатів запропонованого корекційного тренінгу засвідчив його ефективність і повністю підтвердив висунуті перед нами гіпотезу. Встановлено, що у досліджуваних експериментальної групи відбулося покращення стосунків між батьками й дітьми, покращилась психологічна атмосфера сімей, підвищився рівень опіки, зменшилися показники сімейної тривожності. Проте, варто визнати, що для отримання стійкого корекційного результату було б доцільно запропонувати цикл арт-терапевтичних зустрічей. Результати в контрольній групі, яка не була не піддавалась впливу, залишилися приблизно на тому ж рівні.

6. Обґрунтовано психологічні рекомендації батькам, щодо покращення виховання прийомних дітей. Встановлено, що прийомним батькам необхідно спільно з дітьми створювати деякі основні правила, що стосуються дисципліни, покарання і поваги. Їм потрібно встановити межі, в яких вони можуть справлятися з проблемами, що можуть виникати з дітьми.

Отримані результати дослідження не вичерпують усієї повноти досліджуваної проблеми і вимагають подальших розробок. Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо в розширенні корекційної програми та порівнянні прийомних сімей із статистичними сім'ями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Г. С. Практикум по психологическому консультированию. – Екатеринбург: Деловая книга; М: АCADEMI, 1995. –128 с.
2. Абрамова Г. С. Психологическое консультирование: Теория и опыт: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Г. С. Абрамова. – М.: Асасіетіа, 2000. – 437 с.
3. Алан Дж. Ландшафт детской души. Психоаналитическое консул.в школах и клиниках. Перевод с англ. Ю.М.Донца. Подобщей редакцией В. В. Зеленского / А.Джон. – ЗАО"Диалог"-ИП "Лотаць". – СПб – Мн., 1997. – 256 с.
4. Алешина Ю. Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование / Ю. Е. Алешина. — М.: Класе, 2000. – 326с.
5. Бевз Г. М. Сім'ї заміщувальної опіки: соціально-психологічні аспекти / Г.М. Бевз, С.Д. Максименко, М.М. Слюсаревський // Наукові студії із соціальної та політичної психології: 3 б. статей / АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології – К.: Міленіум, 2015. – вип. 4 (12). – С. 104 - 115.
6. Бевз Г.М. Прийомні сім'ї (оцінка створення, функціонування та розвитку) / Г.М. Бевз – К. Главник, 2010. – С. 109 – 112.
7. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості: (Учб. посібник для студентів ст. курсів психол. фак. та від-нь ун-тів) / О.Ф. Бондаренко. – Харків: Фоліо, 1996. – 256 с.
8. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї : Курс лекцій / Бондарчук О.І. - Київ : МАУП, 2001. – 94 с.
9. Брускова Е.С. Семья без родителей / Е.С. Брускова – М.: Центр развития социально-педагогических инициатив и SOS, 2014. – С. 88 - 92.
10. Говорун Т., Стать та сексуальність. Психологічний ракурс Навчальний посібник / Т. Говорун, О. Кікінежді –Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. – 343 с.

11. Гозман Л. Я., Алешина Ю. Е. Социально-психологические исследования семьи: проблемы и перспективы // Вестник МГУ. Серия XIV. Психология. – 1985. – №4. – С.15.
12. Головин С.Ю. Словарь практического психолога / С.Ю. Головин. – Минск.: Харвест, 1998 г. –240 с.
13. Грегг М. Ф. Тайный мир рисунка / М.Ф. Грегг. СПб.: Деметра, 2003. –176 с.
14. Гулина М. А. Терапевтическая и консультативная психология / Гулина М. А. СПб.: Речь, 2001. – 305 с.
15. Дженнингс С., Минде А. Сны, маски и образы. Практикум по арт-терапии / Пер. с англ. И. Динерштейн. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 384 с.
16. Дикмани Х. Юнгианский анализ волшебных сказок. Сказание и носказание / Под общ. ред. Зеленского. Пер.Г. Л. Дроздецкой и В. В. Зеленского; СПб.: Академический проект, 2000. – 256 с.
17. Дикмани Х. Юнгианский анализ волшебных сказок. Сказание и носказание / Под общ. ред. Зеленского. Пер. Г. Л. Дроздецкой и В. В. Зеленского; СПб.: Академический проект, 2000. – 256 с.
18. Дружинин В.Н. Психология семьи: 3-е изд / В.Н. Дружинин. – СПб.: Питер, 2006. – 176 с.
19. Жукова, И. Арт-терапия в детском доме / И. Жукова, О. Шапиро // Школьный психолог приложение к газете "Первое сентября". – 2001. – № 40. – С.19.
20. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Проективная диагностика в сказкотерапии / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева, Е.А. Тихонова. – СПб.: Речь, 2003. – 208с.
21. Ільченко І.С. Арт-терапія: навчальний посібник для студентів/ І.С. Ільченко. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. – 150 с.
22. Киселева М.В. Арт-терапия в практической психологии и социальной работе/ М.В. Киселева. – Речь, 2007. – 336 с.
23. Кляпець О. Шлюбно-сімейне становлення молоді як чинник вибору здорового способу життя / О. Кляпець // Соц. психологія. – 2005. – 157с.

24. Копытин А.И. Психодиагностика в арт-терапии / А.И. Копытин. – СПб.: Речь, 2014. – 288 с.
25. Копытин А.И. Руководство по групповой арт-терапии / А.И. Копытин. – СПб.: Речь, 2003. – 320 с.
26. Корсини Р. Психологическая энциклопедия 2-е изд /Р. Корсини, А. Ауэрбах. – СПб.: Питер, 2006 г. – 1876 с.
27. Кузікова С.Б. Теорія і практика вікової психокорекції: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Б. Кузікова. Суми : Унів. кн., 2006. – 383 с.
28. Ландгартен Х. Семейная арт-психотерапия // игровая семейная психотерапия / под ред. Ч. Шеффера и Л. Кери. СПб.: Питер, 2001. – 292 с.
29. Люшер М. Какого цвета ваша жизнь. Закон гармонии в нас. Практическое руководство / М.Люшер. М.: НРРО, 2003. – 252 с.
30. Мак Вільямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клин, процессе: Учеб. пособие / Пер. с англ. под ред. М. В Глушенко, М. В. Ромашкевича. – М.: Класс, 1998. – 387 с.
31. Мак Маллин Р.М Практикум по когнитивной терапии: Пер. с англ / Р.М. Мак Маллин Р.М. –СПб.: Речь, 2001. – 560 с.
32. Макійчук, Т. Правове забезпечення соціальної підтримки дітей, які не мають належного батьківського піклування, до надання їм юридичного статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування / Т. Макійчук / Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 9 – С.107 – 112.
33. Методичний посібник по проведенню тренінг-курсу для соціальних працівників з питань підбору, підготовки та соціального супроводу прийомних батьків / О.О. Яременко, Н.М. Комарова, Г.М. Бевз, Л.С. Волинець та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2010. – 120 с.
34. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей / Н.М. Комарова, Г.М. Бевз, Л.С. Волинець та

- ін. – К.С. Морозова // – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. – Вип. 25. – С. 333 - 337.
35. Никольская И. М., Грановская Р. М. Психологическая защита у детей. – СПб.: Речь, 2000. – 507 с.
36. Осипова А.А. Общая психокоррекция. Учебное пособие / А.А. Осипова. – М.: Сфера, 2002 – 510 с.
37. Папуш М. Психотехника экзистенциального выбора / М. Папуш. – М.: Ин-т общегуманистических исследований, 2001. – 544 с.
38. Практикум по арт-терапии / Под ред. А. И. Копытина. СПб.: Питер, 2000. – 154 с.
39. Прийомна сім'я: оцінка ефективності опіки (методичні рекомендації для соціальних працівників) / О.О. Яременко, Н.М. Комарова, Г.М. Бевз, Л.С. Волинець та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2009. С. – 54 – 78.
40. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. - М.: Просвещение, 1993. 368 с.
41. Сатир В. Вы и ваша семья. Руководство по личностному росту: Пер. с англ. / В. Сатир – М.: Апрель Пресс, Изд-во Эксмо, 2002. – 320 с.
42. Сатир В. Психотерапия семи / В. Сатир. – СПб.: Речь, 2000. – 284 с.
43. Семья в психологической консультации: Опыт и проблемы психологического консультирования / Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1989. – 208 с.
44. Сидоркіна М.Ю. Творча взаємодія як засіб гармонізації сімейних стосунків: методичні рекомендації / М.Ю. Сидоркіна ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології.- Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 86с.
45. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Загальна психологія / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук. Київ: Либідь, 2005. – С. 200 – 345.

46. Словарь психолога-практика / Составитель С. Ю. Головин. 2-е изд., переработанное и дополненное. Минск: Харвест, 2005. – 976 с.
47. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Мінчук, С. В. Толстоухової. – К., 2009. – 116 с.
48. Сороко Э.М. Золотые сечения, процессы самоорганизации и эволюции систем: введение в общую теорию гармонии систем / Э.М. Сороко. – М., 2006. – 264 с.
49. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації працівників центрів соціальних служб для молоді. – У 2-х ч. / За заг. ред. А. Я. Ходорчук. – К. : УДЦССМ, 2010. – С. 296 – 313.
50. Торохтий В. С. Психология социальной работы с семьей / В. С. Торохтий. – М.: ЭКСМО Пресс, 1996. – Т. 3. – 500 с.
51. Тюття Л.Т. Соціальна робота: Теорія і практика / Л.Т. Тюття, І.Б. Іванова К.: ВМУРОЛ «Україна», 2004. – 408 с.
52. Флоренская Т. А. Диалог в практической психологии / Т. А. Флоренская. – Акад. наук СССР: Ин-т психологии. – М., 1999. –196 с.
53. Хайгл-Эверс А. Базисное руководство по психотерапии / А. Хайгл-Эверс, Ф. Хайгл, Ю. Отт, У. Рю-гер. – СПб.: Речь, 2001. – 784 с.
54. Целуйко В.М. Вы и ваши дети. Психология семьи / В.М. Целуйко. Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 283 с.
55. Черников А.В. Системная семейная терапия: Интегративная модель диагностики / А.В. Черников. – Изд. 3-е, испр. и доп. М.: Независимая фирма “Класс”, 2001. – 208 с.
56. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений. Курс лекций / Л. Б. Шнейдер – М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 512 с.
57. Шнейдер Л. Б. Основы семейной психологии: [учеб. пособ.] – 3-е изд., стер / Л. Б. Шнейдер. – Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2010. –580 с.
58. Штифурак В. С. Психологічна допомога та її види: навч.-метод. посіб. / Вінницький держ. педагогічний ун-т ім. Михайла Коцюбинського / В. С. Штифурак. – Вінниця, 2006. – 104с.

59. Штифурак В.С. Психологія сім'ї: навч.метод. посіб. / В. С. Штифурак. – Вінниця : Планер, 2012. – 320 с.
60. Эйдемиллер Э. Г. Учебное пособие для врачей и психологов / Э. Г. Эйдемиллер, И. В. Добряков, И. М. Никольская. Изд. 2-е, испр. и доп. – СПб.: Речь, 2006. – 352 с.
61. Эйдемиллер Э.Г. Семейный диагноз и семейная психотерапия. Учебное пособие для врачей и психологов / Э.Г.Эйдемиллер, И.В. Добряков, И.М.Никольская. – СПб.: Речь, 2005. – 336 с.
62. Эйдемиллер Э.Г., Психология и психотерапия семьи / Э. Г.Эйдемиллер, В. В. Юстискис. – СПб.:Питер, 1999. –346 с.
- 63.Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навч. посіб / Т.С. Яценко. – К.: Вища шк., 2004. – 152 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика диагностики родительского отношения (ОРО) А. Я. Варга, В. В.

Столин

Родительское отношение понимается как система разнообразных чувств и поступков взрослых людей по отношению к детям. С психологической точки зрения родительское отношение – это педагогическая социальная установка по отношению к детям, включающая в себя рациональный, эмоциональный и поведенческий компоненты. Все они в той или иной степени оцениваются при помощи опросника, составляющего основу данной методики. 61 вопрос опросника составляет пять следующих шкал, выражающих собой те или иные аспекты родительского отношения:

- 1. Принятие – отвержение ребенка.** Эта шкала выражает собой общее эмоционально положительное (принятие) или эмоционально отрицательное (отвержение) отношение к ребенку.
- 2. Кооперация.** Эта шкала выражает стремление взрослых к сотрудничеству с ребенком, проявление с их стороны искренней заинтересованности и участие в его делах.
- 3. Симбиоз.** Вопросы этой шкалы ориентированы на то, чтобы выяснить, стремится ли взрослый к единению с ребенком или, напротив, старается сохранить между ребенком и собой психологическую дистанцию. Это – своеобразная контактность ребенка и взрослого человека.
- 4. Контроль.** Данная шкала характеризует то, как взрослые контролируют поведение ребенка, насколько они демократичны или авторитарны в отношениях с ним.
- 5. Отношение к неудачам ребенка.** Эта, последняя шкала показывает, как взрослые относятся к способностям ребенка, к его достоинствам и недостаткам, успехам и неудачам.

Текст опросника.

Отвечая на следующие далее вопросы, испытуемый должен выразить свое согласие или несогласие с ними с помощью оценок «да» или «нет».

1. Я всегда сочувствую своему ребенку.
2. Я считаю своим долгом знать все, о чем думает мой ребенок.
3. Мне кажется, что поведение моего ребенка значительно отклоняется от нормы.
4. Нужно подольше держать ребенка в стороне от реальных жизненных проблем, если они его травмируют.
5. Я испытываю к ребенку чувство симпатии.
6. Я уважаю своего ребенка.
7. Хорошие родители ограждают ребенка от трудностей жизни.
8. Мой ребенок часто мне неприятен.
9. Я всегда стараюсь помочь своему ребенку.
10. Бывают случаи, когда недоброе отношение к ребенку приносит ему пользу.
11. По отношению к своему ребенку я испытываю досаду.
12. Мой ребенок ничего не добьется в жизни.
13. Мне кажется, что другие дети потешаются над моим ребенком.
14. Мой ребенок часто совершает такие поступки, которые заслуживают осуждения.

15. Мой ребенок отстает в психологическом развитии и для своего возраста выглядит недостаточно развитым.
16. Мой ребенок специально ведет себя плохо, чтобы досадить мне.
17. Мой ребенок, как губка, впитывает в себя все самое плохое.
18. При всем старании моего ребенка трудно научить хорошим манерам.
19. Ребенка с детства следует держать в жестких рамках, только тогда из него вырастет хороший человек.
20. Я люблю, когда друзья моего ребенка приходят к нам в дом.
21. Я всегда принимаю участие в играх и делах ребенка.
22. К моему ребенку постоянно «липнет» все дурное.
23. Мой ребенок не добьется успехов в жизни.
24. Когда в компании говорят о детях, мне становится стыдно, что мой ребенок не такой умный и способный, как другие дети.
25. Я жалею своего ребенка.
26. Когда я сравниваю своего ребенка со сверстниками, то они кажутся мне воспитаннее и разумнее, чем мой ребенок.
27. Я с удовольствием провожу с ребенком свое свободное время.
28. Я часто жалею о том, что мой ребенок вырастет, и с нежностью вспоминаю то время, когда он был еще совсем маленьким.
29. Я часто ловлю себя на том, что с неприязнью и враждебно отношусь к ребенку.
30. Я мечтаю о том, чтобы мой ребенок достиг того, что лично мне не удалось в жизни.
31. Родители должны не только требовать от ребенка, но и сами приспособливаться к нему, относиться к нему с уважением, как к личности.
32. Я стараюсь выполнять все просьбы и пожелания моего ребенка.
33. При принятии решений в семье следует учитывать мнение ребенка.
34. Я очень интересуюсь жизнью своего ребенка.
35. Я часто признаю, что в своих требованиях и претензиях ребенок по-своему прав.
36. Дети рано узнают о том, что родители могут ошибаться.
37. Я всегда считаюсь с ребенком.
38. Я испытываю дружеские чувства по отношению к ребенку.
39. Основная причина капризов моего ребенка – это эгоизм, лень и упрямство.
40. Если проводить отпуск с ребенком, то невозможно нормально отдохнуть.
41. Самое главное – чтобы у ребенка было спокойное, беззаботное детство.
42. Иногда мне кажется, что мой ребенок не способен ни на что хорошее.
43. Я разделяю увлечения моего ребенка.
44. Мой ребенок кого угодно может вывести из себя.
45. Огорчения моего ребенка мне всегда близки и понятны.
46. Мой ребенок часто меня раздражает.
47. Воспитание ребенка – это сплошная нервозность.
48. Строгая дисциплина в детстве развивает сильный характер.
49. Я не доверяю своему ребенку.
50. За строгое воспитание дети потом благодарят своих родителей.
51. Иногда мне кажется, что я ненавижу своего ребенка.
52. В моем ребенке больше недостатков, чем достоинств.
53. Мне близки интересы моего ребенка, я их разделяю.

54. Мой ребенок не в состоянии сделать что-либо самостоятельно, и если он это делает, то обязательно получается не так, как нужно.
55. Мой ребенок вырастет не приспособленным к жизни.
56. Мой ребенок нравится мне таким, какой он есть.
57. Я тщательно слежу за состоянием здоровья моего ребенка.
58. Я восхищаюсь своим ребенком.
59. Ребенок не должен иметь секретов от родителей.
60. Я невысокого мнения о способностях моего ребенка и не скрываю этого от него.
61. Ребенок должен дружить с теми детьми, которые нравятся его родителям.

Обработка и оценка результатов

Для каждого из видов родительских отношений, выясняемых при помощи данного опросника, ниже указаны номера суждений, связанные с данным видом.

Принятие – отвержение ребенка: 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 24, 26, 27, 29, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 60.

Кооперация: 6, 9, 21, 25, 31, 34, 35, 36.

Симбиоз: 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.

Контроль: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

«Маленький неудачник»: 9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61.

ТЕСТ-ОПИТУВАЛЬНИК
“ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ШЛЮБОМ”
(В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко)

Тест-опитувальник "Задоволеність шлюбом" призначений для експрес діагностики ступеня задоволеності шлюбом, а також ступеня узгодженості/неузгодженості задоволеності шлюбом конкретної подружньої пари. Опитувальник може застосовуватися індивідуально в консультативній практиці і масово для з'ясування задоволеності шлюбом тієї чи іншої соціальної групи.

Опитувальник є одновимірною шкалою, що складається з 24 тверджень, які належать до різних сфер: сприйняття себе і партнера, думки, оцінки, установки тощо. Кожному твердженню відповідають три варіанти відповіді.

Інструкція опитуваному. Уважно читайте кожне твердження і вибирайте один з трьох запропонованих варіантів відповідей. Намагайтеся уникати проміжних відповідей типу "важко сказати", "важко відповісти".

Текст опитувальника

1. Коли люди живуть так близько, як це спостерігається в сімейному житті, вони неминуче втрачають взаєморозуміння і гостроту сприйняття іншої людини:
 - а) правильно;
 - б) важко сказати;
 - в) неправильно.
2. Ваші подружні відносини приносять вам:
 - а) скоріше занепокоєння і страждання;
 - б) важко відповісти;
 - в) скоріше радість і задоволення.
3. Родичі і друзі оцінюють ваш шлюб:
 - а) як удалий;
 - б) щось середнє;
 - в) невдалий.
4. Якби ви могли, то змінили б щось у характері свого чоловіка (дружини):
 - а) багато чого;
 - б) важко сказати;
 - в) нічого.
5. Одна з проблем сучасного шлюбу полягає в тому, що все набридає, у тому числі й сексуальні стосунки:
 - а) правильно;
 - б) важко сказати;
 - в) неправильно.

6. Коли ви порівнюєте своє сімейне життя із сімейним життям друзів і знайомих, вам здається, що ви:
- а) більш нещасливі, ніж інші;
 - б) важко сказати;
 - в) щасливіші від інших.
7. Життя без сім'ї, близької людини — надто дорога ціна за цілковиту свободу:
- а) правильно;
 - б) важко сказати;
 - в) неправильно.
8. Ви вважаєте, що без вас життя вашого чоловіка (дружини) було б неповноцінним:
- а) так;
 - б) важко сказати;
 - в) ні.
9. Сподівання більшості людей щодо шлюбу якоюсь мірою не справджуються:
- а) правильно;
 - б) важко сказати;
 - в) неправильно.
10. Тільки безліч різних обставин заважає подумати вам про розлучення:
- а) правильно;
 - б) важко сказати;
 - в) неправильно.
11. Якби повернути час, коли ви одружувалися, то вашим чоловіком (дружиною) міг би стати:
- а) хто завгодно, тільки не теперішній чоловік (дружина);
 - б) важко сказати;
 - в) можливо, що саме теперішній чоловік (дружина).
12. Ви пишаєтеся, що така людина, як ваш чоловік (дружина), поруч з вами:
- а) правильно;
 - б) важко сказати;
 - в) неправильно.
13. На жаль, недоліки вашого чоловіка (дружини) часто переважають його (її) достоїнства:
- а) правильно;
 - б) важко сказати;
 - в) неправильно.
14. Основні перешкоди для щасливого подружнього життя найімовірніше криються:
- а) у характері вашого чоловіка (дружини);
 - б) важко сказати;
 - в) скоріше у нас обох.
15. Почуття, з якими ви одружувалися:
- а) підсилилися;
 - б) важко сказати;
 - в) ослабли.
16. Шлюб знижує творчі можливості людини:
- а) правильно;
 - б) важко сказати;

- в) неправильно.
17. Можна сказати, що ваш чоловік (дружина) має достоїнства, що компенсують його (її) недоліки:
- а) так;
 - б) важко сказати;
 - в) ні.
18. На жаль, у вашому шлюбі не все гаразд з емоційною підтримкою один одного:
- а) правильно;
 - б) важко сказати;
 - в) неправильно.
19. Вам здається, що ваш чоловік (дружина) часто робить дурниці, говорить невлад, недоречно жартує:
- а) правильно;
 - б) важко сказати;
 - в) неправильно.
20. Життя в сім'ї, як вам здається, не залежить від вашої волі:
- а) правильно;
 - б) важко сказати;
 - в) неправильно.
21. Ваші сімейні відносини не внесли в життя порядку й організованості, на які ви очікували:
- а) правильно;
 - б) важко сказати;
 - в) неправильно.
22. Поміляються ті, хто вважає, що саме в сім'ї людина найменше може розраховувати на повагу:
- а) правильно;
 - б) важко сказати;
 - в) неправильно.
23. Як правило, товариство вашого чоловіка (дружини) є для вас приємним:
- а) правильно;
 - б) важко сказати;
 - в) неправильно.
24. Щиро кажучи, у вашому подружньому житті немає і не було жодного світлого моменту:
- а) правильно;
 - б) важко сказати;
 - в) неправильно.

Ключ

1в, 2в, 3а, 4в, 5в, 6в, 7а, 8а, 9в, 10в, 11в, 12а, 13в, 14в, 15а, 16в, 17а, 18в, 19в, 20в, 21в, 22а, 23а, 24в.

Порядок підрахунку. Якщо обраний опитуваним варіант відповіді (а, б, чи в) збігається з наведеними у ключі, йому нараховується 2 бали; проміжний варіант (б) — 1 бал, якщо відповідь не збігається з наведеними у ключі — 0 балів. Потім підраховують сумарний бал.

Можливий діапазон тестового бала — від 0 до 48. Високий бал свідчить про задоволеність шлюбом. При цьому за розподілом балів розрізняють такі сім'ї:

- 0—16 — абсолютно неблагополучні;
- 17—22 — неблагополучні;
- 23—26 — скоріше неблагополучні;
- 27—28 — перехідні;
- 29—32 — скоріше благополучні;
- 33—38 — благополучні;
- 39—48 — абсолютно благополучні.

ОПРОСНИК «АНАЛИЗ СЕМЕЙНОЙ ТРЕВОГИ» (АСТ; Э.ЭЙДЕМИЛЛЕР, В.ЮСТИЦКИС)

Инструкция к тесту

Предлагаемый Вам опросник содержит утверждения о Вашем самочувствии дома, в семье. Читайте по очереди утверждения опросника и выберите ответ, соответствующий вашему отношению к данному утверждению.

Старайтесь, чтобы ответов «Трудно сказать» было не больше трех. Помните, Вы характеризуете свое самочувствие в семье.

В опроснике нет "правильных" и "неправильных" утверждений. Отвечайте так, как чувствуете.

Варианты ответов:

- Да, это так.
- Нет, это не так.
- Трудно сказать.

1. Знаю, что члены моей семьи часто бывают недовольны мною.
2. Чувствую, что, как бы я ни поступил(а), все равно будет не так.
3. Я многого не успеваю сделать.
4. Так получается, что именно я чаще всего оказываюсь виноват(а) во всем, что случается в нашей семье.
5. Часто чувствую себя беспомощным (беспомощной).
6. Дома мне часто приходится нервничать.
7. Когда попадаю домой, чувствую себя неуклюжим (неуклюжей) и неловким (неловкой).
8. Некоторые члены семьи считают меня бестолковым (бестолковой).
9. Когда я дома, все время из-за чего-нибудь переживаю.
10. Часто чувствую на себе критические взгляды членов моей семьи.
11. Иду домой и с тревогой думаю, что еще случилось в мое отсутствие.
12. Дома у меня постоянно ощущение, что надо еще очень много сделать.
13. Нередко чувствую себя лишним (лишней) дома.
14. Дома у меня такое положение, что просто опускаются руки.
15. Дома мне постоянно приходится сдерживаться.
16. Мне кажется, если бы я вдруг исчез (исчезла), то никто бы этого не заметил.
17. Идешь домой, думаешь, что будешь делать одно, но, как правило, приходится делать совсем другое.
18. Как подумаю о своих семейных делах, начинаю волноваться.
19. Некоторым членам моей семьи бывает неудобно из-за меня перед друзьями и знакомыми.
20. Часто бывает так: хочу сделать хорошо, но оказывается, вышло плохо.
21. Мне многое у нас не нравится, но я этого стараюсь не показывать.

ОБРАБОТКА И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ ТЕСТА

Ключ к тесту

Субшкала В – вина (семейная вина члена семьи)

Ответы «Да»: 1,4,7, 10, 13,16, 19.

Субшкала Т – тревожность (семейная тревожность члена семьи)

Ответы «Да»: 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20 .

Субшкала Н – напряженность (семейная напряженность)

Ответы «Да»: 3, 6, 9, 12, 15, 18, 21 .

За каждое совпадение ответов с ключом начисляется один балл.

Наличие у респондента каждого параметра констатируется при результатах по данной шкале: 5 и более баллов.

Так же, методика позволяет определить Уровень общей семейной тревожности = вина + тревожность + напряженность.

Интерпретация результатов теста

Субшкала В – вина (семейная вина члена семьи) – неадекватное ощущение индивидом ответственности за все отрицательное, что происходит в семье.

Субшкала Т – тревожность (семейная тревожность члена семьи) – ощущение, что ситуация в семье не зависит от собственных усилий обследуемого.

Субшкала Н – напряженность (семейная напряженность) – ощущение, что выполнение семейных обязанностей представляет собой непосильную задачу для индивида.

Тест-опитувальник «Батьківського ставлення» Варги-Століна

№	Сім'я	«Прийняття-відхилення»	«Кооперація»	«Симбіоз»	«Авторитарна гіперсоціалізація»	«Маленький (-а) невдаха»
1.	Сім'я «К»	13	5	2	4	4
	Сім'я «К»	12	5	2	4	3
2.	Сім'я «Я»	10	8	6	2	1
3.	Сім'я «В»	10	5	3	3	1
4.	Сім'я «І»	11	6	2	3	1
	Сім'я «І»	11	6	2	3	1
5.	Сім'я «З»	11	6	3	3	1
	Сім'я «З»	10	6	2	3	1
6.	Сім'я «П»	13	7	2	3	3
	Сім'я «П»	10	7	2	3	3
7.	Сім'я «Б»	12	8	5	2	2
	Сім'я «Б»	8	8	3	2	1
8.	Сім'я «М»	9	8	2	5	2
	Сім'я «М»	10	5	1	3	2
9.	Сім'я «Ю»	10	6	6	3	2
	Сім'я «Ю»	10	6	2	4	3
10.	Сім'я «Ш»	9	6	2	6	1
	Сім'я «Ш»	9	6	6	4	1
11.	Сім'я «С»	8	5	1	5	1
	Сім'я «С»	9	6	1	3	1
12.	Сім'я «А»	10	8	4	3	2
	Сім'я «А»	9	8	3	1	1
13.	Сім'я «Н»	8	5	1	4	1
	Сім'я «Н»	10	6	2	2	1
14.	Сім'я «Х»	6	6	4	4	2
	Сім'я «Х»	7	6	2	4	1
15.	Сім'я «І»	12	6	1	2	2
	Сім'я «І»	12	5	2	1	2
16.	Сім'я «О»	10	6	1	3	2
	Сім'я «О»	9	9	1	2	2

*Результати методики Тест-опитувальник «Задоволеність шлюбом»
(В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко)*

№	Сім'я	К-сть балів
1.	Сім'я «К»	26
2.	Сім'я «К»	32
3.	Сім'я «Я»	46
4.	Сім'я «В»	45
5.	Сім'я «І»	44
6.	Сім'я «І»	45
7.	Сім'я «З»	41
8.	Сім'я «З»	30
9.	Сім'я «П»	46
10.	Сім'я «П»	24
11.	Сім'я «Б»	46
12.	Сім'я «Б»	38
13.	Сім'я «М»	38
14.	Сім'я «М»	42
15.	Сім'я «Ю»	45
16.	Сім'я «Ю»	40
17.	Сім'я «Ш»	40
18.	Сім'я «Ш»	45
19.	Сім'я «С»	47
20.	Сім'я «С»	46
21.	Сім'я «А»	45
22.	Сім'я «А»	36
23.	Сім'я «Н»	31
24.	Сім'я «Н»	43
25.	Сім'я «Х»	44
26.	Сім'я «Х»	44
27.	Сім'я «І»	46
28.	Сім'я «І»	44

Опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) (за Б. Ейдемільер, В. Юстицький)

№	Сім'я	Шкали			ІД стан сімейної тривоги
		Провина	Тривожність	Нервово-психічне напруження	
1.	Сім'я «І»	2	4	2	8
2.	Сім'я «І»	3	2	4	9
3.	Сім'я «З»	2	3	1	6
4.	Сім'я «З»	2	3	1	6
5.	Сім'я «М»	3	3	1	7
6.	Сім'я «М»	2	3	1	6
7.	Сім'я «Ю»	2	5	2	9
8.	Сім'я «Ю»	2	4	3	9
9.	Сім'я «Ш»	2	5	1	8
10.	Сім'я «Ш»	6	4	1	11
11.	Сім'я «С»	1	5	1	7
12.	Сім'я «С»	1	3	1	5
13.	Сім'я «А»	4	3	2	9
14.	Сім'я «А»	3	3	1	7
15.	Сім'я «І»	1	2	2	5
16.	Сім'я «І»	2	1	2	5
17.	Сім'я «О»	1	3	2	6
18.	Сім'я «О»	1	3	1	5
19.	Сім'я «Н»	2	4	2	7
20.	Сім'я «Н»	1	5	2	7
21.	Сім'я «Х»	4	6	4	14
22.	Сім'я «Х»	4	5	2	11
23.	Сім'я «Б»	3	4	3	10
24.	Сім'я «Б»	2	7	6	15
25.	Сім'я «П»	3	3	2	8
26.	Сім'я «П»	4	6	6	16
27.	Сім'я «К»	3	7	4	14
28.	Сім'я «К»	2	5	5	12
29.	Сім'я «Я»	1	5	6	12
30.	Сім'я «В»	2	6	4	12

Результати проєктивної методики “Три дерева” Сім’я «К»

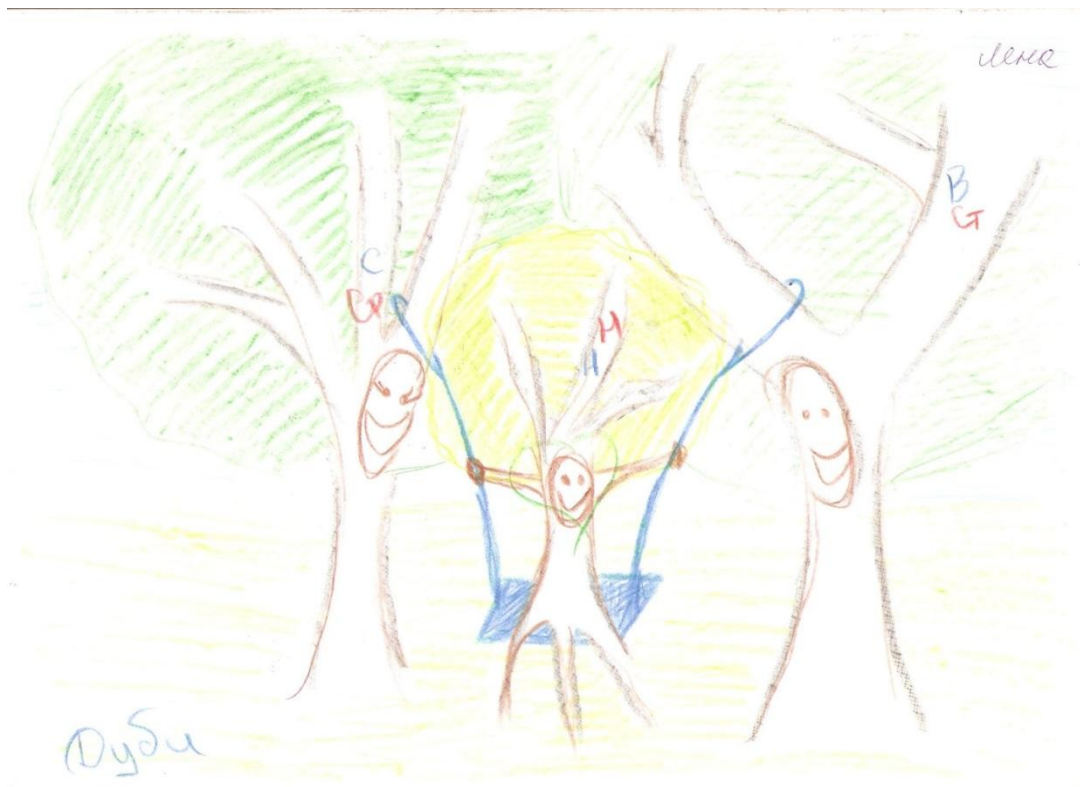
Результати проєктивної методики “Три дерева” Сім’я «Я»

Результати проективної методики “Три дерева” Сім’я «М»

Результати проективної методики “Три дерева” Сім’я «В»

Додаток П

Результати проєктивної методики "Три дерева" Сім'я «В»

Результати проєктивної методики “Три дерева” Сім’я «В»

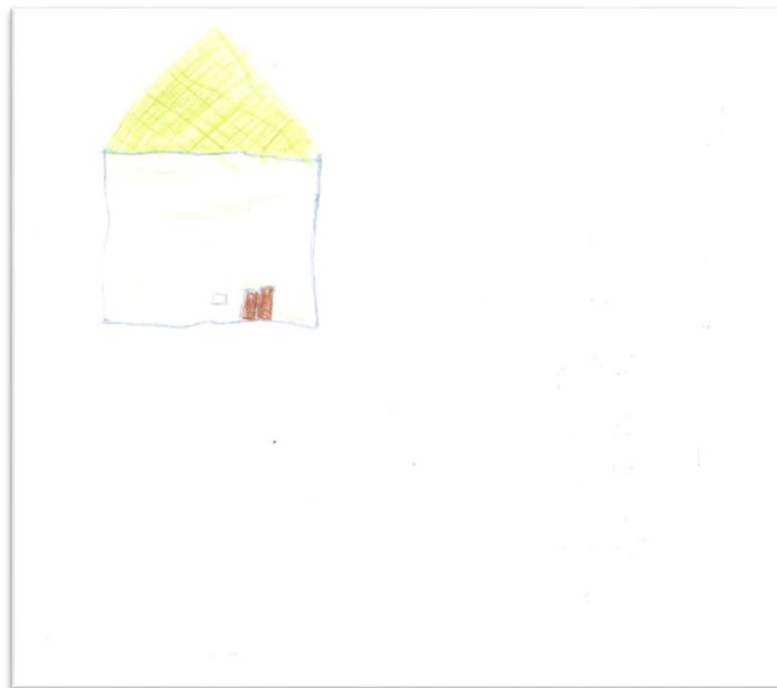

Результати вправи «Намалюй свій настрій» Сім’я «Б»

Додаток Т

Результати вправи «Намалюй свій настрій» Сім'я «П»

Результати вправи «Три дерева» Сім'я І

Результати вправи «Намалюй свій настрій» Сім'я «В»

